

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ÇEVRE HAKKI KAPSAMINDA İSTANBUL BERLİN KARŞILAŞTIRMASI

Yüksek Lisans Tezi

Ecem BOZKURT

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ÇEVRE HAKKI KAPSAMINDA İSTANBUL BERLİN KARŞILAŞTIRMASI

Yüksek Lisans Tezi

Ecem BOZKURT

Danışman: Doç. Dr. Rûveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN

İstanbul, 2019



T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

YEREL YÖNETİMLER Anabilim Dalı KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ECEM BOZKURT'nın ÇEVRE HAKKI KAPSAMINDA İSTANBUL-BERLİN KARŞILAŞTIRMASI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 4.07.2019 tarih ve 2019-20/25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..07../..10../2019.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. RÜVEYDA KIZILBOĞA ÖZASLAN	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. SEMRA CERİT	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi HAKAN YAŞ	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Ecem Bozkurt
Anabilim Dalı : Yerel Yönetimler
Programı : Küresel Şehirler ve İstanbul Araştırmaları
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Eylül 2019
Anahtar Kelimeler : Çevre Hakkı, Belediyeler, İstanbul, Berlin

ÖZET

ÇEVRE HAKKI KAPSAMINDA İSTANBUL-BERLİN KARŞILAŞTIRMASI

Canlıların yaşam alanı olan ve varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmelerinin teminatı olan çevre, özellikle sanayileşmenin, teknolojik gelişmelerin ve aşırı nüfus artışının etkisiyle sınırsız bir kaynak olarak görülmekte ve kontrolsüz bir şekilde hızla tüketilmektedir. Oysa hem bugünün hem de gelecek nesillerin erişilebilir ve yaşanabilir bir çevreye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu husus dikkate alındığında çevre hakkının, doğal olarak bir insan hakkı olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çevre hakkının güvenceye alınmasında ise hem bireylerin hem de devlet kurum ve kuruluşlarının, özel sektörün ve sivil toplum kuruluşlarının görev, yetki ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın konusunu çevre hakkı, uluslararası düzenlemelerde çevre hakkı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Berlin Eyalet Belediyesinin çevre hakkı kapsamındaki görev ve sorumlulukları ile uygulama örnekleri oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise iki ülke özelinde, vatandaşa en yakın yönetim birimi olan belediyelerin çevre hakkı ile ilgili uygulamalarını ortaya koymak, farklılıkları dikkate alarak öneriler sunmaktır. Önerilerin küresel bir nitelik kazanan çevre sorunlarının önlenmesi ve gelecek nesillere daha sağlıklı, sürdürülebilirliği sağlanmış bir yaşam alanı bırakılması adına yapılacak araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Ecem BOZKURT
Field : Local Governments
Programme : Global Cities and Istanbul Studies
Supervisor : Doç. Dr. R veyda KIZILBOĞA ÖZASLAN
Thesis Type and Date : July-2019
Keywords : Environmental Rights , Municipality, İstanbul, Berlin

ABSTRACT

English

COMPARISON OF ISTANBUL AND BERLIN WITHIN THE SCOPE OF THE RIGHT TO ENVIRONMENT

The environment, which is the habitat of creatures that guarantees that they continue their existence in a healthy way, is considered as an unlimited resource especially due to the impact of industrialization, technological developments and overpopulation and has been consumed uncontrolledly and rapidly. However, both present and future generations need an environment that is accessible and habitable. When this issue is taken into consideration, it is clear that right to environment is a natural human right. In order to secure the right to environment, individuals, state institutions and organizations, private sector and non-governmental organizations have duties, powers and responsibilities. In this context, subject of the study consists of right to environment in international regulations, duties and responsibilities of Istanbul Metropolitan Municipality and Berlin State Municipality within the context of right to environment, and examples of practices. Purpose of the study is to reveal the right to environment practices of the municipalities, which are the administrative units closest to citizens, specific to two countries, and to make recommendations by considering differences. It is expected that these recommendations would shed light on the researchs to be conducted in order to prevent environmental problems which started to have a global effect and to leave a healthier and more sustainable habitat to future generations.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	6
1.1. HAK VE İNSAN HAKLARI	6
1.1.1. Birinci Kuşak İnsan Hakları	13
1.1.2. İkinci Kuşak İnsan Hakları	15
1.1.3. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları	17
1.2 ÇEVRE VE ÇEVRE HAKKI.....	21
1.2.1. Çevre Hakkının Unsurları.....	28
1.2.1.1. Çevre Hakkının Konusu	28
1.2.1.2. Çevre Hakkının Sahipleri.....	29
1.2.1.3. Çevre Hakkının Muhatabı	31
1.2.2. Çevre Hakkının Diğer İnsan Hakları İle İlişkisi.....	33
1.3. ÇEVRE HAKKINI KORUYUCU VE GELİŞTİRİCİ İLKELER	35
1.3.1. Önleme İlkesi	36
1.3.2. İhtiyatlılık İlkesi.....	37
1.3.3. İşbirliği İlkesi.....	38
1.3.4. Kirleten Öder İlkesi.....	40
1.3.5. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi.....	42
1.4. ÇEVRESEL USULİ HAKLAR.....	45
1.4.1. Bilgi Edinme Hakkı	45
1.4.2. Katılım Hakkı.....	50
1.4.3. Başvuru Hakkı	53
İKİNCİ BÖLÜM.....	56
2- ULUSLARARASI DÜZENLEMELERDE ÇEVRE HAKKI	56
2.1. ULUSLARARASI KONFERANSLAR.....	56

2.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)	56
2.1.2. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı).....	59
2.1.3. Johannesburg Konferansı (Rio+10 Zirvesi).....	61
2.1.4. Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20 Zirvesi)	62
2.2. ULUSLARARASI ANLAŞMALAR VE BELGELER	63
2.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS).....	63
2.2.2. Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi	66
2.2.3. Montevideo Programı.....	67
2.2.4. Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Şartı (AİHHŞ)	68
2.2.5. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz Raporu)	69
2.2.6. Avrupa Kentsel Şartı ve Kentli Hakları	70
2.2.7. Aarhus Sözleşmesi.....	73
2.3. DİĞER ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR	76
2.3.1. Paris Anlaşması.....	76
2.3.2. Çevre İçin Küresel Antlaşma.....	78
2.4. ÇEVRE HAKKINI DESTEKLEYEN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER.....	79
2.4.1. Birleşmiş Milletler.....	79
2.4.2. Avrupa Birliği.....	81
2.4.3. Avrupa Konseyi	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	88
3. TÜRKİYE’DE VE ALMANYA’DA ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE BELEDİYE UYGULAMALARI.....	88
3.1. TÜRKİYE’DE ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ.....	88
3.1.1. Çevresel Usuli Hakların Dayanakları.....	96
3.1.2. Belediyelerin Çevre Hakkı Kapsamındaki Görev, Sorumluluk ve Yetkileri.....	98
3.1.2.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Çevre Hakkı Kapsamındaki Uygulamaları	100
3.1.2.1.1. Enerji	102
3.1.2.1.2. Atık Yönetimi.....	106
3.1.2.1.3. Kent Temizliği.....	111
3.1.2.1.4. Yeşil Alan Yönetimi.....	113
3.1.2.1.5. İklim Değişikliği İle Mücadele.....	113
3.1.2.1.6. Gürültü Kirliliği İle Mücadele.....	116
3.2. ALMANYA’DA ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ.....	117

3.2.1. Çevresel Usulü Hakların Dayanakları.....	125
3.2.2. Belediyelerin Çevre Hakkı Kapsamındaki Görev, Sorumluluk ve Yetkileri.....	130
3.2.2.1. Berlin Eyalet Belediyesi'nin Çevre Hakkı Kapsamındaki Uygulamaları	132
3.2.2.1.1.Enerji:	133
3.2.2.1.2.Atık Yönetimi:	135
3.2.2.1.3. Kent Temizliği:	138
3.2.2.1.4. Yeşil Alan Yönetimi.....	139
3.2.2.1.5. İklim Değişikliği İle Mücadele:	139
3.2.2.1.6. Gürültü Kirliliği İle Mücadele:	142
3.3. İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İLE BERLİN EYALET BELEDİYESİ ÇEVRE HAKKI UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI	143
SONUÇ VE ÖNERİLER	147
KAYNAKÇA.....	151

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHHŞ:	Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Sözleşmesi
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASŞ:	Avrupa Sosyal Şartı
ATY:	Atıktan Türetilen Yakıt
BDEW:	Federal Enerji ve Su Endüstrisi Birliği
BEB:	Berlin Eyalet Belediyesi
BEK:	Berlin Enerji ve İklim Koruma Programı
BENE:	Berlin Sürdürülebilir Kalkınma Programı
BM:	Birleşmiş Milletler
ÇED:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
CİMER:	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi
EPDK:	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
ESKUP:	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

GATT:	Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması
GES:	Güneş Enerjisi Santrali
HES:	Hidroelektrik Santral
İBB:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İETT:	İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri
İHEB:	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İMF:	Uluslararası Para Fonu
İSKİ:	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İSPARK:	İstanbul Otoban İşletmeleri Tic. A.Ş.
İSTAÇ:	İstanbul Çevre Koruma ve Atık Maddeleri Değerlendirme Sanayi ve Ticaret A.Ş.
OECD:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SEKİS:	Kendi Kendine Yardım ve Kontak Merkezi
TCK:	Türk Ceza Kanunu
UNEP:	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO:	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
WHO:	Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Konu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küreselleşmenin de etkisiyle insan hakları konusu, devletlerin bir iç sorunu olmaktan uluslararası düzeye taşınmış “korunma” ve “güvence mekanizmaları” ile düzenleme altına alınma ihtiyacı duymuştur. İnsan hakları her dönemin kendi sorunlarına göre değişmekte ve şekillenmekte kendi döneminin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde insanlığın en fazla endişe ve kaygı duyduğu gelişme ise çevre sorunları olmuştur. Bu dönemde küreselleşmenin etkisiyle dünya yeni bir düzene doğru evrilmiş, yaşam tarzı olarak benimsenen alışkanlıklar tüketimi hızlı bir şekilde arttırmış ve doğanın sınırlı sayıda bulunan kaynakları bilinçsizce yok edilmeye başlanmıştır. Tabiatı hiçe sayan bu aşırı tüketim ve sanayileşme sonucunda havanın, denizlerin, nehirlerin ve göllerin kirlendiği, ozon tabakasının delindiği, küresel ısınmanın ortaya çıktığı, dünyanın akciğeri olarak tabir edilen yağmur ormanlarının azaldığı, dünya genelinde pek çok bitki ve hayvan türünün yok olduğu, tarım yapılan toprakların verimsizleştiği dünyada çevre sorunları insanlığın çözüm bulması gereken ilk sorunlar olarak yerini almıştır .

Bu kapsamda geline nokta çevrenin bir insan hakkı olarak ülkelerin anayasalarında düzenlenmesi hususu ortaya çıkmış ve çevre hakkı bir insan hakkı olarak kabul görmeye başlamıştır. Uluslararası alanda kabul gören ve her ülkenin evrensel olarak sahiplendiği çevre hakkı bireye sağlıklı ve kaliteli, insan onuruna yaraşır bir ortamda varlık sürme hakkı verdiği gibi çevre ile ilgili konularda bilgi edinme, katılım ve başvuru haklarını da sağlamaktadır. Ayrıca çevre hakkı diğer birçok insan hakkının gerçekleşmesinin ön koşulu olma özelliği göstermekte, hakkın uygulanabilirlik kazanması insan haklarının korunması açısından da büyük önem taşımaktadır. Çevre hakkının uygulamaya geçirilmesi devlete bir çok görev ve sorumluluk yüklemekte bu noktada çevre sorunlarının ilk kaynağı olan yerel yönetim alanları öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın konusunu çevre hakkının tarihsel gelişimi, uluslararası alanda kabul görme süreci, belediyelerin görev, yetki ve sorumlulukları kapsamında İstanbul ve Berlin Belediyeleri'nin çevre hakkı uygulamaları oluşturmaktadır.

Amaç

Çalışmanın öncelikli amacı, çevre hakkı kapsamında İstanbul'da İstanbul Büyükşehir belediyesi ve Berlin'de Berlin Eyalet Belediyesi'nin çevre hakkını destekleyici ve koruyucu uygulamalarını ortaya koyarak karşılaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda cevabı aranacak sorular şunlardır:

1. Bir insan hakkı olarak çevre hakkı nasıl ortaya çıkmıştır?
2. Çevre hakkının araçları, hakkı koruyucu ve geliştirici ilkeler nelerdir?
3. Uluslararası düzenlemeler çevre hakkına nasıl katkı sunmuştur?
4. Türkiye'de ve Almanya'da çevre hakkının gelişimi nasıl gerçekleşmiştir?
5. İstanbul ve Berlin şehirlerinde yerel yönetim birimlerinin çevre hakkı konusundaki uygulamaları nelerdir?
6. İBB ve BEB çevre hakkı konusundaki uygulamalarının karşılaştırıldığında elde edilen sonuçlar nelerdir?

Kapsam

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çevre hakkı kavramının ele alındığı ilk bölümde, kavramsal çerçeve kapsamında insan haklarının gelişim seyri incelenerek çevre hakkının insan hakları arasındaki yeri ve ortaya çıkış süreci tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede; hak, insan hakları, çevre ve çevre hakkı kavramlarından başlanarak ilk önce çevre hakkının normatif yapısı, kısa tarihçesi ardından öğeleri incelenmiştir. Çevre hakkının tarihi ve hukuki gelişimi detaylı bir şekilde ortaya konulduktan sonra insan hakları sistematikteki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, çevre hakkının insan hakları içerisindeki konumu, bireysel hak-kolektif hak sınıflandırılmasındaki yeri ve son olarak dayanışma hakları çerçevesindeki durumu ayrı ayrı irdelenmeye çalışılmıştır. Ardından çevre hakkının unsurları ele alınmış, hakkın konusu, sahipleri ve muhatabı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çevre hakkını koruyucu ve geliştirici ilkelerin

incelendiği bölümde de yine kavramsal çerçeve içerisinde kalınarak önleme ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, işbirliği ilkesi, kirleten öder ilkesi ve sürdürülebilirlik ilkesi derinlemesine analiz edilerek çevre hakkının işlerlik kazanmasındaki işlevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde son olarak çevre hakkının gerçekleştirilmesini sağlayan usuli haklar ele alınmış bu kapsamda bildi edinme, katılım ve başvuru hakkı incelenmiştir. Daha sonrasında çevre hakkının araçları, pozitif hukuk metinleriyle ilişkilendirilmek suretiyle yine kavramsal olarak irdelenmiştir. Böylece tarihi bir perspektifle çevre hakkının araçlarının uluslararası hukuktaki gelişimi ortaya konularak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın, kavramsal incelemeye ayrılmış ilk bölümüyle teorik bir altyapının oluşturulması amaçlanmıştır.

İkinci bölümde ise; uluslararası alanda çevre hakkının gelişimine katkı sunan, çevre hakkının kabul ediliş aşamasında önemli bir yer tutan uluslararası anlaşmalar, konferanslar, sözleşmeler ve uluslararası örgütler incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak uluslararası konferanslara değinilmiş, Stockholm Konferansı, Rio Konferansı, Rio+10 Zirvesi ve Rio+20 zirvesi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu konferansların çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilme sürecine katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uluslararası Anlaşmalar ve Belgelerin incelendiği bölümde ise; Aarhus Sözleşmesi'nin çevresel usuli haklara ilişkin düzenlemeleri derinlemesine analiz edilmiş olup usuli hakların hayata geçirilmesine sunmuş olduğu katkı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından Afrika, Amerika ve Avrupa insan hakları sözleşmelerinde çevre hakkının nasıl ele alındığı incelenmiştir. Son olarak çevre hakkının kentli hakları ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmış, Avrupa Kentsel Şartı I ve II açıklanarak çevre hakkının gelişimindeki katkıları analiz edilmiştir. Bu bölümde son olarak çevre hakkını destekleyen uluslararası örgütler incelenmiş olup, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nin çevre hakkının bu günkü konumuna kavuşmasına katkı sağlayan düzenlemelerine yer verilmiştir. Böylece uluslararası düzenlemelerin ve organizasyonların çevre hakkının gelişimine katkısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise; öncelikle Türkiye ve Almanya'da çevre hakkının tarihsel gelişimi ele alınmış olup, her iki ülkenin çevresel farkındalıkları ve çevre koruma adına gerçekleştirdikleri çalışmaları irdelenmiştir. Böylece çevre hakkını bir insan hakkı

olarak kabul ediş süreçleri, hukuki düzenlemeleri konu edilmiştir. Ardından İstanbul ve Berlin şehirleri özelinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Berlin Eyalet Belediyesi'nin çevre hakkı kapsamında görev ve sorumlulukları hukuki dayanakları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında ise her iki belediyenin çevre hakkı uygulamaları kapsamında enerji, atık yönetimi, kent temizliği, yeşil alan yönetimi, iklim değişikliği ve güdültü kirliliği ile mücadelede kullanmış oldukları yöntemler irdelenerek çevre hakkının hayata geçirilmesinde sunmuş oldukları katkı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Siyaset ve psikolojide yaygın olarak kullanılan karşılaştırmalı bir diğer ifadeyle mukayeseli metot, belirli bir olayın zaman için iki ayrı yerdeki durumunun ve gelişim seyrinin karşılaştırılarak incelenmesidir. Toplum bilimlerinde ise deney gibi metotların uygulanması güç olduğundan ve bazı durumlarda sınırlı kalmasından dolayı karşılaştırmalı yöntemle başvurulmaktadır. Bir diğer önemli husus, karşılaştırmalı metot yöntemi ile yapılan çalışmaların, küresel dünya düzeni içerisinde ülkelerin konu ile ilgili durumlarını görmeleri açısından ayrı bir önem taşımasıdır. Küresel dünyada gerçekleşen gelişmeleri takip edebilmek ve ayak uydurabilmek için ülkeler birbirlerini yakından takip etme durumdadırlar.

Tüm bu görüşler doğrultusunda çalışmada, çevre hakkı kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Berlin Eyalet Belediyesi incelenerek mukayese yapılmıştır. Böylelikle her iki şehir arasında çevre hakkı kapsamındaki çalışmaların benzerlikleri, farklılıkları ve çevre hakkının uygulanmasında yeterli olup olmadıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışma sürecinde literatür analizi yöntemi kullanılmış olup, konuyla alakalı olarak kitaplar, makaleler, sempozyumlar ve elektronik ortamdaki kaynaklar incelenmiştir.

Bulgular

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Berlin Eyalet Belediyesi çevre hakkı uygulamaları kapsamında yapılan karşılaştırma analizi neticesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yenilenebilir enerji alanında Berlin Eyalet Belediyesi'ne kıyasla çok daha fazla imkana sahip olmasına rağmen bu avantajlarını yeteri kadar kullanamadığı tespit

edilmiştir. Bilhassa rüzgar ve güneş enerjisi açısından büyük kaynaklara sahip olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin enerji ihtiyacını karşılamada hava kirliliğine neden olan enerji kaynakları yerine çevre dostu yenilenebilir enerjiye geçişi Berlin Eyalet Belediyesi'ne kıyasla daha geri kalmıştır. Ayrıca çevre hakkının gerçekleştirilmesini sağlayan çevresel kararlara katılım, bilgi edinme ve ilgili makamlara başvuru hakkı Berlin Eyalet Belediyesi tarafından daha aktif olarak hayata geçirilmektedir.

Bu kapsamda çalışmada çevre hakkı uygulaması kavramı geniş bir şekilde yorumlanarak, belediyelerin çevre ve iklim koruma uygulamalarını da içerecek şekilde ele alınmıştır.



BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde hak, insan hakkı, çevre ve çevre hakkı kavramları ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. İnsan haklarının ortaya çıkışına ve sınıflandırmasına yer verilerek çevre hakkının insan hakları sınıflandırmasındaki yerine odaklanılmaktadır. Çevre hakkının diğer insan hakları ile ilişkisi ele alınmakta, çevreyi koruyucu ve geliştirici ilkeler ile çevresel usuli haklar hakkında kapsamlı bilgi verilmektedir.

1.1. Hak ve İnsan Hakları

Hak, bir varlık çeşididir ve insanın hayatının var olmasını ve sürekliliğini sağlayan gelişim gösteren bir kavramdır. Hak, kişilerin yasa veya özel anlaşmalarla elde ettikleri yetki ve değerler toplamı¹, kişinin bir şeyi yapma veya bir şeye sahip olma ve bundan yararlanma yetkisidir². İnsan hayatını değerli kılan ve geliştiren hak kavramı sözlük anlamı olarak; adalet, gerçeğe uygunluk, doğruluk, pay verilmiş emekten doğan manevi yetki gibi anlamlara gelmektedir³.

Hukuki olarak hak; bir nesnenin ya da varlığın yasal olarak koruma altına alınması ve mal sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi verilmesidir⁴. Hukukta ana unsur olan hak kavramı, doğru kabul edilen toplumsal ilişkileri tanımlayan bir ahlak ilkesidir⁵. Hakkın varlık göstermesi hukuken tanınmasına ve korunmasına bağlanmakta böylece haktan yararlanma yetkisi doğmaktadır. Bu yetki ile hak sahibi hakkın ihlali karşısında sahiplik iddiasında bulunabilmektedir. Burada hak ile hukuk arasındaki çok

¹ Şafak Kaypak, **Çevre Hakkı ve Kentsel Alanlarda Uygulanması**, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2017 , s. 4, <https://www.academia.edu.tr>.

² Hakan Olgun ve Volkan Işık, **Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri**, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:1,2017, s. 34.

³ Rüveyda Kızılboğa Özaslan ve Ecem Bozkurt, **"Çevre Hakkı ve Belediyelerdeki Yansımaları"**, 4th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), Sakarya, 2018, s. 3.

⁴ Kemal Oğuzman, **Medeni Hukuk Dersleri**, 5. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985, s. 92.

⁵ Mahmut Gökpınar, **Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 120, 2015, s. 11-62.

yönlü yakın ilişki ortaya çıkmaktadır. Hukukun temel fonksiyonu hakların; nasıl doğduğunu, kullanımını ve sona erme şekillerini ortaya koymaktır⁶.

Hak kavramı ile herhangi bir zorlamaya maruz kalmama anlamını taşıyan özgürlük⁷ arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özgürlük, toplumun bireye tanıdığı serbestçe hareket etme alanını, dolayısıyla hukuk öncesi bir durumu ifade etmektedir⁸. Özgürlüğün somutlaşmış hali olan hak⁹, özgürlüğün hayata geçirilmesi için kişiye tanınmış bir yetkiyi temsil eder. Özgürlük bir haktır, ancak hak da özgürlükle gerçekleşebilir¹⁰. Dolayısıyla bu iki kavram birbirinin tamamlayıcısıdır. Doktrinde, yasal metinlerde, yargı kararlarında ve özellikle anayasalarda, hak ve özgürlük sözcüklerinin birbirlerinin yerine veya birlikte kullanıldıkları görülmektedir¹¹. Örneğin 1961 ve 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında “*temel haklar-hürriyetler*” kavramları birbirlerini tamamlayıcı olacak şekilde birlikte ele alınmıştır. 1949 tarihli Federal Alman Anayasası’nın ilk maddesindeki “*temel haklar*” başlığı içerisinde de “özgürlükler” düzenlenmiştir¹². Alman hukuk terminolojisinde temel haklar terimi yerleşik bir kavramdır ve Federal Alman Anayasası’nın “din, vicdan, inanç, düşünce, basın, sanat, bilim, toplanma, birleşme ve meslek özgürlüğü” gibi daha birçok özgürlük alanının düzenlendiği birinci bölümü kapsamaktadır. Hak ve özgürlükler, insan yaşamının koruyuculuğunu üstlenmiş, insanın sosyal ve kültürel olarak gelişiminde etkili olmuştur.

Zaman içerisinde yasal statüye kavuşan haklar, düşünceler içinde ortaya çıkarlar¹³. Hakların gelişimi açısından muhataplarının, öznelerinin ve ihlal edilmeleri durumunda müeyyidelerinin belirlenmesi son derece önemlidir. Hak sahibi olmak “*bir şeyler yapmaya yetkili, bir şey isteme hakkına sahip olma*” imkânlarını tanıırken aynı zamanda başkalarının da bu yetkiyi kullanmasına engel olmama, saygı duyma yükümlülüğünü ortaya çıkarmaktadır. Hakların ön plana çıkması, bireyin ön plana

⁶ Ahmet Mumcu ve Elif Küzeci, **İnsan hakları ve Kamu Özgürlükleri**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi, 2007, s.16.

⁷ Muhlis Ögütçü, **Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanında Bazı Kavramlar**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Özel Sayı, 2015, s. 558.

⁸ Mumcu ve Küzeci, s. 11.

⁹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Cilt: II, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011, s. 487.

¹⁰ Mumcu ve Küzeci, s. 14.

¹¹ Gözler, s. 481.

¹² Gökpınar, s. 20.

¹³ Kırılcım Akkoyunlu Ertan, **Kent Hakkı Üzerine Düşünceler**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 41 Sayı: 4, 2008, s. 131.

çıkması dolayısıyladır ve günümüzde bireylerin tercihleri ile temellendirilmemiş bir toplumsal öneriyi savunma olanağı hemen hemen hiç kalmamıştır¹⁴.

Toplumsal hayata geçiş ile birlikte ortaya çıkan hak kavramı kişiye, genel ya da özel bir ilişki hakkından yararlanma yetkisini ve yasal olarak bu hakka saygı gösterilmesini isteme hakkı tanınmasını sağlar. İnsanların doğuştan birtakım hak ve özgürlüklere sahip olduğunu kabul eden devlet, bunları koruyup çeşitli güvenceler ile desteklemiş, halk ise bunun karşılığında devlet tarafından getirilecek bazı sınırlamaları kabul etmiştir¹⁵. Bu kapsamda hak kavramının toplumsallığı gerekli kıldığı, toplum olarak yaşayan insana çeşitli hakların atfedildiği görülmektedir. İnsan hakları kavramının ortaya çıkışı da bu sürecin bir sonucudur. İnsan hakları, en genel anlamıyla, insanın yalnızca insan olması nedeniyle sahip olduğu, doğduğu andan ve hatta ana rahmine düştüğü andan itibaren bireyin bu haklardan mahrum bırakılmasının mümkün olmadığı haklar bütünüdür. İnsan hakları, tüm insanlara eşitlik koşulu ile tanınması gereken değerlerden oluşan, ulaşılması hedeflenen “*ideal haklar listesi*” anlamına gelmektedir¹⁶. İnsan hakları alanının başlangıcını hak ve özgürlük kavramı, odak noktasını ise insan hakları kavramı oluşturmaktadır¹⁷. Ayrıca günlük yaşamın bir parçası olarak insanoğlunun özgür bir şekilde hareket edebilmesi için kullandığı haklar bütünü oluşturulmaktadır¹⁸. İnsan haklarının ortaya çıktıkları dönemin sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaç edindikleri görülmektedir¹⁹.

İnsan hakları belirli bir ülkede, belirli bir anda anayasa ve kanunlar ile tanınan hak ve hürriyetler değil, insanoğlunun ulaştığı her aşamada bütün insanlara tanınması gereken hak ve hürriyetlerdir²⁰. Ayrıca, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal hakları²¹ içeriğinde barındırarak insanı yalnızca insan olmasından ötürü değerli kılmayı hedeflemektedir. Pozitif hukuk açısından oldukça geniş bir kavram olan insan haklarının

¹⁴ İlhan Tekeli, **Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**, 1. Basım, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, , 2008, s. 67.

¹⁵ Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, 2. Baskı, Ankara: Gündoğdu Yayınları, 1989, s. 23.

¹⁶ Öğütçü, *Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanında Bazı Kavramlar*, s. 36.

¹⁷ Muhlis Öğütçü, **Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı Ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 27, 2009, s. 36.

¹⁸ Şeref Ünal, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 1997, s. 19.

¹⁹ Leyla Çürük, **Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 87.

²⁰ Ahmet Akbaba, **İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar**, 1. Basım, İstanbul: Legal Yayıncılık 2016, s. 10.

²¹ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1933, s. 14.

kaynağı doğal hukuktur. Bu sebeple insan haklarının kaynağını sözleşmelerin ya da hukukun değil ahlakilik düşüncesinin oluşturduğu daha çok kabul görmektedir²².

İnsanın yalnızca insan olması nedeniyle doğuştan birtakım haklara sahip olduğu yönündeki görüşler, M.Ö.5. yüzyıl dönemine kadar geri gitmektedir²³. Sofistler bu dönemde, insanın kendi tabiatı ile toplumun koyduğu kanunlar arasında uyumsuzluk olduğunu iddia ederek, insanların doğuştan eşit olduklarını savunmuş, bu eşitliğin sadece Yunanlılar arasında değil, tüm insanlar arasında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Toplumdaki sınıf ayrılıkları ve soylulara tanınan ayrıcalıklar, insanın kendi koyduğu kurallar olarak görülmüş²⁴, insanın doğasına aykırı bulunmuştur. Sofistler, kölelik gibi toplumda her türlü sınıf ayrılığı getiren durumu zararlı bularak kaldırılmasını istemişler, fakat bu insani düşünceler o dönemde toplumda karşılık bulmamıştır.

“İlkçağda Yunanistan’ın ardından Roma döneminde de insan hakları konusunda sınıflara göre bir ayrımcılık ve sınırlama mevcuttur. Bu çağda üretim yetersiz olduğundan ucuz işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum ise köle kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Köleliğin oldukça yaygın bir müessese olması ve köle sayısının fazlalığı iktidar için tehlikeli kabul edilmiş, toplumun %30’unu oluşturan kölelere sıkı bir baskı ve disiplin uygulanmıştır²⁵. Bu durum ise köle olarak kabul edilen insanların her türlü hak ve hürriyetten mahrum bırakılmaları sonucunu doğurmuştur. Kölelik müessesesini, M.S.1. yüzyıl içerisinde ortaya çıkan ve tüm insanların eşit olduğu, köle ve hür arasında fark olmadığı ilkesini kabul eden Hristiyanlık dini dahi ortadan kaldıramamıştır. Ortaçağ ve yeniçağ boyunca hatta 19. yüzyılın sonlarına kadar İslam dünyasında da devam eden kölelik, İslamiyet’in köleliğe karşıt hükümlerine rağmen varlığını devam ettirmiştir²⁶. 1807 tarihli Viyana Kongresi ile katılımcı devletler köle ticaretinin kaldırılması konusunda anlaşmıştır, böylece insan hakları alanında önemli bir adım atılmıştır²⁷.”

²² Akbaba, s. 9.

²³ Ethem Çalık, **İnsan Hakları Meselelerinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi**, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 16, 2017, s. 44.

²⁴ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1980, s. 46.

²⁵ Çalık, s. 45.

²⁶ Çalık, s. 46.

²⁷ Mumcu ve Küzeci, s. 84.

Öncülüğünü Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704) ve Jean Jacques Rousseau'nın (1712-1778) öncülüğünü ettiği, birey haklarının oluşumunda büyük bir payı olan doğal hukuk kuramında; insanların toplumsal yaşama geçmeden önce tabi ortamda sınırsız bir hürriyetle yaşamlarını devam ettirirken aralarında bir akid yaparak devlet denilen siyasi topluluğu kurdukları belirtilmekte, bu oluşumun sürekliliğini sağlamak için ise bir takım hak ve özgürlüklerden vazgeçildiği ve insan olmanın beraberinde getirdiği hak ve özgürlüklere de devlet tarafından saygı gösterilmesi ve korunması gerektiği savunulmaktadır²⁸.

İnsan hakları alanındaki ilk düzenlemeler İngiltere'de yapılmıştır. Bunlar; Ortaçağ döneminde kral ile feodal beyler arasındaki çekişmenin bir sonucu olarak hazırlanan 215 tarihli Magna Carta Libertatum²⁹ (Büyük Özgürlük Sözleşmesi), 1628 tarihli Haklar Dilekçesi (Petition of Rights), 1656 tarihli İhanet Suçu Yargılama Yasası, 1679 tarihli Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği (Habeas Corpus Act) ve 1689 tarihli Haklar Bildirisi'dir (Bill of Rights). Başlangıçta kralın yetkilerini aristokrasi ve burjuvazi lehine sınırlama amacı güden bu belgeler zamanla hakları düzenleyen belgeler olarak işlev kazanmıştır³⁰.

Amerika'da ise 12 Haziran 1776'da Virginia Meclisi on altı maddeden oluşan bir haklar bildirisini kabul etmiştir. 4 Temmuz 1776 tarihinde kabul edilen Amerika Bağımsızlık Bildirisi'nde ise herkesin eşit olduğu, doğuştan itibaren yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama gibi haklara sahip oldukları ve yönetimlerin de bu hakları koruması ve gerçekleşmesini sağlaması amacı ile insanlar tarafından kurulduğuna vurgu yapılmıştır. Bildiri, 1789 tarihli Amerikan Anayasası'nın da temel referans kaynağı olmuştur, ancak kişi hak ve özgürlüklerine kapsamlı olarak yer vermediği için 15 Aralık 1791'de Amerikan Haklar Bildirgesi kabul edilmiştir. Haklar Bildirisi'nin esin kaynağı koloniler tarafından krala ve parlamentoya karşı yürütülen mücadele ve halk arasında gittikçe artan eşitlik düşüncesi olmuştur. Bu bildiri ABD Anayasası'nın ilk bölümüne eklenen ilk 10 ek maddesini kapsamaktadır. Bu maddeler ile birey haklarına çeşitli güvenceler getirilmiş ve federal Anayasanın tanıdığı hakların güvence altına

²⁸ Akbaba, s. 9.

²⁹ Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları-Kamu Özgürlükleri**, 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, 1992, s. 52.

³⁰ Mumcu, s. 52.

alınması Yüksek Mahkemeye bırakılmıştır. Böylece ilk defa anayasal hak koruma sistemi ortaya konulmuştur³¹.

Fransa’da ise 26 Ağustos 1789’da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi yayımlanmıştır. İnsan hakları konusunda vizyoner bir bakış açısı ile hazırlandığı değerlendirilmesinde bulunulan Bildirge, insana ve insan onuruna saygıyı temel almaktadır. Bildirge ile yalnızca Fransız Halkı için değil, bütün insanlık adına evrensel bir haklar demeti ortaya konulmuştur. Bu süreç içerisinde oluşan kurumsal birikimlerin ve kazanılmış olan mücadelenin somutlaştırılmış ilk belgesi olarak bir liste halinde insan hakları tüm dünyaya ilan edilmiştir³². Fakat daha çok burjuvazi sınıfının hak ve özgürlükleri ön planda tutulmuştur³³.

“İnsan haklarının evrensel bir nitelik kazanması Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulmasıyla mümkün olmuştur. BM Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı kararıyla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) kabul edilmiştir. 6 Nisan 1949 tarihli ve 919 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Resmi Gazete’de yayımlanan Beyanname’nin tüm eğitim kurumlarında okutulması ve yorumlanması kararlaştırılmıştır³⁴. Beyannameye göre herkesin özgür, onurlu ve hakları bakımından eşit olduğu kabul edilmiştir. İnsan haklarına yönelik Bildirgelerin ortak noktası; bütün insanların eşit, hür ve bağımsız oldukları ve hiçbir sözleşme ile bunlardan mahrum bırakılamayacakları, hayat ve hürriyetten herkesin kendi adına yararlanma, mülkiyet elde etme ve bu mülkiyete sahip olma, mutluluk ve güvenlik talep etme ve bunlara erişebilme haklarının bulunduğu³⁵. Bildirilere rağmen uygulamada insan hakları konusundaki ayrımcılık varlığını devam ettirmiştir³⁶.”

“4 Kasım 1950 tarihli “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)*” de insan haklarını ve temel özgürlükleri korumayı hedefleyen önemli bir referans kaynağıdır³⁷. İnsan haklarının hukuksal araçlarla korunması noktasında en güçlü uluslararası belge

³¹ Tekin Akılhoğlu, **Temel Haklar Gelişmesi Üzerine Düşünceler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 1-2, s. 169.

³² Gökpınar, s. 54.

³³ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Fransız Devrimin Birey Devlet İlişkisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 3, 1989, s. 195.

³⁴ <http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/insan-haklari-evrensel-beyannamesi.pdf>. (Erişim: 29.07.2019)

³⁵ Kapani, s. 45.

³⁶ Çalık, s. 51.

³⁷ Zafer Gören, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir: Barış Yayınları, 1997, s. 345.

olma niteliği taşımaktadır. İnsan hakları alanında yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen Sözleşme; ulaşılmaması gerekli görülen haklar listesini içermekte, çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken temel hak ve özgürlükleri sıralamaktadır³⁸. Tüm bu özellikler ile ideal haklar ve özgürlükler demeti oluşturmaktadır.”

İnsan haklarının geçmişi yaklaşık iki bin yıl öncesine dayanmakla birlikte, insan haklarının bir takım siyasi belgelerle garanti altına alınması ve eskiye oranla daha farklı bir şekilde yorumlanışının iki yüz yıllık bir geçmişi olduğu söylenebilir³⁹. Bu süreçte toplumun hayatta kalma ve özgürlük çabası oldukça etkili olmuştur. Bir yandan gelişen sosyal hareketler, öte yandan küreselleşmenin etkisi ve ulus devletlerin içe kapanmasının engellenmekte olması, insan haklarını sürekli olarak gündemde tutmuştur⁴⁰. Bu durum insan hakları açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. İnsan haklarının genel özellikleri; evrensellik, doğuştan kazanılma, mutlak ve vazgeçilmezlik, kişiye ait olma, temel bir hak niteliği taşıma ve herkese karşı ileri sürülebilmesidir⁴¹.

Uluslararası nitelik taşıyan insan hakları, statik olmayan, zamana ve ihtiyaçlara göre değişen bir yapıya sahiptir⁴². İnsan hakları dinamik bir özellik göstermekte, sürekli olarak yenilenmekte ve gelişmekte olup, çağın değişim ve gereksinimlerine göre insan hakları bünyesinde yeni hak kuşaklarının oluşumuna da imkan sunmaktadır. İnsan haklarının değişik açılardan sınıflandırılması söz konusu olup bunlar; hak türlerine, kesin ya da göreceli oluşlarına, kullanımları esnasında meydana getirdikleri etkiye, şahsi olarak kullanım zorunluluğu ile vazgeçilmez olup olmamasına, sınırlandırılan ya da sınırlandırılmayan türden olmalarına göre değişkenlik göstermektedir⁴³. İnsan hakları tarihsel süreçteki değişimleri, bu değişimlerin getirdiği yenilikler ve teorik olarak birbirinden farklı özelliklere sahip olmaları göz önünde bulundurularak üç kuşak olarak sınıflandırılmaktadır⁴⁴. 1979 yılında Karel Vasak tarafından geliştirilen Kuşak

³⁸ Mehmet Turhan, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Parti Kapatma Davaları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi, Cilt: 57, Sayı: 3, 2002, s. 130.

³⁹ Burhan Kuzu, **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, 1. Baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1997, s.15.

⁴⁰ Tekeli, s. 67.

⁴¹ Akbaba, s. 12.

⁴² Akbaba, s. 1.

⁴³ Akbaba, s. 22.

⁴⁴ İbrahim Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, İletişim Yayınları, 1992, s. 8-12.

sınıflandırması⁴⁵ hem yaygın olarak kullanılması hem de çevre hakkının yerini tespit etmede daha açık bir yol gösterici özellik taşıması sebebiyle bu çalışmada tercih edilmiştir⁴⁶.

1.1.1. Birinci Kuşak İnsan Hakları

18. yüzyılda Avrupa'nın batısında özellikle Fransa'da, gelişen ticaretin de etkisiyle ekonomik açıdan güçlü konumda bulunan burjuva sınıfı bu durumu siyasal alana da taşımak istemiştir. Fakat ekonomik açıdan gücünü kaybetse de siyasi anlamda gücünü korumak isteyen aristokrasi kesiminin direnci ile karşılaşmıştır⁴⁷. Mücadeleyi kazanan burjuva sınıfı eşitlik ve özgürlük kavramlarının ortaya çıkmasına ve feodal çağın kapanmasına neden olmuş, burjuva sınıfının çıkarlarını temsil eden hak ve özgürlükler demetinin gelişimini sağlamıştır⁴⁸. Bu mücadelenin ürünü olan birinci kuşak haklar, 16. ve 17. yüzyıl düşünürlerince savunulan ve Fransız Devrimi ile İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin oluşturduğu anlayışla bireyi devlete karşı korumak amacıyla düzenlenmiştir⁴⁹.

Birinci kuşak haklar, kişisel hak ve özgürlükler ile devlet yönetimine katılmayı gerekli kılan siyasal hakları kapsamaktadır. Bunlar; bireysel özgürlükler, kişinin fiziki varlığına ve fikir alanına ilişkin hak ve özgürlükler, yaşama hakkı, sağlık hakkı, özel yaşamın özgürlüğü, güvenlik hakkı, seyahat özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, din özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, seçim hakkı ve katılım hakkı⁵⁰ gibi haklardır. Bütün insanların eşit olarak sahip olduğu bu haklar bir başkasına devredilemez, vazgeçilemez ve evrensel niteliktedir. Birinci kuşak hakları daha ziyade '*negatif statü hakları*' oluşturmaktadır. Bu haklar aynı zamanda '*koruyucu haklar*' olarak da nitelendirilmektedir. Devletten beklenen tamamen pasif bir tutum içerisinde olması değil, aksine bu hürriyetlerin kullanılmasını kolaylaştıracak bazı düzenlemeler yapmasıdır.

⁴⁵ Aydın Turhan, **İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi**, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 4 Sayı: 2, 2013, s. 369.

⁴⁶ İbrahim Kaboğlu, **İnsan Haklarının Gelişmecî Özelliği ve Anayasa Yargısı**, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 9, 1992, s. 123.

⁴⁷ Gökpınar, s. 53.

⁴⁸ Gökpınar, s. 53.

⁴⁹ Mahmut Güler, **Kentsel ve Kente Karşı Suç: Haklar ve Yükümlülükler, Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları**, Bera Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 396.

⁵⁰ Akkoyunlu Ertan, s. 132.

Birinci kuşak haklara İHEB'nin 2 ile 21. maddeleri arasında yer verilmiştir. Bu haklar kişiye baskı altında kalmadan, dilediği gibi karar verebilme, düşünce ve davranışlarını özgürce seçebilme imkanı sunmaktadır. Kişinin varlık alanının herkesten bağımsız olarak, toplumsal yetki alanı dışında kaldığı varsayılmaktadır⁵¹. Bireyci liberal bir anlayışla bireyi devlet, toplum ve hak ihlalinde bulunmak isteyen diğer bireyler karşısında korumayı amaçlayarak, bireye bir çeşit dokunulmaz saha yaratmaktadır. Dışarıdan müdahalelerin engellenmesi bu hakların kullanımı için oldukça önemli kabul edilmektedir. Bu nedenle kişinin dokunulmayacak özel alanının bütün sınırları çizilmektedir⁵². Güvence altına alınan bu alan ile bireyin insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesine olanak sağlanmaktadır.

Kişi hakları ve siyasal haklar olarak da nitelendirilen birinci kuşak hakların tanınmasından bir süre sonra hak ve özgürlüklerin teorik planda kaldığı görülmüştür. Çünkü bu anlayış, insanı içinde yaşadığı toplumdan ve çevreden ayrı soyut bir varlık olarak ele almaktadır⁵³. Oysa sosyal bir varlık olarak insan yaşamını toplumun diğer bireyleri ile etkileşime girerek sürdürmektedir. Ayrıca, hukuki metinlerde herkesin hakkı olduğu savunulan eşitlik ve özgürlük hakkından yalnızca küçük bir zümre yararlanabilmiştir⁵⁴.

1982 Anayasası başlangıç kısmında insan haklarının özü sayılan “*insan onuru*” açıklaması ve 2. maddede ki “*demokratik ve insan haklarına saygılı*” ibareleri ile belli bir anlayış şeklini kabul etmiş, insan haklarına saygıyı üstün kural olarak benimsemiştir. Bu kapsamda, 1982 Anayasası'nda da birinci kuşak haklara yer verilmektedir. Bunlara “*kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı*” (md.17), “*zorla çalıştırılma yasağı*” (md.18), “*özel hayatın gizliliği*” (md.20), “*konut dokunulmazlığı hakkı*” (md.21), “*haberleşme hakkı ve özgürlüğü*” (md.22), “*yerleşme ve seyahat özgürlüğü*” (md.23), “*din ve vicdan hürriyeti*” (md.24), “*düşünce ve kanaat hürriyeti*” (md.25) ve “*mülkiyet hakkı*” (md.35) örnek verilebilir.

⁵¹ Akbaba, s. 30.

⁵² Murat Barna, *Sosyal Devlet ve Eşitlik*, İzmir Barosu Dergisi, Sayı: 3, s. 109.

⁵³ Kuzu, s. 25.

⁵⁴ Kapani, s. 51.

1949 tarihli Federal Alman Anayasası'nın başlangıç kısmında insan haklarına ayrıcalıklı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Anayasanın ilk ondokuz maddesi temel hakları kapsamaktadır. Anayasanın 1. maddesi “*insan onur ve haysiyetinin korunması*” şeklinde düzenlenmiş ve tüm devlet erkini onu korumak ve saygı göstermekle yükümlü kılmıştır. Birinci kuşak haklar ise; “*yasa önünde eşitlik hakkı, ayırım yasağı*” (md.3), “*din vicdan ve inanç özgürlüğü*” (md.4), “*dolaşım özgürlüğü*” (md.11), “*meslek özgürlüğü*” (md. 12), “*konut dokunulmazlığı*” (md.13), “*mülkiyet hakkı*” (md.14) şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca, “temel hakların kaybettirilmesi” başlıklı 18. madde ile hakları kötüye kullanan kişinin durumu ile ilgili Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin karar vereceği hükmü düzenlenmiştir.

1.1.2. İkinci Kuşak İnsan Hakları

İkinci kuşak hakların varlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve bilhassa 20. yüzyılın başında, sanayileşme sürecinde burjuva sınıfı ile işçi sınıfı arasında ortaya çıkan çatışmalara dayanmaktadır⁵⁵. Bireyci ve liberal düşünce devlete pasif bir rol yükleyerek yoksullukla mücadele eden büyük kitlelerin tamamen kendi kaderlerine terkedilmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır⁵⁶. Bu durumda, salgın hastalıklarda hayatını kaybeden insanların yaşam hakkına kavuşamadığı, yaşam hakkının olmadığı bir ortamda da konut hakkının bir anlam ifade etmediği anlaşılmış ve toplumsal muhalefetin tohumları atılmıştır. Bu kapsamda toplumun ekonomik açıdan düşük seviyedeki bireylerinin korunması ve onlara yardım edilmesi, işçi kesimince gerçekleştirilen mücadelenin temelini meydana getirmiştir. Eşitlik mücadelesinin bir sonucu olan ikinci kuşak diğer bir ifadeyle ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sosyal devlet fikrini ortaya çıkarmıştır⁵⁷.

İkinci kuşak haklar bir bakıma burjuva sınıfına karşı işçi sınıfını korumayı, burjuva sınıfının işçi sınıfına uyguladığı baskıyı kaldırmayı ve bireylerin refahını amaçlayan, gereksinimlerini gideren, çalışan veya çalışmayan her kesime hitap edebilen, garanti verme düşüncesini savunan sosyal içerikli haklardır⁵⁸. Özgürlükler yeniden ele

⁵⁵ Gökpınar, s. 56.

⁵⁶ Kapanı, s. 311.

⁵⁷ Burak Çelebi, *Yerel Yönetimlerin Uluslararası Müdahaleleri İçin Yasal Bir Dayanak: Uluslararası Hukuk ve Kentli Hakları*, TESAM Akademi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1: 2013, s. 136.

⁵⁸ Gökpınar, s. 59.

alınmış, devletin özellikle sosyal devlet anlayışı içerisinde vatandaşlarını ihtiyaç sahibi olarak görmesi ve olumlu bir edim gerektiren hizmet sunması beklenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşının akabinde sosyal haklar alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır⁵⁹. Demokrasi anlayışında da önemli değişimler olmuş, özellikle hak bildirgelerinde haksız rekabet koşullarının sonucu olan adaletsizliği gidermek adına daha adil ve eşitlikçi olunması yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Fakat söz konusu hakların hukuken tanınmaları ortaya çıkışlarından çok sonra gerçekleşmiştir. İkinci kuşak hakların ilk sıralarında, “sağlıklı olabilme hakkı, konut hakkı, istihdam hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendikal özgürlük hakkı, grev hakkı, toplu sözleşme hakkı, eğitim hakkı ve öğrenim özgürlüğü, ifade özgürlüğü” gibi hak ve özgürlükler yer almaktadır⁶⁰. Sosyal ve ekonomik haklar, sadece özgürlük ve serbestlik üzerine kurulu ve devlete pasif bir rol atfeden ilk kuşak hakların kullanımı için de zemin oluşturmuş, haklar arası dayanışmayı ortaya çıkarmıştır. Ancak insan hakları alanında teoride yaşanan bu ilerleme, uygulamada yetersiz kalmıştır⁶¹.

İHEB’in 22 ila 27. maddeleri arasında düzenlenen ikinci kuşak hakların; sosyal adaleti sağlama, sosyal adaletsizlikleri ortadan kaldırma ve iktisadi açıdan güçsüz olan sınıfları güvence altına alma amacı taşıdığı görülmektedir⁶². 1961 tarihli “Avrupa Sosyal Şartı” (ASŞ) 1995 tarihinde yeniden düzenlenerek “Avrupa Şartı” (AŞ) adını almıştır. Şart ve 1966 tarihli “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” (ESKUP) sosyal hakların uluslararası kaynağını meydana getirmektedir⁶³. ASŞ somut güvencelere dayalı sosyal hakları yüzyılın gelişim çizgisini dikkate alarak 19 ana hükümde geniş ideal bir liste olarak sıralamaktadır⁶⁴. ASŞ, “temel sosyal ve ekonomik hakları koruyan, medeni ve politik hakları garanti eden AİHS’ni takviye eden bir Sözleşme”dir⁶⁵. Türkiye Şartı 1989’da imzalamıştır. Gözden geçirilen ve AŞ adı ile yayımlanan Sözleşmeyi Türkiye 27 Haziran 2007’de onaylamış, 1 Ağustos 2007’de

⁵⁹ Gökpınar, s. 57.

⁶⁰ Akkoyunlu Ertan, s. 132.

⁶¹ Akbaba, s. 31.

⁶² Kemal Başlar, **İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri**, 1. Basım, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2001, s. 33.

⁶³ Gökpınar, s. 61.

⁶⁴ Gökpınar, s. 61.

⁶⁵ Bülent Çiçekli, **Avrupa Sosyal Şartı-Temel Rehber**, 1. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001, s. 19.

yürürlüğe koymuştur⁶⁶. 1982 Anayasası'nın 90. maddesine göre; “*usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir*”. Buna göre ASS ve AŞ, bağlayıcılığı olan Sözleşmelerdir.

1.1.3. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları

Üçüncü kuşak haklar 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır⁶⁷. Hakların ortaya çıkmasına bilhassa soğuk savaş dönemi içinde oluşan koloncilik sistemine ve ayrımcılıklara karşı ulusların geleceklerini belirlemek amacıyla başlattıkları devrimci hareketler, kültürel grupların kendi benliklerini korumaya yönelik çabaları, bilim ve teknikteki ilerlemeden kaynaklanan toplumsal sorunlar zemin hazırlamıştır⁶⁸. Bu dönemde insanlığın ulaştığı olduğu bilimsel, teknolojik ve iktisadi gelişme, insan hayatındaki refahı yükseltmesine rağmen birçok sorunu beraberinde getirmiş, insanlığın ortak paylaştığı sorunlar bu gelişmelerle birlikte daha da artmıştır⁶⁹. Küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi, nükleer savaşların sebep olduğu felaketler gibi sorunlar küresel ölçekte etkilere sahip olduğu için hem kalkınmış ülkeleri hem de kalkınmakta olan ülkeleri etkilemiştir. Bilhassa kalkınmakta olan yoksul ülkeler bu sürecin en büyük mağdurları olmuştur. Ayrıca devletler ve halklar arasında iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel sahadaki karşılıklı bağımlılık giderek artmakta ve dünyanın akıbeti hususunda, en başta silahlanma, aşırı sanayileşme ve çevre kirliliği nedeniyle duyulan endişeleri tüm insanlık paylaşmaktadır⁷⁰. Tüm bu sorunların toplumları uğratmış olduğu zararlar sonucu toplumlar bilinçlenmeye başlamış ve farklı özellikler de dikkate alınarak “*dayanışma hakları*”, “*kolektif haklar*”, “*halkların hakları*”⁷¹ gibi adlandırılan yeni kuşak haklar ortaya çıkmıştır.

İnsanlık arasında dayanışmayı sağlamak ve ortak değerlerin dayanışma yoluyla korunması, geliştirilmesi amacıyla UNESCO yeni insan hakları oluşturma çabası içine

⁶⁶ Gülnur Erdoğan, *Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 77, s. 125, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-78-454> (Erişim: 21.07.2019)

⁶⁷ Günay Gönüllü, *Çevresel Kentsel Hakların Gelişimi: Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Haklar*, İnsan Hakları Yılı, Cilt: 32, 2014, s. 33.

⁶⁸ Başlar, s. 34.

⁶⁹ Berdal Aral, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar*, Ankara: Siyasal Kitabevi 2010, s. 2-5.

⁷⁰ Aral, s. 18.

⁷¹ Gökpınar, s. 63.

girmiştir⁷². Bu çalışmalar neticesinde üçüncü kuşak haklar, uluslararası hukuk konusunda önemli çalışmalara imza atmış bilim insanlarınca kabul edilen “Halkların Hakları Evrensel Bildirgesine göre şu şekilde sıralanmıştır⁷³:

Her halkın yaşadığı doğal çevreyi muhafaza etmesini ve geliştirmesini ifade eden “*temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı*”,

Her halkın arzu ettiği iktisadi ve sosyal bir sistemi seçme hakkını ifade eden “*halkların kendi geleceklerini belirleme hakkı*” (*self-determinasyon hakkı*),

Her halkın yabancı müdahale olmaksızın kendi iktisadi kalkınma modelini belirleme hakkını ifade eden “*kalkınma hakkı*”,

Her halkın, açık denizler, deniz tabanı ve uzay gibi insanlığın ortak mirası olan unsurlardan yararlanma hakkını ifade eden “*insanlığın ortak mirasını paylaşma hakkı*”,

Her halkın tüm vatandaşları temsil eden demokratik bir yönetim altında yaşamasını ifade eden “*demokratik yönetim hakkı*”,

Her halkın savaşırsız ve güvenli bir ortamda yaşama hakkını ifade eden “*barış hakkı*”.

Dünya kaynaklarının tümünün daha adil bir şekilde paylaşılması ve dünya sorunlarına çözüm aramaya dair karar alma mekanizmalarına daha eşit bir şekilde katılım sağlama isteğinin hukuk alanına yansması⁷⁴ ile bu sorunların çözülebilmesi için uluslararası işbirliğinin mecburi olduğu dünya genelinde kabul görmeye başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden sonra dayanışma hakları çeşitli uluslararası belgelerde, antlaşmalarda, bildirgelerde ve son olarak devletlerin anayasalarında dolaylı da olsa yer almaya başlamıştır. Örneğin BM Kurucu Antlaşması’nın birinci maddesinde “*uluslararasıında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini belirlemeleri ilkesine saygı ana eksenini çevresinde dostane bağlantılar oluşturmak ve evrensel barışı kuvvetlendirmek*

⁷² Kemal Dadak, **Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı**, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5, 2015, s. 13.

⁷³ Aral, s. 1.

⁷⁴ Kıvılcım Turanlı Yücel, **Barış Hakkı ve Hayata Geçirilmesi**, 1. Baskı, İstanbul: XII Levha Yayınları, 2012, s. 87.

amacıyla başlıca tedbirleri almak” ilkesi yer almaktadır⁷⁵. Ayrıca 1948 tarihli “*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*”, 1966 tarihli “*İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*” ve 1986’da yürürlüğe girmiş olan “*İnsanın ve Halkların Haklarına Dair Afrika Şartı*” dayanışma haklarının kabulünü öngören uluslararası anlaşmalardır. Bugün pek çok devlet dayanışma haklarının önemini kavramış olarak anayasa çalışmalarını yürütmektedir.

1982 Anayasası’nın 5. maddesinde “*insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak*” düzenlemesi maddenin özünü oluşturmuş, bu kapsamda sorumluluk devlete bırakılmıştır. Federal Alman Anayasası’nda bilhassa dayanışma haklarının da içerisinde olduğu insan haklarının düzenlendiği ilk yirmi maddesinde insan onuru, devlet iktidarının eylem ve işlemlerinin referans kaynağı olarak ve değiştirilmesi mümkün olmayan temel bir hak olarak düzenlenmiştir⁷⁶.

Konusunu evrensel değerlerin meydana getirdiği dayanışma hakları ulusların sınırlarını aşarak insanlık ailesinin tüm fertleri arasında “dayanışmayı” esas almaktadır⁷⁷. Bu haklar, üçüncü dünya milliyetçiliğinin sonucunda bu ülkelerin insanlığın ortak değerlerinin global olarak yeniden paylaşılma talebinin göstergesidir⁷⁸. Bu açıdan üçüncü kuşak hakların kollektif boyutu her zaman ön plandadır. Devletlerin, yerel yönetimlerin, bireylerin, uluslararası toplumun kısacası herkesin çabalarını gerekli kılmaktadır. Ayrıca, diğer insan haklarının işlerlik kazanması ve korunması açısından da ortak gözetim, işbirliği ve dayanışma özelliği çok belirgin bir şekilde ortada olan haklardır⁷⁹. Haklar birbirlerinin tamamlayıcısı olduğundan dayanışma haklarının kabul edilmesi birinci ve ikinci kuşak hakların uygulanmasına engel değildir. Örneğin dayanışma kuşağında yer alan, ileride daha geniş bir çerçevede açıklanacak olan çevre hakkı, yaşama hakkı ve sağlık hakkı gibi insan haklarının oluşturulmasının bir ön şartı olarak kabul

⁷⁵ Aral, s. 15.

⁷⁶ Gökpinar, s. 33.

⁷⁷ Bekir Parlak, *Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği*, TESAM Akademi Dergisi, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 2018, s. 25.

⁷⁸ Parlak, s. 25.

⁷⁹ Hüsnü Öndül, *Kentli Haklarının Kavramsal Temelleri, İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri*, Ankara: İnsan Hakları Derneği Yayınları, 2015, s. 85.

görmektedir⁸⁰. Bu yeni hakların eklenmesiyle, insan hakları disiplini yeni kavram ve anlayışlarla zenginleşmiş, insan haklarının düzenlediği ilişkiler alanı genişlemiştir.

Üçüncü kuşak hakların diğer hak kümelerinden hem kavramsal hem de içerik olarak farklılaştığı hususlar da bulunmaktadır⁸¹. Diğer hak kuşakları gibi bireyi değil, toplumun bütününe ya da halkları muhatap almaktalar ve ilk iki hak kuşağının alternatifi değil tamamlayıcısı olmaktadır. Diğer bir husus, ilk iki hak kuşağı ulusal bağlamda uygulama alanı bulurken, üçüncü kuşak haklar uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu aşamada devlet ve birey hakkın ortak yükümlüsü konumundadır ve birey aktif bir şekilde sorumluluk alarak bu hak kuşağının dayanışma niteliğine katkı sunmaktadır⁸². Burada önemli olan diğer bir husus ise hakların öznesi arasında sadece bugünün insanı değil aynı zamanda gelecek kuşakların da yer almasıdır. Böylece üçüncü kuşak haklar bugünün insanını gelecek kuşaklar adına sorumluluk altına sokmaktadır.

Üçüncü kuşak haklara karşı muhalif görüşler de yer almaktadır. Liberal hukuk anlayışına göre bir hakkın varlığından söz edebilmek için hakkın içerdiği hususlar açıkça belirtilmelidir. Ayrıca bu haktan yararlanacak bir özne, bu hakkı yerine getirecek bir muhatap olmalı ve bu hakkın hemen uygulanabilir olması gerekmektedir⁸³. Liberal öğretiye göre üçüncü kuşak hakların insan hakları kategorisine girmediği açıktır. Çünkü üçüncü kuşak hakların öznesi birey değil halklar ya da devletlerdir. Ayrıca hakların yükümlülük atfettiği özne belli olmamakla birlikte, bu hakların içeriği belirsizdir ve uygulanabilirliğine dair herhangi bir güvence mevcut değildir⁸⁴. Bir başka eleştiri ise dayanışma haklarının içeriğini oluşturan hakların, mevcut insan hakları belgelerinde zaten yer aldığı ve dolayısıyla dayanışma haklarının insan hakkı enflasyonuna yol açacağıdır. Fakat tüm bu eleştirilere karşın, ilk iki hak kuşağının kabul ediliş süreçlerine bakıldığında benzer eleştirilere maruz kaldıkları, bir hak değil istenen bir ideal olduklarının ileri sürüldüğü görülmektedir.

⁸⁰ Olgun ve Işık, s. 35.

⁸¹ İlyas Doğan, **İnsan Hakları Hukuku**, Astana Yayınları, Ankara: 2016, s. 58.

⁸² Hilal Ceylan, **Çevre Hakkı Çerçevesinde İran'ın Unie Gölü'ndeki Uygulamaları**, 2019, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s. 15.

⁸³ Aral, s. 15.

⁸⁴ Aral, s. 15.

1.2 Çevre ve Çevre Hakkı

“Çevre sözlük anlamıyla organizmalar topluluğunun ya da bir organizmanın tüm yaşamı üzerinde etkili olan faktörlerin hepsi; iklim ve toprak gibi bir organizmayı kuşatan her şey; toplulukların ve organizmaların faaliyetlerinin tümünü, yaşamlarını ve bu yaşam içerisindeki gelişimlerini doğrudan veya dolaylı yollardan etkileyen kültürel, biyotik, abiyotik koşul ve faktörlerin bütünüdür⁸⁵. 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda çevre “*canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam*” olarak tanımlanmaktadır (md.2). İnsanın içinde yaşamını sürdürdüğü ortam, canlılar ile insan etkinliklerinin üstünde direkt ya da dolaylı etkileşimler meydana getiren fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal unsurların tümü çevreyi kapsamaktadır⁸⁶.”

Çevre çok yönlü bir kavram olması sebebiyle çeşitli bilim dalları tarafından incelemeye konu olmakta ve bu durum çevre ile ilgili farklı tanımlamaların yapılmasına fırsat vermektedir. Ancak her bilim dalı kendi disiplini içerisinde çevreyi tanımladığından herkesçe kabul edilen bir çevre tanımında uzlaşa sağlamak zorlaşmaktadır⁸⁷. Bu durum hukuki olarak da çevrenin tanımlanmasını güçleştirmiştir. Bu güçlük nedeniyle bazı ülkeler mevzuatlarında çevreyi tanımlamamış, bazıları ise çevre tanımı yerine çevrenin en genel özelliklerini öne çıkarma yoluna gitmiştir⁸⁸.

Çevreyi Ekologlar; “*dünyada mevcut canlılar ve bunların bulundukları yerdeki su, toprak, hava ve tabii kaynaklardan oluşan sistem*”⁸⁹; sosyal bilimciler; “*bireylerin ya da toplulukların biyolojik, kültürel ve toplumsal yaşamını etkileyecek tüm dış unsurlar*” şeklinde tanımlamaktadır⁹⁰. Türk Dil Kurumu’na bakıldığında biyolojik olarak çevre; “*bir organizmanın ya da bir parçasının üzerinde etki yapan dış etkenler topluluğu*”, Felsefe terimleri incelendiğinde; “*yaşamın gelişmesinde etki yapan doğal, toplumsal ve kültürel koşulların toplamı*” olarak tanımlandığı görülmektedir. Kentbilim terimlerinde

⁸⁵ Nükhet Turgut, **Çevre Hukuku**, 2. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, 2001, s. 73.

⁸⁶ Ruşen Keleş ve Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s.14

⁸⁷ Akbaba, s. 121.

⁸⁸ Yusuf Güneş ve Aynur Aydın Çoşkun, **Çevre Hukuku**, İstanbul: Kazancı Kitap Yayınları, 2004, s. 4.

⁸⁹ Akbaba, s.121.

⁹⁰ Can Hamamcı, **Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler**, Ankara: İnsan Hakları Yıllığı, TODAİDE Yayınları, Cilt: 5-6, s. 172

ise; “kişiyi etkileyen, özdeksel ve tinsel gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, dirimbilimsel, iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tümü” olarak tanımlanmıştır⁹¹. Mekânsal olarak çevre, bir bölge etkileşimi içindeki çevresel öğelerin oluşturduğu bir bütünü ifade eder. Toplum çevresi ise fiziki çevre içindeki siyasal, toplumsal ve ekonomik sistemler gereği meydana gelen tarihi, kültürel ve insani ilişkilerin tümünü kapsar⁹².

Teknik bilimler çevreyi “fiziksel çevre” ve “insan çevresi” kavramlarından hareketle tanımlarken; sosyal bilimler “doğal çevre” ve “yapay çevre” sınıflandırmasını esas alarak tanımlamışlardır⁹³. Doğal çevre, insan müdahalesinin olmadığı dolayısıyla herhangi bir değişime uğramamış çevre olarak tanımlanırken; yapay çevre, insanlığın var olduğu günden beri müdahale ederek oluşturduğu çevre şeklinde tanımlanmaktadır⁹⁴. Yani insanın herhangi bir etkisi olmadan doğal olarak bulunduğu ortamda var olan yerüstü ve yeraltı zenginliklerini kullanıp değerlendirmesi ile oluşturduğu fiziksel çevre, yapay çevreyi ifade etmektedir⁹⁵.

“Çevre, insan ile doğa kavramının buluştuğu noktada yer almaktadır. Bu nedenle; doğayı ve yaşam çevresini içine alarak bir bütün oluşturmakta, tüm canlıların karşılıklı etkileşimi ile şekillenmekte ve zaman içerisinde değişime uğramaktadır. Çevrenin bu değişimi bilhassa insan tarafından gerçekleştirilmektedir. Çünkü insanda bulunan geliştirme, imha ve ihya etme arzu ve isteği başka hiçbir canlıda bulunmamaktadır. Bu açıdan çevre ve insan arasında diğer canlılara kıyasla daha farklı bir ilişki bulunmaktadır⁹⁶.”

Doğa ile çevrenin olumsuz etkileşimi çevre sorunu şeklinde tanımlanmakta ve ortaya çıkışında insanın büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir. Çevre sorunlarının insanlık açısından ne derece tehlikeli olduğu ise bu sorunların ekonomik, siyasal ve

⁹¹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52f0e9a149c10.0.674.79362, (Erişim: 25.07.2019).

⁹² Ertaş, s. 23.

⁹³ Nühket Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, 2. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 2012, s. 1.

⁹⁴ Handan Yokuş Sevük, **Çevre Hukuku**, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınları, 2017, s. 1.

⁹⁵ Şeref Ertaş, **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku**, İzmir: İleri Kitapevi, Ocak 2012, s. 22.

⁹⁶ Ahmet Taşkın, **Çevrenin Hukuksal Yönden Korunması**, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Sayı:1, 2010, s. 241.

toplumsal düzeyde sarsıntıya sebebiyet vermesi ile anlaşılmıştır⁹⁷. Çevresel bozulmalar ilk zamanlar fark edilememiştir. Fakat sanayi ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler karşısında doğa kendini yenileyememiş, doğa ile insan arasındaki denge bozulmuştur⁹⁸. Çevre sorunları nedeniyle insan yaşamı tehlike altına girmiş çevrenin korunması için hem ulusal hem de uluslararası alanda işbirliği zorunlu hale gelmiştir. Bu noktada çevre sorunlarının çözüme kavuşturulması adına atılan en önemli adım çevre hakkının bir insan hakkı olarak düzenlenmesi olmuştur.

Çevre hakkı genel itibariyle insanı referans alarak tanımlanan bir haktır⁹⁹. Buradan hareketle çevre hakkı; *“insanların sağlıklı bir çevrede yaşama yetkisi”*¹⁰⁰ şeklinde tanımlanabilir. Yine insan hakkı olarak çevre hakkı, *“asgari standartlara sahip, insanın sağlıklı ve onurlu bir şekilde yaşamını sürdürebilmesine imkan sağlayan bir çevrede yaşama hakkı”*¹⁰¹ olarak tanımlanmaktadır. Kaboğlu çevre hakkını; *“sağlığın, beden bütünlüğünün ve yaşamın kendisinin korunma aracı”*¹⁰² olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanımda ise Kaboğlu çevre hakkını, *“doğal ortam ve yaşam koşullarına olumsuz etki ve zararları önlemek ve cezalandırmak amacıyla özellikle devletlerin gerekli önlemleri alma, her insanın sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevreye sahip olması için eşya ve malların kullanımını düzenleme yükümlülüğü”*¹⁰³ olarak tanımlamaktadır.

“Dünya Sağlık Örgütü’nün 1964’de yürürlüğe giren Anayasası’nda sağlıklı olmak ırk, din, siyasal düşünce, ekonomik ve toplumsal koşullar ne olursa olsun tüm insanların temel haklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda çevre hakkı ilk olarak sağlık hakkının bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ve çevreye verilen zararlar uluslararası ölçekte insan sağlığını tehdit eden olgular olarak algılanmıştır¹⁰⁴.”1970

⁹⁷ Can Hamamcı, *Çevre ve Hukuk, Fehmi Yavuz’a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1983, s. 240.

⁹⁸ Bekir Parlak, *Çevre-Ekoloji-Çevre Bilim: Kavramsal Bir Tartışma, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, . Mehmet c. Marın, Uğur Yıldırım (Ed), İstanbul: Beta Yayıncılık, 2004, s. 15.

⁹⁹ İlhan Tekeli, *Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara, 2005, s. 6. <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/c/e/cevre-hakkina-yerelden-yaklasimak-ilhan-tekeli.pdf> (Erişim:26.07.2019).

¹⁰⁰ Faruk Bilir, Berkan Hamdemir, *Çevre Hakkı ve Uygulaması*, international onference on Eurasian Economies,2011, s.143. <http://avekon.org/papers/354.pdf> (Erişim: 27.07.2019).

¹⁰¹ Luis E. Rodríguez- Rivera, *Is The Human Right To Environment Under International Law? It Depends On The Soruce*, Colorado Journal of International Environmental Law and policy, 2001. s. 4. Aktaran. Akbaba.s. 124.

¹⁰² Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 30.

¹⁰³ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 18.

¹⁰⁴ Nesrin Algan, *Çevre Gerçeğinin Küresel Düzeyde Ele Alınışı*, Ankara: Yeni Türkiye Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 5, 1995, s. 34.

öncesinde sağlık hakkı kapsamında ele alınan çevre hakkı, yetmişli yıllardan sonra insan hakları içerisinde ayrı bir hak olarak tanımlanmaya başlanmıştır.¹⁰⁵

Çevre hakkına yönelik çeşitli farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımlara göre çevre hakkı “*bireyin doğal hakkı kaynaklı çevre hakkı*”, “*çevrenin hakları*” ve “*çevresel haklar*” olarak üç geniş haklar kategorisi içermektedir¹⁰⁶. İnsan merkezli yaklaşıma göre çevre hakkı, şu andaki ve gelecekteki toplumların sağlıklı ve dengeli bir ortamda hayatlarını idame ettirmelerine yöneliktir¹⁰⁷. Yaklaşıma göre önemli olan insandır ve çevresel varlıklar insana hizmet etme amacı taşımaktadır. Yaklaşım insanın saygınlığını ortaya koyar nitelikte bir hayatı imkân dahilinde sunan çevre ile ilgili koşulları göstermekte ve çevrenin bu ilkeler doğrultusunda geliştirilmesine ve korunmasına dikkat çekmektedir. İnsanı odak alması nedeniyle eleştirilere maruz kaldığı için bu endişeleri gidermek adına, çevre hakkını “sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli” tanımında kullanmak gereklidir. Bu nedenle insani yaklaşımın zıttı olarak “*çevrenin hakları*”na odaklanan bir savunı söz konusudur. Bu yaklaşım, çevre hakkının tüm canlılar için tanıtılmış olduğunu belirtmesine rağmen, insancıl yaklaşımın çevre hakkını çok dar yorumladığını göstermektedir¹⁰⁸. Çevrenin, insana sağladığı faydadan bağımsız olarak kendi varlığıyla bir değer oluşturmakta olduğu fikri ile bazı haklar , hakların geleneksel hukukta insana verilmiş olmasına rağmen, insana değil, doğrudan çevreye hakkı bağışlar. “*Çevresel haklar*” yaklaşımı ise bilgi alma, katılım ve başvuru hakkı gibi usule dayalı hakların genelini kapsayan çevre hakkından yararlanılabilmesi için kullanılması gereken hakları ifade etmektedir¹⁰⁹. Bu haklar daha geniş kapsamda konunun devamında incelenmektedir.

Çevre hakkı, insanın doğduğu andan itibaren kendini içerisinde bulduğu, yaşamsal mekanını çevreleyen ve karşılıklı etkileşim halinde olduğu çevreden kaynaklanan hakları kapsamaktadır. Gelecek nesillerin de çevre hakkını güvence altına almayı amaçlayarak sorunların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çözüme

¹⁰⁵ Günay Gönüllü, *Çevresel-Kentsel Hakların Gelişimi: Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Haklar*, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 32, 2014, s. 34.

¹⁰⁶ Olgun ve Işık, s. 37.

¹⁰⁷ Akbaba, s. 126.

¹⁰⁸ Akbaba, s. 127.

¹⁰⁹ Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 84.

kavuşturulması için tüm tarafların sürece dahil olmasını gerekli kılmaktadır¹¹⁰. İçeriğinde küresel sorunları barındırması ve tüm insanlığı ilgilendirmesi nedeniyle çevre hakkı ancak tüm insanlığın, kurumların ve devletlerin işbirliği ile gerçekleştirilebilmektedir. Bu özelliğinden dolayı çevre hakkı “üçüncü kuşak” bir diğer adıyla “dayanışma hakları” kategorisinde ele alınmaktadır¹¹¹.

İnsan haklarının amacı insan onuruna yakışır bir yaşam alanı oluşturmaktır. Çevre hakkının amacı da bu kapsamı içermektedir. Dolayısıyla çevre hakkıyla ulaşılmak istenen amaç herkes için temiz, doğal dengesini ve niteliklerini kaybetmemiş, ekolojik açıdan dengeli bir çevredir¹¹². Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının bir çıktısı olan çevre hakkı, insanın yaşam kalitesinde de belirleyici rol oynamaktadır. Bu noktada açığa çıkan “*bu hakla ulaşılmak istenen, doğayı sömürü değil, uyum temelinde bugünkü ve gelecek kuşaklar için yaşamaya elverişli kılarak herkesin ondan eşit yararlanması hedefidir*”¹¹³. Çevre ve insan arasındaki mükemmel etkileşim ve bunun sürdürülebilirliği için bir yandan insanın maddi ve manevi bütünlüğünün korunması ve iyileştirilmesi diğer yandan da çevrenin bir bütün olarak kirlenmesinin önlenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Tüm bu hedeflere çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilmesiyle ulaşılabilir.

Çevre hakkı da insan haklarının ortaya çıkma süreçlerinde yaşandığı gibi belli bir sorunun sistematik ve rahatsız edici hale gelmesiyle doğmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinde insanlığın en fazla endişe duyduğu gelişme çevre sorunları olmuştur. Tabiatı hiçe sayan aşırı sanayileşme ve tüketimdeki artış sonucunda havanın, denizlerin, nehirlerin ve göllerin kirlendiği, ozon tabakasının delindiği, küresel ısınmanın ayyuka çıktığı, dünyanın akciğeri olarak tabir edilen yağmur ormanlarının azaldığı, dünya genelinde pek çok bitki ve hayvan türünün yok olduğu, ziraat yapılan toprakların verimsizleştiği bir ortam oluşmuştur¹¹⁴. Bu durumun sonucunda çevre sorunlarının

¹¹⁰ İbrahim Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme**, 7. Basım, İstanbul: imge kitabevi, 2013. s. 269 vd.

¹¹¹ Olgun ve Işık, s. 35.

¹¹² Semiz, s. 47.

¹¹³ Ahmet Mikdat Güneş,, **Yeni Anayasa Tartışmaları Bağlamında Çevre**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı: 3, 2015. s. 264.

¹¹⁴ Aral, s. 5.

gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesiyle bilhassa insan sağlığının ve neslinin devamının tehlike altına girmesi temiz bir çevreye olan talepleri gündeme getirmiştir¹¹⁵.

Yaşanan çevre sorunları neticesinde çevreye karşı duyarlılık oluşmuş böylece çevresel değerler hukuki olarak da güvence altına alınmak istenmiştir. Bu çerçevede hukuki metinlerde çevreye ilişkin düzenlemeler ortaya çıkmaya başlamış ve zaman içerisinde bu düzenlemeler çoğu ülkede hukuksal metinlerle birleştirilme çabasına dönüşmüştür¹¹⁶. Bununla beraber bir çok ülkenin anayasasında çevreyi korumaya ve geliştirmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır¹¹⁷. Tüm bu gelişmelerin beraberinde küresel etkiye sahip çevre felaketlerinin yanı sıra uluslararası alanda bilhassa ikinci dünya savaşından sonra düzenlenen toplantılar, konferanslar, sözleşmeler ve bildiriler çevre hakkının gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Böylece sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının, idari ve adli makamlardan anayasal bir insan hakkı olarak talep edilebilmesi, çevrenin tahrip olmasına yol açan eylemlerin insan hakkı ihlali olarak değerlendirilebilmesi ve bu bakımdan birtakım müeyyidelere tabi kılınması mümkün hale gelmiştir¹¹⁸. Böylece hukuksal olarak da korunma altına alınan çevre hakkı doğrudan ifade edilmese bile insan hakları arasında yer edinmeye başlamıştır.

Çevre hakkının hukuki gelişimine bakıldığında ise; her hukuk normu, kaynağını çeşitli gereksinimlerden almakta, başlangıçta gereksinimlerin doğurduğu bir özlem, dilek, istek şeklinde ortaya çıkan talepler, daha sonra hak istemi biçiminde somutlaşmaya başlamaktadır¹¹⁹. Hak istemi zaman içerisinde biçim değişikliğine uğrayarak normatif bir durum halini almakta ve herkese karşı ileri sürülebilir duruma gelmektedir¹²⁰. Çevre hakkı ise bu süreci ikinci dünya savaşı sonrasında elde etmiştir. İnsanoğlunun doğa üzerinde hakimiyet kurma isteği, sanayi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile en üst seviyelere yükselmiştir. Doğayı sınırsız zanneden insan bu gelişmelere ek olarak

¹¹⁵ Yasemin Semiz, **Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı**, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 43.

¹¹⁶ İpek Sürmeli, **Çevre Hakkı Ekseninde Türkiye'de Anti-Nükleer Hareketler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kent ve Çevre Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 21.

¹¹⁷ Keleş ve Ertan, s. 40.

¹¹⁸ Olgun ve Işık, s. 34.

¹¹⁹ Yağız Yavuz, **Çevre Hakkı Bağlamında 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki Çevrenin Kasten ve Taksirle Kirlenmesi Suçları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 18.

¹²⁰ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 24.

nüfus artışının meydana gelmesi ile de çevreyi hoyratça tüketmeye başlamıştır. Diğer taraftan kentleşme ve değişen yaşam tarzı tüketim toplumu anlayışını ortaya çıkarmıştır¹²¹. İnsanın üretici kimliğinin devreye girmesi ile denetimsiz bir büyüme baş göstermiştir. Tüm bu süreçler çevre hakkı kapsamında, çevreyi hukuki anlamda güvence altına almayı gerekli kılmıştır.

Çevre hakkının özelliklerini inceleyecek olursak çevre hakkı bazı özelliklerinden dolayı diğer insan haklarından farklılıklar göstermektedir. Bu hakkı diğer haklardan ayıran en belirgin özelliği hak ve ödev kavramlarını aynı anda içeriğinde barındırmasıdır. Diğer insan haklarında hak ve ödev kavramı birbirinden çoğu zaman ayrılmaktadır. Fakat çevre hakkı söz konusu olduğunda birey hem bir hakka sahiptir hem de çevreyi korumak, geliştirmek, iyileştirmek ve çevresel süreçlere katılmak gibi çeşitli ödevlerden sorumludur¹²². Ayrıca çevre hakkı yararlanıcıları bakımından da farklılıklar göstermektedir. Çevre hakkının yararlanıcıları sadece bugünkü kuşaklar değil aynı zamanda gelecek kuşaklardır. Bu açıdan sağlıklı çevrenin sürdürülebilir olması açısından bugünün insanına gelecek kuşaklar adına çeşitli görevler atfedilmektedir¹²³.

“İnsanlık açısından incelediğinde çağdaş çevresel hakların iki şekilde gelişim gösterdiği izlenmektedir. İlk olarak temiz ve sağlıklı bir çevre için geliştirilen biçimsel haklar, ikinci olarak ise vatandaşları ilgilendiren ya da etkileyen katılma haklarıdır¹²⁴. Birinci grup daha çok biçimsel haklar ve düzenleyici kuruluşlar bakımından yasal-çevresel haklar şeklinde sistematize edilmişken; diğer grup, danışma toplantıları ya da yuvarlak masa toplantıları gibi mekanizmalar aracılığıyla yönetsel olarak politikaların ve uygulamaların bir gereği olarak ortaya çıkmıştır¹²⁵. Çevre sorunlarının kaynağının çoğunlukla yerel bazlı olduğu göz önüne alındığında bu noktada ikinci uygulamada yerel yönetimlere aktif sorumluluklar düşmekte, yerel yönetimler çevredeki zararların önlenmesi ve böylece çevre hakkının korunması noktasında sorumluluk almaktadırlar.

¹²¹ Coşkun ve Güneş, s. 22.

¹²² Muhammed Yunus Bilgili, **Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6 Cilt: 2, 2015, s. 570.

¹²³ İ. Güneş Gürseler, **İnsan Hakları, Çevre, Anayasa**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 75, 2008, s. 201.

¹²⁴ Abdulhakimoğulları, Erdal, Özcan SEZER ve Mahmut AKPINAR. “**Küresel ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi**”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:14, 2011, s. 65.

¹²⁵ Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 65.

Çevre hakkını yerel yönetimler bazında incelemek bu noktada önem arz etmektedir. Günümüzde bilhassa dünya nüfusunun yoğunlaştığı metropol alanlar bu noktada öne çıkmaktadır. Bu durum çalışmanın konusunun oluşmasında da etkili olmuştur.”

Çevre hakkı, her şeyden önce insanın menfaatlerinden daha kapsamlı faydaları öneren bir hak olması itibariyle oldukça önemlidir. Bu hak, “eşitlik” unsurunu esas alarak gelişen bir haktır. Bu hakkın “herkes”in hakkı olarak ifade edilmesindeki sebep, çevrenin “insanlığın ortak varlığı” oluşudur. Bu hakla amaçlanan, doğayı sömürmeden şimdiki ve gelecek kuşaklar adına yaşama elverişli kılarak, herkesin ondan eşit yararlanmasının sağlanmasıdır¹²⁶. Ayrıca çevrede varlığını idame ettirenlerin sadece insanlar olmadığı gerçeği düşünüldüğünde çevrenin korunmasının önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çevre hakkının korunması konusunda insana sahip olduğu bilinçle daha büyük sorumluluklar düşmektedir.

1.2.1. Çevre Hakkının Unsurları

Çevre hakkının yapısının ortaya konulması açısından unsurlarının belirlenmesi ve bu unsurların incelenmesi gerekmektedir. Zira çevre hakkının unsurları diğer haklardan farklı niteliklere sahiptir. Bu bölümde çevre hakkının unsurları; çevre hakkının konusu, öznesi ve muhatabı olarak üç başlık altında incelenmektedir.

1.2.1.1. Çevre Hakkının Konusu

Bir hakkın konusu onun objesini ifade eder; başka bir deyişle tarafların oluşmasına sebep olan şey hakkın konusunu oluşturur¹²⁷. En açık ifadeyle çevre hakkının konusunu da “*doğal çevre*” oluşturur. Kısaca flora ve faunanın korunması bu kapsamda değerlendirilir. Çevre hakkının asıl amacının doğal çevreyi korumak olduğu düşünülse de sadece doğal çevrenin korunması yeterli değildir. Çünkü insan kendi çabalarıyla meydana getirdiği yapay bir çevreye de sahiptir. İnsan yapay bir çevreye sahip olmakla aynı zamanda bugüne kadarki birikimden kaynaklanan “tarihsel çevreye” ve tarihsel birikim sonucu meydana gelen “kültürel çevreye” de sahip olmaktadır. İnsan eliyle oluşturulan

¹²⁶ Özdek, s. 86-87.

¹²⁷ Kuzu, s. 156.

yapay çevre ve doğal çevre birlikte insanın “yaşam çevresini” oluşturmaktadır¹²⁸. Bu kapsamda çevre hakkının konusu ‘yaşam çevresi’ dir¹²⁹.

Çevre hakkının konusunu açıklayabilmek için insanın yaşam çevresini çevre hakkının içeriği ile ilişkilendirmek gerekir. Çevre hakkının içeriğini çevreyi koruma ve geliştirme sorumluluğu oluşturmaktadır¹³⁰. Çevrenin korunması ise en başta doğa olmak üzere çevrenin canlı ve cansız, doğal ve yapay tüm unsurlarının doğal ortamları içerisinde korunmasına karşılık gelmektedir. Çevre hakkıyla; su, hava, akarsu ve deniz gibi doğal ortamlar, doğal kaynaklar, iklim, bitki örtüsü, nüfus ve insan yerleşimleri, kültür ve tabiat varlıkları ile biyolojik çeşitlilik korunur¹³¹. Çevre hakkı, bu öğelerin hepsinin korunmasına yönelik olduğu gibi bu öğelere ilişkin sorunlar da çevre hakkının konusuna girmektedir. Bu kapsamda çevre hakkı, çevreyi meydana getiren tüm bu öğeler arasındaki ilişkilerin dengeli ve sağlıklı bir şekilde ilerlemesini sağlamakta dolayısıyla; kirlilik, ormansızlaşma, erozyon, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması, çarpık kentleşme, katı atık ve çöp sorunu, konut sorunu ve plansız nüfus artışı gibi sorunlar çevre hakkının konusu içerisinde ele alınmaktadır.

1.2.1.2. Çevre Hakkının Sahipleri

Çevre hakkının alacaklılarının kimler olduğunun belli olması açısından bu hakkın öznelere ilişkin ortaya konulması önemlidir. Pozitif hukuk metinleri ve bilhassa anayasalar çevre hakkının sahipleri olarak; ‘yurttaş’, ‘birey’, ‘herkes’, ‘bütün halk’, ‘topluluk’ ve devlet gibi muhtelif kavramlar kullanırlar¹³². İlk olarak; çevre hakkının yararlanıcıları “herkes” olarak ifade edilmektedir¹³³. Tüm insanlığın ortak varlığı olan çevrenin insan yaşamı için elverişli olması her ferdin yararınadır. Tam tersi durumda çevresel bozulmalar karşısında tüm insanlığın ortak geleceği tehlike altına girmektedir. Burada ki herkes kavramından hareketle öncelikle bireylerin hakkın sahibi olduklarını ve

¹²⁸ Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara: TODAİDE Yayınları, 1993, s. 102.

¹²⁹ Kuzu, s. 157.

¹³⁰ Semiz, s. 40.

¹³¹ Semiz, s. 40.

¹³² Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 50.

¹³³ Ceylan, s. 24.

çevre adına tüm mücadelelerde bireyin belirleyici bir role sahip olduğu çıkarımına varılabilir¹³⁴.

İkinci olarak bireylerin yanı sıra topluluklar da çevre hakkının bir öznesi ve yararlanıcısıdır¹³⁵. Çevre hakkının içinde bulunduğu kolektif hakların genel özelliği olarak ifade edilebilecek olan bu durum, çevrenin sahip olduğu değerler bakımından tüm insanlığa ait olan evrensel bir değer olması ile bağlantılıdır. Çevre hakkının dayanışma hakları arasında yer alması, çevre hakkının yalnızca bireysel çabalarla başarılamayacağının, toplulukların birlikte hareketini zorunlu kıldığının ifadesidir¹³⁶. Kısacası bu haktan faydalanma bireysel bir çaba ile değil, toplumsal çabanın ve ortak hareketlerin sonucu mümkün kılınabilir¹³⁷.

Üçüncü olarak çevre hakkı, bugünkü nesli olduğu kadar gelecek nesilleri de ilgilendirmektedir¹³⁸. Bu özelliği ile diğer insan haklarından farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle çevre hakkı, zamanın sahaya dahil edilmesinin istisnai bir örneğini sunmaktadır. Bu durum ise şimdiki neslin omuzlarına bir yük yüklemekte, gelecek nesillerin çıkarlarını kollamayı gerekli kılmaktadır. Çevre hakkı bu konuda çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Şöyle ki bir hakkın yararlanıcısı olmak için öncelikle “*var olmak*” gerekir. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun “Kişiliğin başlangıcı ve sonu” üst başlığı içerisinde bu durum ele alınmaktadır. Türk Medeni Kanunu’na göre “*Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümle sona erer. Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder.*” (m.28). Bu çerçevede tam ve sağlam doğmak kişi sıfatını kazanmak, hak ehliyetine sahip olmanın ön şartıdır. Henüz doğmamış kişileri hak öznesi olarak kabul etmek, gelecek kuşakları kişi olarak nitelendirmek mümkün olmadığından olanaklı görünmemektedir¹³⁹.

Diğer taraftan zaman ve mekan olarak akışkanlık çevrenin özellikleri arasındadır. Bu nedenle bugünkü kuşakların çevre üzerindeki her türlü tasarrufundan gelecek kuşakların da etkileneceği sonucu doğmaktadır. Bu durumda gelecek kuşaklarda

¹³⁴ Metin Topçuoğlu, **Çevre Hakkı ve Yargı**, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 94.

¹³⁵ Özdek, s. 107.

¹³⁶ Güneş, *Yeni Anayasa Tartışmaları Bağlamında Çevre*, s. 151.

¹³⁷ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 50.

¹³⁸ Yokuş Sevil, s. 23.

¹³⁹ Semiz, s. 65.

kendi zamanlarında çevre hakkının öznesi olma özelliğine sahip olacaklardır. Bu kapsamda, çevre hakkı çerçevesinde gelecek kuşaklardan “ gelecekteki hak özneleri” olarak söz etmek daha yerinde olacaktır¹⁴⁰. Sonuçta gelecek kuşakların çevre hakkında içkin olan ödevleri genişletici bir etkiye sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

“Son olarak devletler açısından bakıldığında ise devletler hem kendi kaynaklarından yararlanırken başka devletlere zarar vermeme yükümlülüğü altında bulunurlar hem de toplu olarak vatandaşları için çevre hakkının yararlanıcısı konumundadırlar¹⁴¹. Bu ise çevre hakkının sınır tanımaz bir özelliğe sahip olduğunu gösterir. Devletler çevreye verdikleri zararlar ile kendi sınırlarını aşabilirler. İnsan haklarının işlerlik kazanması durumunda oldukça önemli bir sorumluluğa sahip olan devletler çevre hakkının uygulanmasında da önemli bir konumdadırlar.”

1.2.1.3.Çevre Hakkının Muhatabı

Çevre hakkının muhatabları, gelecek kuşaklar haricindeki tüm yararlanıcıları, bu hak için gerekli olan saygı ve itibarı yerine getirmekle sorumlu olan ve çevreyi koruma, iyileştirme ve geliştirme için çabalama yükümlülüğü olan kişi ve kuruluşlardır¹⁴². Muhatablar aynı zamanda yükümlüler oldukları için gelecek nesillere karşı da borçlu ve ödevli sayılmaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, hakkın yararlanıcısı konumunda olan gelecek kuşakların hakkın sorumlusu olmamalarıdır¹⁴³. Muhatabların bilinmesi hakkın bağlayıcı unsurunun söz konusu olabilmesi, hakkın ihlal edilmesi halinde sorumlunun tespit edilmesi ve ona hukuki yaptırım uygulanması açısından önem taşımaktadır¹⁴⁴.

Devletin herhangi bir hakkın yükümlüsü olması alışlagelmiş bir durum olmadığından çevre hakkında istisnai bir durum ile karşılaşmaktadır. Çevre hakkı kapsamında devletlerin aktif ve pasif olmak üzere ayrı ayrı sorumlulukları bulunmaktadır. Pasif boyutta devlet kirlenmeye kendisi sebebiyet vermemeli, yasal düzenlemeleri çevreye zarar vermeyecek şekilde düzenlemeli, çevreyi kirlilecek kararları almamalı ve

¹⁴⁰ Semiz, s. 65.

¹⁴¹ Keleş ve Ertan, s. 86.

¹⁴² Özdek, s. 102.

¹⁴³ Bilgili, s. 572.

¹⁴⁴ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 62.

çevreyi kirletecek işletme kurmamalıdır¹⁴⁵. Devletin aktif ödevi ise sağlıklı ve dengeli bir çevreyi koruma, geliştirme ve iyileştirme gibi olanakları sağlamaktır. Devlet iktidarının seferber edilmesi yoluyla, çevre sorunları gibi çok yönlü sorunların üstesinden gelmek mümkündür¹⁴⁶. Kısacası devlet, yönetsel ve yargısal kurumlarıyla bir bütün olarak çevre hakkının önemli yükümlüsü konumundadır¹⁴⁷.

Devletten sağlıklı bir çevre talep etme hakkı hakkın öznesi olan bireye de çeşitli sorumluluklar yüklemektedir¹⁴⁸. Daha açıkça ifade edilecek olursa çevre hakkının muhatapları arasında “herkes” sayılmaktadır. Buradaki “herkes” kavramı ile kastedilen bireyler, kamu tüzel kişileri ve özel hukuk tüzel kişileridir¹⁴⁹. Ayrıca burada ifade edilen “herkes” kavramı çevre hakkının istisnası olarak borçlu ve alacaklı sıfatına aynı anda sahiptir. Çevre hakkı konusunda gelecek kuşaklara karşı da sorumlu olan birey gelecek kuşaklara temiz bir çevre bırakma sorumluluğu ve aynı zamanda çevreyi bozmama yükümlülüğü taşımaktadır.

Çevre hakkının tehdit altında olduğu en büyük sorun kirliliktir. Kirlilik hem devletlerin ve kamu tüzel kişilerinin hem de bireylerin ve özel hukuk tüzel kişilerinin faaliyetleri neticesinde meydana gelmektedir. Dolayısıyla çevre hakkının gerçekleşmesi ancak topyekün bir mücadele sonucunda ortaya çıkabilir, ekolojik olarak sağlıklı ve dengeli bir çevreye ulaşılabilir. Çevre hakkının hiçbir muhatabının tek başına mücadelesi ile çevre hakkı gerçekleştirilemez. Geleneksel haklarda genel itibarıyla devlet ile birey karşı karşıya gelirken çevre hakkında bu durum birey ve devletin işbirliğine dönüşmüştür. Aktif olarak hem devlet hem de bireyler çevrenin kirlenmesine karşı çıkmalı ve olanaklarını bu yönde kullanmalıdır¹⁵⁰. Bu noktada sorumlulara katılım ödevi yüklenmektedir. Katılımın etkili olabilmesi ise topluluk düzeyinde gerçekleşmesine bağlıdır ve yukarıda anılan grupların kendilerini bu noktada sorumlu hissetmeleri ile gerçekleşmektedir. Özellikle gönüllü örgütlerin, derneklerin çevresel kararlara ve

¹⁴⁵ Yokuş Sevik, s. 24.

¹⁴⁶ Özdek, s. 113.

¹⁴⁷ Ayşegül Mengi ve Menaf Turan, **Türkiye’de Çevre Hakkının Gerçekleşmesi: Hidroelektrik Santraller Örneğinde**, Kivılcım Akkoyunlu Ertan (ed.), “Yeni Kuşak İnsan Hakları” içinde, Ankara: TODAİDE Yayınları, 2013, s. 83.

¹⁴⁸ Sürmeli, s. 14.

¹⁴⁹ Semiz, s. 44.

¹⁵⁰ Nükhet Turgut, **Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri, Çevre Hukuku Sempozyumu**, Dr. Emel Badur (Ed.), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 37.

uygulamalara sorumluluk alarak müdahale etmeleri ve işbirliğinde bulunmaları, Batı Avrupa’da çevreye verilen önemin artmasını sağlamıştır¹⁵¹.

1.2.2. Çevre Hakkının Diğer İnsan Hakları İle İlişkisi

İnsan haklarının genel yapısı gereği birbirleri arasında tamamlayıcılık özelliği bulunmaktadır. Çevre hakkı ise diğer birçok insan hakkının gerçekleşmesinin ön koşulu olma özelliği gösterirken bazı insan haklarının gerçekleştirilmesinde bütünsel bir özellik göstermektedir. Çevre ile ilgili fikirler, çoğunlukla, dünyadaki ekolojinin bozulmasıyla insanoğlunun yaşamının nasıl risk altına gireceği tartışmalarıyla şekillenmektedir. Bu durumu Kaboğlu şu şekilde açıklamıştır; “çevre hakkı, öteki özgürlükler için, ortak alan ve uzlaşma zemini oluşturarak onların gerçekleşme ve varlık koşuluna dönüşmektedir¹⁵².”

Çevre hakkıyla yakın ilişki içerisinde olan, temel bir insan hakkı olarak nitelendirilen¹⁵³, diğer tüm hak ve özgürlüklere sahip olmanın ön şartı olarak görülen hak¹⁵⁴ yaşam hakkıdır. Yaşam hakkının diğer anayasal haklardan önce gözetilmesi gerekmektedir. Bu hakkın özü bireyin hayatta kalmasıdır. Bu niteliğinden dolayı diğer tüm hakların kullanılmasının ön koşulu olma özelliğine sahiptir. İnsan haklarının tarihsel gelişim sürecinin izlenmesi açısından da ölçüt alınabilecek bir haktır. İnsanın doğal olarak sahip olduğu ilk hakkın yaşam hakkı olduğu kabul edilir. Birinci kuşak haklardan olan yaşam hakkı, doğal hukukun ve liberal öğretinin norm haline getirilmiş temel unsurdur¹⁵⁵.

Bu bağlamda yaşam hakkının korunabilmesi elverişli çevresel unsurlara bağlıdır. Çünkü zararlı çevresel faktörler nedeniyle yaşam hakkının kalitesi düşmekte hatta sonlanabilmektedir. İki hak arasındaki bağıllık her iki hakkın da güvencesini zorunlu

¹⁵¹ Özdek, s. 116.

¹⁵² Kabaoğlu, *Çevre Hakkı*, s. 30.

¹⁵³ Ayşe Özkan Duvan, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, 2015, s. 661.

¹⁵⁴ Y. Furkan Şen, **Yaşam Hakkı: İdam, Kürtaj, Ötenazi ve Siyasal Sorumluluk**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, 2015, s. 2.

¹⁵⁵ Özkan Duvan, s. 660.

kılar. Ayrıca bu iki hakkın korunması diğer tüm insan haklarının da hayata geçirilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır¹⁵⁶.

1982 Anayasası'nın 56. maddesinde herkesin sağlıklı ve dengeli bir ortamda yaşama hakkı bulunduğu öngörülmek suretiyle, Anayasa'nın 17. maddesindeki yaşam hakkı ile bağlantı sağlanmış, böylece devlete bu konuda olumlu düzenlemeler yapma yetkisi verilerek bireyin sağlıklı bir çevrede yaşaması sağlanmıştır¹⁵⁷. Federal Alman Anayasası yaşam hakkını düzenlediği 2. maddesini destekleyici olarak 20a maddesinde yer vermiş olduğu “*doğal yaşam kaynaklarını koruma*” hükmü ile yaşam hakkını ve çevre hakkını korumayı gerekli kılmıştır.

Çevre hakkı ile arasında yakın bir ilişki bulunan bir diğer hak, “*sağlıklı bireyler ve toplum hedefine ulaşabilmek için gerekli tesislere ve şartlara ulaşma ve bunları kullanma*¹⁵⁸” olarak tanımlanan sağlık hakkıdır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) değindiği gibi çevresel bozulmalar canlıların sağlık durumu üzerinde doğrudan olumsuz etki yapmaktadır. Uluslararası birçok belgede sağlık hakkı ve çevre hakkı arasındaki ilişki dile getirilerek en yüksek sağlık standartlarına ancak temiz bir çevrede ulaşılacağı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla sağlık hakkı, sağlık açısından yeterli kabul edilebilecek koşullara sahip olma hakkını da kapsayan çevresel tehlikelerden korunma anlamını taşımaktadır. Sağlıklı olmak kalkınmanın da ön koşullarından biri olarak ele alınmaktadır¹⁵⁹. Çevre hakkı ile arasındaki bağılıktan dolayı insan haklarının bölünmezliğini teyit eden bir diğer insan hakkı, kalkınma hakkıdır. Ülkelerin geleceği için olmazsa olmaz olan kalkınma gerçekleştirilirken çevresel değerlerin korunmasına dikkat edilmelidir. Bu kapsamda kamu yararı ile çevre hakkı birlikte gözetilmeli bilhassa kaynağı sınırlı olan çevresel değerler açısından sürdürülebilir kalkınma ön plana çıkarılmalıdır. Azgelişmişlik ve yoksulluk ile mücadeleyi ifade eden sürdürülebilir kalkınma hakkı, insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşama hakkından ayrı tutulamaz. Nitekim 2012 yılında gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın

¹⁵⁶ Emrah Akyüz, **Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 15, 2015, s. 433.

¹⁵⁷ Yokuş Sevük, s. 61.

¹⁵⁸ Nazmi Zengin, **Sağlık Hakkı ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumu**, Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, s. 45.

¹⁵⁹ Yokuş Sevük, s. 62.

(Rio+20) “İstediğimiz Gelecek” adlı belgesinde de “sürdürülebilir kalkınmanın verimliliğini sürdürülebilir kılmak için her aşamadaki ekonomik, sosyal ve çevresel önerilerin bir bütün halinde değerlendirilmesini ve bunların birbiri ile ilişkilerinin tanımlanmasını ve bu ilişkinin geliştirilmesinin gerekliliği” kabul edilmiştir. Yeni ve artan çevresel sorunlara karşı ekosistemin muhafaza edilmesi, canlandırılması, iyileştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması için ekonomik, sosyal ve toplumsal kalkınmayı destekleyen doğal kaynakların ve ekosistemlerin bütünlük ve devamlılığını gerçekleştirir nitelikte kalkınmanın önemi vurgulanmıştır¹⁶⁰.

Kısaca; çevre hakkının uygulanmadığı bir yerde diğer insan haklarının da bir anlamı kalmamaktadır. Bu açıdan çevre hakkı bütün insan haklarının gerçekleşmesini sağlayacak zemini oluşturmakta ve diğer insan hakları ile arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Çevre hakkının gerçekleştirilmesi barış hakkının, yaşam hakkının, sağlık hakkının, kalkınma hakkının kısacası diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi açısından büyük öneme haizdir. Çünkü savaşın olduğu bir dünya da yaşanabilir sağlıklı bir çevreden bahsetmek mümkün değildir. Elverişsiz ve sağlıklı bir çevre de sağlık hakkından bahsedilemez. Sağlığı tehdit eden ve ekolojik açıdan dengeli olmayan, ekosistemin devamlılığının sağlanmadığı bir dünyada yaşam hakkının bir anlamı kalmamaktadır. Bu açıdan bütün insan haklarına getirilen en kapsamlı sınırlama, doğanın kendi koyduğu sınırlamadır¹⁶¹.

1.3. Çevre Hakkını Koruyucu ve Geliştirici İlkeler

Çevre hakkının uygulanabilirliğinin arka planını oluşturan ilkelerin ortaya çıkması, çevre hukukunun gelişmesini sağlayarak işlerlik kazanmasına yardımcı olmuştur. Önleme, ihtiyatlılık, işbirliği, kirleten öder ve sürdürülebilirlik olarak sıralanan ilkeler bir bakıma çevre hakkının hukuki anlamda korunmasında etkili olmuştur. Alt başlıklarda çevre hakkının çevre mevzuatında yer almasında yakından ilgisi olan bu ilkeler açıklanmaktadır.

¹⁶⁰ Yokuş Sevik, s. 65.

¹⁶¹ Güneş Gürseler, s. 201.

1.3.1. Önleme İlkesi

Çevreye olumsuz etkileri olabilecek faaliyetleri yürütmeden önce bunların olumsuz sonuçlarını öngörerek gereken önlemleri almayı gerekli kılan önleme ilkesi, çevre hukukunun en temel koruma ilkesi olarak evrensel ölçekte tartışmasız kabul görmüştür¹⁶². Bu ilke, önceden öngörülen davranışlarla olası çevre zararlarının ortaya çıkmasının engellenmesi ve mevcut kaynakların özenle kullanılması yoluyla temel ekolojik değerlerin uzun vadede korunmasını sağlamayı hedeflemektedir. Önleme ilkesi, çevresel sorunlarla mücadele etmede; sorunlar henüz oluşmadan gerekli tedbirlerin alınmasının sorun oluştuğundan sonra alınmasına nazaran daha ekonomik, etkin ve önleyici olduğu hususuna vurgu yapar¹⁶³.

Önleme ilkesi çevrenin korunmasında özel bir yere sahiptir ve diğer tüm ilkelerin amacı bu ilkeyi gerçekleştirmeye yöneliktir. Örneğin ihtiyatlılık ilkesinin özü, önlemedir. Önleme prensibi, mevcut bir çevresel tehlike durumunda uygulamasını bulduğundan, ihtiyatı prensip, çevresel bir tehlikenin ötesinde potansiyel bir hasar riski öngörmek için yeterlidir¹⁶⁴. Nitekim çevre sorunlarının ortaya çıktıktan sonra giderilmesi ve oluşan zararların onarılması hem zor hem de imkânsız olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında önleme ilkesi, altın ilke olarak kabul edilmiştir¹⁶⁵. Önleme ilkesinin en iyi uygulaması çevresel atıktır. Bu alanda, önleme ilkesi israfa çok az neden olunarak veya hiç israf yapılmadan uygulanır. Çevre hakkı tam anlamıyla çevresel kirlenmelerin ve zararların önlenmesi durumunda yerine getirilmiş olur.

Avrupa Birliği (AB) mevzuatında ihtiyat ve önleme ilkeleri birbirinden farklı iki kategori olarak ele alınmışken, ihtiyat ilkesinin anayurdu olan Almanya’da çevre hukuku doktrininde ihtiyat ilkesinin hem önleme ilkesini hem de kaynakta önleme ilkesini içerdği kabul edilir¹⁶⁶. 1982 Anayasası’nda da önleme ilkesine yer verilmekte, devlet ve vatandaş sorumlu tutulmaktadır (madde 56). Ayrıca Çevre Kanunu’nun 3. madde 1. fıkrasında “*her çeşit uygulama ve eylemler esnasında tabi kaynakların ve enerjinin etkin*

¹⁶² Sevik, s. 15.

¹⁶³ Ahmet Mikdat Güneş, **Avrupa Birliği Çevre Hukuku**, 12 Levha Yayınları, Ekim 2011, s. 135.

¹⁶⁴ Akbaba, s. 185.

¹⁶⁵ Akbaba, s. 185.

¹⁶⁶ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 126.

kullanımı maksadı ile oluşan atıkları kaynağında azaltmayı ve atıkların tekrar kazanımına vesile olan çevreye dost teknolojilerden faydalanılması” öngörülerek önleme ilkesi ile dolaylı bir ilişki kurulmuştur. Önleme ilkesini gerçekleştirmek için çevresel etki değerlendirmesinden yararlanılır. Çevre Kanunu’nun 2. maddesinin hükmü gereği ortaya konulan çevreye yönelik etki değerlendirme raporları da önleme ilkesinin uygulamaya yansımış halleridir. AB’nin Üçüncü Çevre Eylem Programı’nda, çevresel zararların oluşumuna engel olunmasının ana ilke olarak benimsenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşılabilmesi için ise çevresel kararların sağlıklı bir şekilde alınmasını sağlayacak bilgi ve verilerin, ilgili kişi ve birimlerin erişimine açık olmasının ve idari karar alma süreçlerinin erken aşamalarında bu bilgi ve verilerin göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğu vurgulanmaktadır¹⁶⁷.

1.3.2. İhtiyatlılık İlkesi

İhtiyatlılık ilkesi, çevresel zararların ekonomik kayıplardan daha büyük öneme sahip olduğunun varsayılması ve kuşku duyulması halinde avantajın insan ve çevre sağlığına tanınmasıdır¹⁶⁸. Tanımı kesinleşmiş bir ilke olmamakla birlikte, çevreye etkisi belirlenemeyen faaliyetlerin önlenmesini hedeflemektedir. Herhangi bir uygulamanın çevreye zarar verici etkisinin bulunacağı yönünde bir şüphenin varlığı halinde, söz konusu durum henüz ilmi olarak kanıtlanamıyor olsa dahi, ihtiyati ilke, böyle bir faaliyetin önlenmesi ve olası zararların önceden durdurulabilmesi için tedbirlerin alınmasını şart koşar¹⁶⁹. Bir bakıma önleme ilkesinin ana kaynağı da sayılabilecek ihtiyatlılık ilkesinin odağını bilimsel belirsizlik oluşturur ve zararın ne olacağının tespit edilemediği durumlarda çevre koruma tedbirlerini gerekli görür. İhtiyatlılık ilkesinin uygulanabilmesi için; atalet ve yasaklama, sıkı izin sistemi, belirli yöntem ve teknolojileri kullanma zorunluluğu ve çeşitli usule ilişkin önlemler gibi ilkelere başvurulmaktadır.

Koruma politikası, gelecek nesillere ve insanlığa ortak değer, bütünsel yaklaşım ve sürdürülebilir kalkınma felsefesinin dahil edilmesi açısından büyük önem

¹⁶⁷ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 126.

¹⁶⁸ Nükhet Turgut, **İhtiyat İlkesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 45, Sayı: 1, 1996, s.76.

¹⁶⁹ Bülent Duru, **Avrupa Birliği Çevre Politikası, Avrupa Birliği Politikaları**, Çarı Erhan, Deniz Senemoğlu (drl.), Ankara: İmaj Yayınevi, 2007, s. 32.

taşımaktadır¹⁷⁰. İnsanın sağlığı ve yaşadığı çevre özellikle içinde bulunduğumuz son iki yüz yıldır bilhassa insan faaliyetleri nedeniyle sürekli risk altında bulunmaktadır. Teknolojinin hızlı gelişiminin çevre ve sağlık açısından önemli faydaları bulunmasının yanı sıra belirsiz, tahmin edilemeyen, geri döndürülemeyen hem insan hem de ekosistemin sağlığını tehdit eden çok sayıda risk vardır ¹⁷¹. İhtiyat ilkesi, insan sağlığından ekosisteme gelebilecek tüm zararların önlenmesinde siyasi sorumluluk için bir köprü görevi görür¹⁷².

Türkiye’de Çevre Kanunu’nda ihtiyatlılık ilkesinden açıkça söz edilmemekle birlikte, çevrenin korunmasından kastedilen, çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin bozulmasını ve tahrip edilmesini önleme, mevcut bozulmaları ortadan kaldırma, çevreyi iyileştirme ve gelişimini sağlama, çevre kirliliğini önleme çalışmalarının tümü olduğu için, ihtiyatlılık ilkesi de dikkate alınarak faaliyetlerin neden olabileceği olası zararların da önlenmesinin gerekliliği¹⁷³ dolaylı da olsa ifade edilmektedir. Ayrıca ihtiyatlılık ilkesi Alman hukukundan AB hukukuna geçmiştir¹⁷⁴. İhtiyatlılık ilkesi Rio Deklarasyonu’nun 15. maddesinde önleme ilkesinin, çevrenin korunmasına yönelik devletlerin kapasitelerine uygun olarak yaygın şekilde uygulanacağı ve ciddi tehditler veya onarılamayacak zararlar söz konusu olduğunda önlem alınmasını geciktirmek için bilimsel belirsizliğin kullanılmaması gerektiğini belirtilmektedir. 1992 tarihli Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nde, Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi’nde (17 Mayıs 2004), BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde (21 Mart 1994) de ihtiyatlılık ilkesine ilişkin hükümler yer almaktadır¹⁷⁵.

1.3.3. İşbirliği İlkesi

İşbirliği ilkesi, çevreyi korumanın tek sorumlusunun sadece devlet olmadığı vatandaşların da bir takım sorumluluk ve yükümlülüklerinin olduğuna açıklık getirir¹⁷⁶. Çevre sorunlarının geniş kapsamı, devletin tek elden çözümüne imkan vermemektedir.

¹⁷⁰ Akbaba, s. 219.

¹⁷¹ Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 81.

¹⁷² Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 82.

¹⁷³ Yokuş Sevik, s. 20.

¹⁷⁴ Ahmet Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 123.

¹⁷⁵ Erol Çiçek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hâkim Olan Bazı İlkeler**, TBB Dergisi, Cilt: 103, 2012, s. 367.

¹⁷⁶ Güneş, *Yeni Anayasa Tartışmaları Bağlamında Çevre*, s. 98.

Çevre sorunları tüm toplum ve kuruluşlara aittir ve sorunlar bütünlük içinde birlikte çözülmelidir¹⁷⁷. Bu bağlamda devlet, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer bütün aktörler, üyeler ve bireyler, çevrenin korunabileceği ortak bir ortamda hareket etmelidir¹⁷⁸. Bunun yanı sıra çevre sorunlarının sınır ötesi özelliği nedeniyle küresel bir sorun olması devletler arası işbirliğini ve uluslararası bir mekanizmanın kurulmasını zorunlu kılmıştır. İlke gereği ulus içi ve uluslararası karşılıklı görüş alışverişi, bilgi ve teknoloji aktarımı gerekmektedir¹⁷⁹.

İşbirliği ilkesi, Çevre Kanunu'nun 3. maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre, Bakanlık ve yerel yönetimlerin, çevreyi korumak, çevresel bozulmayı önlemek ve kirliliği ortadan kaldırmak için gerekli tüm faaliyetlerde profesyonel odalar, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmaları gerekmektedir¹⁸⁰.

İşbirliği ilkesinin AB düzeyinde uygulanması ise ortak çevre politikasının oluşturulması ve uygulanması sürecinde Birliğin, üye devletler ve toplumun diğer kesimleri ile ortaklaşa hareket etmesini gerektirmektedir. AB'nin kurucu antlaşmalarında toplumun farklı kesimlerinin işbirliğine vurgu yapılır. İşbirliği ilkesinin layıkıyla hayata geçirilmesinin ancak toplumun farklı kesimlerine çevre politikası alanındaki karar alma ve bu kararların icra süreçlerine katılma olanağının tanınması ile mümkün olduğunun bilincinde olan AB, bilhassa çevresel bilgiye erişim, çevresel kararlara katılım ve çevresel meselelerde yargısal başvuru konularında kabul ettiği ikincil düzey hukuk düzenlemeleri ile¹⁸¹ bu konuya önem vermiştir. AB'nin direktiflerini iç hukukuna aktarmakla yükümlü olan üye devletler ve çalışma özelinde incelenen Almanya işbirliği ilkesini prensip edinen ülkelerden biridir¹⁸².

Ayrıca Stockholm Bildirgesi'nin 24. maddesinde “*çevrenin korunması ile ilgili uluslararası işbirliğine genel siyasi bir bağlılığın olması*” hükmü ile işbirliği ilkesi konu edilmektedir. Rio Deklarasyonu, devletlerin, dünya ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi için evrensel ortaklık ruhunun yanı sıra, diğer çevresel endişe alanlarında

¹⁷⁷ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 269.

¹⁷⁸ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 134.

¹⁷⁹ Turgut, *Çevre Politikası ve Hukuku*, s. 113.

¹⁸⁰ Yokuş Sevik, s. 14.

¹⁸¹ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 135.

¹⁸² Yokuş Sevik, s. 14.

devletlerarası işbirliğinin önemini vurgulaması gerektiğini belirtir. Devletlerin ve halkın Bildirgenin genelinde belirtilen kuralların uygulanmasında, ayrıca uluslararası hukuk kurallarının gelişimi sürecinde iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği içerisinde olmaları gerektiğine değinilir¹⁸³.

Sonuç olarak, işbirliği İlkesinin değişik yöntemlerin kullanılması sonucu uygulanması, çevre sorunlarının çözümünde ve dolayısıyla çevre hakkının gerçekleştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi ile toplum içerisindeki farklı kesimlerin temsilinin sağlanması işbirliği ilkesinin temelini oluşturduğu¹⁸⁴ için daha demokratik bir ortam oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, ilgili merciler arasında bilgi ve belge aktarımı, sorunların çözüme kavuşması noktasında katılımın gerçekleşmesini de sağlamaktadır.

1.3.4. Kirleten Öder İlkesi

Çevre ile ilgili sıkıntı ve sorunların uluslararası alanda dillendirildiği ve çözüme kavuşturulması amacıyla formüller arandığı 1970’li yıllarda, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) 1972 yılında yaptığı açıklamalarda çevre kirliliğinin önüne geçilebilmesi için kirleten öder kriterinin dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüştür¹⁸⁵. Buna göre “*çevreyi kirleten her kim ise koruma ve önleme maliyetlerine de katlanmalıdır*”¹⁸⁶.

Bu ilkenin ortaya çıkmasında çevre kirliliğinin artması ve bunun küresel olarak yaygınlaşması ile birlikte ilk olarak kirletenlerin belirlenmesi ve oluşan kirliliğin bedelinin nasıl ödettirileceği tartışmaları etkili olmuştur. Bir diğer etki 5-16 Haziran 1972 tarihleri aralığında düzenlenen Stockholm Konferansı sırasında uluslararası alanda çevre hakkı üzerinde uzlaşma sağlanmasında zorluklar yaşanması ve en büyük kirleticiler olan

¹⁸³ Ceylan, s. 34-35.

¹⁸⁴ Ceylan, s. 35.

¹⁸⁵ Turgut, Nükhet, **Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 44, Sayı:1, 1995, s. 609.

¹⁸⁶ Akbaba, s. 191; Nurten. İnce Akman, “**Legal Responsibility for Pollution the Environment in Türkisch Law**” Strategic Perspectives on Sustainable Development and Migration Issues in Turkey and Abroad (İmam Bakır Kanlı Edt), Cambridge Scholars Publishing, 2019, s. 186 vd.

sanayileşmiş ülkelerin sorunların çözümünde sorumluluk yüklenmeye istekli olmamalarıdır¹⁸⁷.

Bütün bu gelişimler sonucunda çevreye yönelik hak ve sorumluluk kavramlarının bir arada ele alınmasıyla kirleten öder ilkesi ortaya çıkmıştır. Bu ilke, çevreye karşı yapılan olumsuz müdahalelerden kimin sorumlu tutulacağını ve ortaya çıkan zararları kimin gidereceğini veya azaltacağını belirleyerek, çevreye zarar verenlere, verilen zararı önlenme ve telafi etme konusunda masrafları karşılama sorumluluğu yüklemektedir¹⁸⁸. Daha yalın bir ifadeyle çevre hukukunda, kirlenmenin meydana getirdiği her türlü zararlı sonucun giderilmesi, bunun masraflarının karşılanması kirletene yüklenmektedir¹⁸⁹.

Kirleten öder ilkesi çevre hakkını güvence altına almada önemli bir çevre koruma faktörü ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici bir unsurdur¹⁹⁰. Çevre kirliliği ile iki tür gider ortaya çıkmaktadır. Bunlar; kirlenme sonucu kişilerin malında veya bedeninde meydana gelen zararlar ile kirlenen veya zarar gören çevrenin eski haline getirilmesi için yapılacak masraflardır.

Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde kirleten “uygulamaları *esnasında veya akabinde direkt olarak ya da dolaylı olarak çevreyi kirleten, çevrenin ekolojik dengesini bozan ve tahribatına sebep olan gerçek veya tüzel kişi*” şeklinde tanımlanmıştır. Kanun bu konuda uluslararası hukuk standartlarına uygun olarak, 5491 sayılı Kanunla değişik 3. maddesinin (g) bendinde; kirlenmeye ve tahribatın önlenmesine dair açıklayıcı bilgilere yer verilmiş ve Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun¹⁹¹ hükümleri gereği çevreyi kirletenden ilgili bedelin alınması düzenlemesine değinilmiştir. 8. maddede ise her çeşit atık ve artığın, çevreyi olumsuz etkileyecek ve çevrenin ekolojik dengesini bozacak biçimde belirlenen hükümlere aykırı olarak direkt veya dolaylı usullerle alıcı ortam olan çevreye dökülmesi yasaklanmış ve kirlilik oluşumu ihtimali söz konusu olduğunda kirliliğin önüne geçmek için; kirliliği sona erdirmek, kirliliğin etkilerini azaltmak veya yok etmek maksatlı her türlü önlemleri almak kirletenin sorumluluğunda

¹⁸⁷ Akbaba, s. 190.

¹⁸⁸ Üçışık ve Üçışık, s. 33.

¹⁸⁹ Ertaş, s. 115.

¹⁹⁰ Abdulkakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 81.

¹⁹¹ Resmi Gazete No: 30642 (4. Mükerrer) Resmi Gazete Tarihi: Pazartesi, 31 Aralık, 2018.

sayılmıştır. Çevre kirliliğinde kirletenlerin benimsemesiyle, doğanın sınırlı ve yetersiz olduğu, doğada hiçbir şeyin kendiliğinden yok olamayacağı, doğanın tahrip olmasına neden olan olaylara bir şekilde tepki gösterdiği ve fayda sağlama ilkesi gibi ekolojik ilkelerin uygulamaya konulmaya çalışıldığı ve gelecek neslin de çevresel kaynaklardan faydalanması gerektiği kabul edilmiştir¹⁹². Federal Alman Anayasası'na göre tüm yetkili organlar kirleten öder ilkesini baz alarak çevreyi korumaya haizdirler (madde 20a).

1.3.5. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi

Sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımını yapmadan önce kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramlarının tanımlarına bakmak gerekir. Kalkınma; toplumun yaşam standardının yükseltilmesi, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinin artırılması ya da üretim uygulamalarında etkinlik oluşturan ekonomik ortamdır¹⁹³. Kalkınmanın sadece ekonomik boyutu mevcut olmayıp sosyolojik, psikolojik ve siyasi boyutu da bulunmaktadır¹⁹⁴. Sürdürülebilirlik kavramı ise bugünün en popüler kavramlarından biri olmakla birlikte özellikle 1980'lerden sonra yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Kavram sözlükte; sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak anlamlarında¹⁹⁵ kullanılmakla birlikte, birçok alanda kaynakların verimli ve etkin kullanımına hizmet eden ve bu amaca saygı duyulmasını sağlayan çok katılımlı bir süreçtir¹⁹⁶.

Sürdürülebilir kalkınma ise; çevre içerikli uygulamalarla kalkınmaya destek sağlayacak bir boyutu tanımlamak ve çağın gereksinimleri ile geleceğe dair tahminlerini belirlemek, geleceğin gereksinimlerini en uygun şekilde temin etmenin yöntemlerini oluşturmak, ekonomik ve sosyal açıdan ilerleme kaydedilirken, uyum, düzen ve dengenin de dikkate alınarak gelecek kuşaklara yaşanır bir ortam bırakmaktır.

1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı Raporda sürdürülebilir kalkınma "*çağın ihtiyaçları karşılırken gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını giderme imkanlarını tehlikeye mahal*

¹⁹² Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 81.

¹⁹³ H. Hayrettin Tıraş, **Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı: 2, s. 58.

¹⁹⁴ Cengiz Yavilioğlu, **Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri**, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 2002, s. 58-59.

¹⁹⁵ Tıraş, s. 59.

¹⁹⁶ Tıraş, s. 59.

verdirmeksizin karşılamak” şeklinde tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, kalkınma ile çevre arasında dengenin kurulmasını gerekli kılmakta, gelecek nesillerin sağlıklı bir ortamda yaşama haklarını tehlikeye atmayacak ölçüde doğal kaynakların kullanımının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca küresel boyutta çevre koruma politikalarının merkezinde bir kavram olduğu görülmektedir.

Kaynakların tükenmesi sorunu, iktisadi sürecin çevreden yaptığı aşırı ve tedbirsiz kullanımın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır¹⁹⁷. Dolayısıyla çevre sorunlarını son yıllarda ilgi odağı yapan bu gerçeğin fark edilmiş olmasıdır. Her ne kadar çevre sorunları insanlığın var oluşundan beri süregelse de esas olarak Sanayi Devrimi ile birlikte çevre istismarı çevrenin mukabil gücünü aşmış, iktisadi ve teknolojik gelişmeler ile bunun bir getirisi olan nüfusun belli merkezlerde toplanması neticesinde çevre sorunları gittikçe fenomen hale gelmiştir. Büyüme çılgınlığı olarak nitelendirilen bu durum özellikle 1960’lı yıllardan sonra oldukça dikkat çeker hale gelmiş öyle ki *çevre mi, ekonomi mi?* soruları sorulmaya başlamıştır¹⁹⁸.

Esasen burada ki sorun çevre ve kalkınma kavramlarının birbirlerine zıt kavramlar olarak algılanması, ekonomik kalkınma kavramının çevrenin ve doğanın düşmanı olarak görülmesidir. İki kavramı birbirinden farklı görerek birini tercih etmek hem çevre hem de kalkınma için faydalı olan bir tutum olmamakla birlikte karmaşaya sebebiyet vermiştir. Bu gelişmeler sonucunda, oldukça büyük bir sosyal güvenlik sistemi, adil bir gelir dağılımı, sağlıklı ve dengeli bir çevre ve böyle bir çevrede yaşama hakkının herkese ait olduğu gibi ölçütler, ülkenin refah düzeyini artıracak kıstaslardan sayılmaya başlamış ve birçok milletler arası kuruluş tarafından “çevre-ekonomi” dengesini gözetten politikalar uygulamaya alınmıştır¹⁹⁹. Tüm bu gelişmeler ışığında, yeni bir kalkınma politikası olarak “*sürdürülebilir kalkınma*” anlayışı geliştirilmiş çevresel değerlerin ekonomik gelişme uğruna harcanmaması, ikisi arasında dengenin sağlanması düşüncesinin birlikte hayata geçirilmesi hedeflenmiştir.

¹⁹⁷ Kuzu, s. 278.

¹⁹⁸ Kuzu, s. 278.

¹⁹⁹ Kuzu, s. 281.

1992'de Rio De Janeiro'da düzenlenen Dünya Çevre Konferansında ilk kez dünya gündemine alınan Sürdürülebilir Kalkınma, aslında 1972'de Stockholm Konferansında düzenlenen ve temeli atılan bir konsepttir²⁰⁰. Konferans sonunda yayınlanan bildiride şu noktaların altı çizilmiştir; “*insanların çevresinin geliştirilmesi ve korunması, onların refahını ve bütün dünyadaki ekonomik kalkınmayı etkileyebilecek olan bir ana sorun haline gelmiştir*”²⁰¹. Sürdürülebilirliğin temelinde insanı merkeze koyan bir ahlaki değer vardır ve insanların kendi ihtiyaçlarını karşılarken, çevresel tehlikeleri göz önüne almaları dolayısıyla daha bilinçli davranmaları ve uygun teknolojileri kullanmaları, büyümelerini sürdürürken çevreyi de korumalarını sağlayacaktır. İnsanlığın bugüne gelene kadar geçirdiği gelişimin çevrede meydana getirdiği olumsuz izlerin, ekolojik sürdürülebilirlik hususunda göz ardı edilemeyecek tehlikeler yaratmasından dolayı, insanoğlunun kendi faaliyetlerinin sonuçlarını irdeleyen bir anlayış ile sürdürülebilirlik amaçlı politikalar geliştirmesi gerekmektedir²⁰².

Uygulamada sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi, toplumun ve ekolojik sistemdeki tüm varlıkların uyumlu ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu ilişki, her iki sistemin verimli etkileşimiyle yeniden üretebilmeye olanak sağlar²⁰³. Fakat sürdürülebilir ekolojik sistem için salt bu durum yeterli olmayacağından çevre alt düzeyine gelen etkilerin belli bir düzeyde kalması büyük önem taşımaktadır. Bu etkiler; nüfus, refah düzeyi, teknoloji ve tüketimdir²⁰⁴. Tüm açıklamalardan anlaşılacağı üzere sürdürülebilir ekolojik sistem veya başka bir deyişle çevreye uygun olan sürekli kalkınma²⁰⁵ modeli, denge kurmayı ve uzlaşi içerisinde üretmeyi ifade etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma iki kavrama dayanmaktadır. Bunlar; dünyadaki yoksulların temel ihtiyaçlarını karşılamak anlamındaki gereksinim kavramı ve çevrenin gelecekteki ihtiyaçlarını giderebilme kabiliyetine teknolojik ve toplum örgütlerinin oluşturduğu sınırlama²⁰⁶ şeklinde açıklanabilir.

²⁰⁰ Akbaba, s. 147.

²⁰¹ Emin Memiş, **Çevre ve Çevre İdare Hukuku**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 363.

²⁰² İlhan Tekeli, **Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler**, Yayına Hazırlayan Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2001 s. 743.

²⁰³ Tekeli, **Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler**, s. 736.

²⁰⁴ Tekeli, **Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler**, s. 737.

²⁰⁵ Memiş, s. 364.

²⁰⁶ Abdulkakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 79.

Sürdürülebilir kalkınmanın amaçları arasında gelecek kuşaklara bırakılabilecek yaşama elverişli bir çevre yatmaktadır. Çevre hakkının en önemli konularından biri, gelecek nesillere bırakılacak sağlıklı ve yaşanabilir bir ortam olduğundan, sürdürülebilir kalkınma ve çevre hakkının bir amaç-araç ilişkisi vardır²⁰⁷. Çevre hakkının amacı, günümüz ve gelecek nesillerin sağlıklı ve dengeli bir ortamda yaşama gereksinimlerini ortaya koyarak, bu doğrultuda izlenecek politika ve yöntemleri belirlemek ve bu yöntemlerin uygulanmasını sağlamak iken; Sürdürülebilir kalkınmanın amacı ise; ekolojik kalkınmanın yanı sıra ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamaktır²⁰⁸. Sadece ekonomik kalkınma temel alınarak sürdürülebilirlik ele alınırsa çevre hakkı açısından sürdürülebilir kalkınma bir anlam ifade etmeyebilir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi bir bakıma çevre hakkının kullanımına da imkân sunacaktır. Dolayısıyla gelecek kuşaklar adına da sürdürülebilir bir çevreye ihtiyaç duyulmaktadır.

1.4. Çevresel Usuli Haklar

Çalışmanın bu bölümünde, çevre hakkının gerçekleştirilmesini sağlayan usuli haklara yer verilecektir. Çevre hakkı bazı temel hak ve özgürlüklerden faydalanabilmek için imkan yaratmakta iken, benzer şekilde çevre hakkından faydalanmak için ek haklar da tanınmalıdır²⁰⁹. Bunlar; *bilgi edinme hakkı*, *'katılım hakkı'* ve *'başvuru hakkı'* dır. Çevre hakkının kullanımı açısından her biri büyük önem arz etmektedir.

1.4.1. Bilgi Edinme Hakkı

Bilgi edinme hakkı; bireylerin idarenin sunmakla yükümlü olduğu çevresel bilgiye erişimini ifade eder²¹⁰. Bilginin üretilmesi, işlenmesi, biriktirilmesi, dağıtılması ve karar alma süreçlerinde etkin bir şekilde kullanılması gerekir. Bilginin politika oluşturma, planlama ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) gibi süreçleri yürütürken de dikkate alınması önemlidir²¹¹. Bilgi edinme hakkının temeli siyasidir ve bu hak idareye

²⁰⁷ Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 79.

²⁰⁸ Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 80.

²⁰⁹ Selim Kılıç, *Çevre Hakkının Gelişim Sürecinde İnsan Haklarının Rolü*, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 30, 2012, s. 34.

²¹⁰ Semiz, s. 70.

²¹¹ Semra Cerit Mazlum, *Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinde Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, 5. Türkiye Şehircilik Kongresi: Avrupa Birliği Süreci ve Planlama, (291-308), 2001, https://www.academia.edu/3712882/Avrupa_Birli%C4%9Fi_%C3%87evre_Politikalar%C4%B1na_Uyum_S%C3%BCrecinde_%C3%87evresel_Bilgiye_Eri%C5%9Fim_Hakk%C4%B1 (Erişim: 28.07.2019), s. 291.

bilgi talebinin iletilmesi ile kullanılmaktadır. Fakat çevre hakkı bağlamında idare, herhangi bir talep olmasa dahi çevre ile ilgili bilgi, işlem ve projeleri kamuoyu ile paylaşmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğün kişiler üzerindeki görünümü bilgi edinme hakkı olarak isimlendirilir²¹². Bilgi edinme hakkı bilgilere ulaşmanın yanında bilgilerin yer aldığı belgelere de ulaşımı gerekli kılar.

Bilgi edine hakkının etkin ve verimli kullanılabilmesi için; bilgi edinme başvurusuna ilişkin süreç ve prosedürler anlaşılır, basit ve kısa olmalıdır. Bilgiye ulaşma ederi düşük ya da makul seviyede olmalıdır. Bilgi, çevreyle ilgili ve anlaşılır içerikte detaylandırılmalıdır. Bilginin alınma/verilme zamanı amaca uygun olarak neticelendirilmelidir. Çevre ile ilgili olumsuzluk teşkil eden tüm hususlarda özel bir talebe gerek kalmadan, bilgi edinme hakkının kullanılmasına imkan tanınmalıdır²¹³. Böylece gerekli titizliklere dikkat edilerek gerçekleştirilen bilgi edinme hakkı gereği gibi kullanılabilirse çevre yönetiminin gelişimine de katkı sunar. Sanayiciler, idare ve yurttaşlar arasında güven ilişkisi kurulmasını, daha dikkatli ve üzerinde düşünülerek karar alınmasını sağlar²¹⁴.

Bilgi edinme hakkının temelinde “*idarenin şeffaflığı*” ilkesi yer almakta olup, bilgi edinme hakkı sahipliğine istinaden bireyler aktif vatandaşlık vasfı kazanırlar ve bu hakkın kullanımı demokrasiye artı değer katar²¹⁵. Çünkü bir toplumdaki bilgi ve belgelere erişim fırsatı ne kadar kısıtlı olursa, kontrol ve demokrasi sorunu o kadar savunmasız olacaktır²¹⁶. Bu çerçevede çevre yönetimi dizgesinin kurulabilmesi için yönetimlerin ellerindeki çevre ile ilgili bilgileri halka ulaştırmaları ve erişimini halk için kolay hale getirmeleri²¹⁷ demokrasi için de gereklidir.

Kim tarafından yapılırsa yapılsın siyasal, yönetsel, ekonomik, kültürel vb. bütün faaliyetlerin çevre üzerinde yarattığı olumlu ya da olumsuz etkiler hakkında tüm yurttaşların bilgi edinme hakkının olması önemlidir. Bilgi edinme hakkı, çevre hakkının gerçekleşmesi adına kritik bir öneme sahiptir. Çünkü kişilerin kendilerini doğrudan

²¹² Semiz, s. 70.

²¹³ Yokuş Sevrük, s. 47.

²¹⁴ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 91.

²¹⁵ Olgun ve Işık, s. 39.

²¹⁶ Kılıç, s. 34.

²¹⁷ Cerit Mazlum, s. 291.

etkilemediği sürece, çevreyle ilgili plan ve projelerden, çevresel faaliyetlerden ve yatırımlardan haberdar olmaları çok mümkün değildir²¹⁸.

Bilgi edinme hakkı önleme ilkesi ve katılım hakkı içinde kritik öneme sahiptir. Kişiler önceden bilgilendirildiği takdirde çevre üzerinde önemli etkisi olan konularda sürece katılabilir ve çevresel zararların oluşmasını önlemede fayda sağlayabilir. Dolayısıyla çevre hakkının tam olarak gerçekleşmesi konusunda herkesin çevresel konularda bilgi edinmiş olması zorunludur.

Uluslararası alanda bilgi edinme hakkının gelişimine bakıldığında, ileride detaylı olarak incelemek olan çevre hakkının uluslararası alanda gelişimini sağlayan bir çok uluslararası konferans, bildiri ve toplantılarda bilgi edinme hakkına da yer verildiği görülmektedir. Bunlardan biri de Rio Bildirgesidir. Bildirge'nin 10. ilkesi bireylerin, kamu otoritelerinin haiz olduğu çevresel bilgiye erişim hakkının olması gerektiğini belirtmektedir²¹⁹. Gündem 21 Planı ise “*Karar Almak İçin Bilgi*” başlıklı 40. bölümünde çevresel bilgiye erişimi düzenlemektedir. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ise 6. maddesinde “Erişim, Staj ve Toplumsal Farkındalık” başlıkları ile çevrenin bir unsuru olan iklim değişikliği konusunda bilgiye erişime yer vermiştir²²⁰.

Çevresel bilgiye erişim konusunda en temel uluslararası metin BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun 25 Haziran 1998 tarihinde imzaya açmış olduğu ve yaygın olarak Aarhus Sözleşmesi olarak bilinen “*Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi*”dir. Sözleşme, çevrenin gereği gibi korunmasının temel insan haklarından yararlanmak için esas olduğunu, herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu ve çevreyi korumakla yükümlü olduğunu açıklayarak, yurttaşların bu hakkı talep etmek ve yükümlülüklerini yerine getirmek için bilgiye erişim hakkına sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır²²¹. Ayrıca Sözleşme, çevresel usuli hakları detaylı olarak bir arada düzenleyen bir metindir. Sözleşmenin 2. maddesinin 3. fıkrasında çevresel bilgi tanımı

²¹⁸ Ahmet M. Güneş, *Aurus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 17-18, Sayı: 1, s. 27.

²¹⁹ Semiz, s. 75.

²²⁰ Semiz, s. 75.

²²¹ Cerit Mazlum, s. 292.

oldukça geniş bir şekilde açıklanmıştır²²². Çevresel bilgiye erişimde gerçek kişilerden vatandaşlık, ikamet etme gibi herhangi bir şart aranmaksızın, tüzel kişiler içinde tescil yeri, faaliyetin yoğun yapıldığı yer gibi ayrımlar yapılmaksızın ulaşılabilir olma zorunluluğu getirilmiştir. Kısaca, sözleşmede çevresel bilgiye erişimin öznesi “herkes” olarak kabul edilmiştir²²³.

Aarhus Sözleşmesi’nin 4. maddesinin 3. ve 4. fıkralarında çevresel bilgi hakkındaki taleplerin hangi durumlarda reddedilebileceği belirlenmiştir. 4. maddeye göre öne çıkan birkaç husus şu şekildedir;

- *Bilgi talep edilen kamu otoritesi bu bilgiye sahip değilse,*
- *Talep açıkça makul değilse veya çok genel bir biçimde formüle edilmişse,*
- *Bilginin paylaşımının kamu için sağlayacağı kamu yararı da göz önünde bulundurularak bu tür bir istisnanın iç hukuk veya teamüller tarafından öngörülmüş olması şartıyla; talep, hazırlanmakta olan bir belgeye veya kamu otoritesinin iç iletişimine ilişkinse,*
- *İç hukuk tarafından kamu otoritelerinin çalışmaları için gizliliğin öngörüldüğü haller,*
- *Uluslararası ilişkiler, ulusal güvenlik ve kamu güvenliği,*
- *Nadir türlerin üreme yerleri gibi yerlere ilişkin bilgiler.*

Sözleşmesinin 5. maddesinde, kamu otoritelerine işlevleriyle ilgili çevresel bilgiyi bulundurma ve güncelleme yükümlülüğü de getirilmiştir. Ayrıca çevresel bilgiyi kamusal iletişim ağları aracılığıyla erişilebilen elektronik veri tabanlarında ulaşılabilir kılma yükümlülüğü öngörülmüştür. Çevreye ilgili raporlar, mevzuat metinleri, plan ve programlar elektronik ortamda toplumun bilgisine sunulmalıdır²²⁴. Böylece çevresel anlamda sorgulanabilirlik ve hesap verebilirlik açısından şeffaf bir kamu otoritesi sağlanmış olacaktır.

Sözleşmede yer verilen kamu otoriteleri yerel yönetim birimlerini de kapsamaktadır. Bu kapsamda, yerel yönetimler çevresel bilgiyi düzenleyip yurttaşlara

²²² Ahmet Güneş, *Aarhus sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, s. 307.

²²³ Semiz, s. 81.

²²⁴ Semiz, s. 84.

sunmakla görevlidir. Sözleşmede yer verilen kamusal iletişim ağları, elektronik veri tabanları gibi bilgi paylaşım araçlarının yerel yönetim birimlerince aktif, verimli ve güncel tutulması yurttaşlara birinci elden ve kendilerine en yakın kamu otoritesi tarafından sunulması adına önemlidir. Sonuç olarak sözleşme kapsamında, çevre hakkının gerçekleşmesi açısından çevresel bilginin sağlanması adına yerel yönetimler en aktif olması gereken kamu otoriteleri arasında yer almaktadır.

Çevresel bilgiye erişim AB'nin çevre politikalarının da önemli stratejilerinden biridir²²⁵. İlk olarak AB tarafından 1990 tarihli ve 90/213/EEC sayılı Çevre Hakkındaki Bilgiye Erişim Özgürlüğü Direktifi çıkarılmıştır. Direktifin amacı; üye ülkelerde hali hazırda bulunan düzenlemeler arasındaki farkların meydana getirdiği eşitsizlikleri gidermek ve AB genelinde çevresel bilgiye aynı koşullarda erişimi sağlamaktır²²⁶. Direktife göre çevresel bilgi istemlerinin muhatabı olan kamu makamları, çevre ile ilgili sorumlulukları olan ve çevreyle ilgili bilgilere sahip olan yerel, bölgesel ve ulusal düzeydeki kamu makamlarıdır²²⁷.

Kamu makamları özelleştirme sonucunda özel sektör sıfatı elde etmiş olsa dahi çevreye ilişkin ya da çevreyi etkileyebilecek kamu hizmeti sunan tüm birimler direktifin genişletmiş olduğu tanıma göre yükümlülük altındadırlar. Direktif bu düzenlemeyi şu şekilde yapmıştır; *“yalnızca çevre ile ilgili sorumluluğu olan, çevresel bilgiye sahip olan kamu makamları değil bütün kamu makamları kendi sorumlulukları altında olan çevresel bilgiyi vermekle yükümlüdürler”*. Böylece yerel yönetim birimleri ve yerel yönetim birimlerine bağlı kuruluşlar; özelleştirme yapılmış olsa dahi yurttaşların çevresel bilgi edinme hakkının zarar görmemesi adına çevre ile ilgili işlev gören tüm özel kişi ve kuruluşlar da kapsama dahil edilmiştir²²⁸.

AB ilgili direktifin kapsamını daha da genişleterek 2003 tarihli 2003/4/EC sayılı Yönergeyi düzenlemiştir. Yönerge (90/20137EEC direktifinin kapsamı genişletilmiş hali) kişilerin bilgiye erişim hakkını düzenleyerek bilgiye erişim hakkını güvence altına alıp, çevresel bilginin oldukça geniş ve sistematik olarak erişime hazır hale getirilmesi ve

²²⁵ Cerit Mazlum, s. 295.

²²⁶ Cerit Mazlum, s. 297.

²²⁷ Cerit Mazlum, s. 300.

²²⁸ Cerit Mazlum, s. 300.

halka sunulması amacını esas almıştır²²⁹. Birlik çevresel bilginin karar verme süreçleri ve yurttaşlar için erişilebilirliğinin arttırılması adına dördüncü programdan itibaren çevre eylem programları içerisinde çevresel bilgiye erişim hakkını düzenlemiştir²³⁰.

Ayrıca katılım hakkının kullanılması ile bilgi ve belgeye erişim hakkı arasında zorunlu bir ilişki bulunmaktadır. Katılımın gerçekleşebilmesi çevreyi ilgilendiren her konuda halkın idari bilgi, rapor ve belgelere ulaşabilmesi gerekmektedir²³¹. Çevresel konularda bilgi sahibi olmadan katılım hakkının kullanılamayacağı dikkate alındığında katılım hakkı, bilgilenme, bilgiye erişebilme hakkıyla yakından ilgilidir ve devletin yaptığı çevresel faaliyetlerden haberdar olan birey bu faaliyetlere katılabilir, çevresel sorunların önlenmesinde veya çevresel zararların giderilmesinde aktif bir rol alabilir²³². Görüldüğü üzere çevre hakkının gereği gibi işlerlik kazanmasında çevresel konularda bilgiye erişim üst bir öneme sahiptir. Çünkü çevresel konularda sürecin takipçisi olabilmek adına bilgiye erişim katılım konusunda gerekli olmaktadır.

1.4.2. Katılım Hakkı

Katılım hakkı bir nevi anayasal olarak düzenlenen çevre hakkının uygulamaya aktarılmasıdır. Katılım hakkı, kişilerin çevresel politikalar ve uygulamalar konusunda düşüncelerini açıklamasını, onaylamasını ya da karşı çıkmasını sağlayan ve bu süreçte resmi makamları etkileme imkanı veren bir uygulamadır²³³. Katılım hakkının amacı, dar anlamda çevre hakkının gerçekleşmesini sağlamak olarak belirlenirken daha geniş kapsamda çevre hakkından yararlanmak ve çevreyi korumak ödevini yerine getirmek olarak ifadelendirilmiştir²³⁴.

Çevresel katılma, kişilerin çevre konusunda yasama ve her türlü hukuki norm oluşturma faaliyetlerinde; planlama, politika geliştirme, program hazırlama ve karar alma süreçlerinde bulunmalarıdır²³⁵. Çevresel katılma, siyasi karar alma mekanizmasını etkileyerek ekolojik açıdan dengeli çevre hedefini amaçlamaktadır. Karar alma

²²⁹ Semiz, s. 85.

²³⁰ Cerit Mazlum, s. 295.

²³¹ Gürseler, s. 202.

²³² Yokuş Sevik, s. 54.

²³³ Kaboğlu, *İnsan Haklarının Gelişimci Özelliği ve Anayasa Yargısı*, s.131.

²³⁴ Mengi ve Turan, s. 88

²³⁵ Semiz, s. 102.

aşamasında farklı görüş ve taleplerin değerlendirilmesine fırsat vermektedir. Ayrıca halkın yaşam kalitesini geliştiren yerel olanaklar inşa etmekte ve toplumun çevreye dair taleplerinin öğrenilmesini sağlamaktadır²³⁶. Farklı menfaat gruplarının karar alma aşamasında katılımına fırsat vererek alternatif önerilerin görüşülmesini sağlamak ve sonuç itibarıyla çevreye duyarlı kararların alınmasında etkili olmaktadır.

Dayanışma olgusunun bir sonucu olarak çevre sorunlarıyla mücadelede herkesin yükümlülüğünün bulunması ve ilgili aşamalarda alınacak kararların tüm bireylerin faydasına olması gibi nedenlerden dolayı katılım hem zorunluluk hem de önem teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı çevreye ilişkin birçok düzenlemede katılım, bir hak olarak yerini almaktadır.²³⁷ Çevre alanında katılım, yönetileni etken bir yurttaş konumuna sokarak, gerçekte genel çıkar hizmetinde bir araç haline getirmektedir²³⁸. Bireylerin katılımı ve rolü olmadan etkili bir çevre idaresinin gelişimi mümkün görünmemekle birlikte, katılımı sağlamak için gönüllü kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin etkinliği fayda sağlamaktadır²³⁹.

Çevre hakkının oluşumunda devletin yanı sıra birey ve diğer toplulukların da önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Ayrıca çevre hakkının herkes için eşit bir şekilde eksiksiz kullanılması demek çevre ile ilgili alınacak tüm kararlara halkın da eksiksiz katılmasını sağlamak anlamına gelmekte ve halkın katılımı özel önem taşımaktadır.

Katılım hakkının beş ayrı kullanım alanından bahsetmek mümkündür. Bunlar;

- *Tepki gösterme*; çevreye zararı olabilecek bir karara karşı halkın gösteriler düzenleyerek, toplantılar yaparak ya da dilekçe vererek tepkisini göstermesini ifade eder.
- *Birlikte hazırlık çalışması*; çevre ile ilgili alınacak her türlü karar ve yapılacak düzenlemede sivil toplum örgütlerinin de yer almasıdır.
- *Danışma*; idarelerin belirlediği katılım yöntemlerinden süreli komisyonlarda yer alma, kamuoyunun düşüncelerini belirleyen anket ve referandum gibi yolları içermektedir.

²³⁶ Semiz, s. 106.

²³⁷ Olgun ve Işık, s. 40.

²³⁸ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 94.

²³⁹ Abdulhakimoğulları, Sezer ve Akpınar, s. 83.

- *Kararlara katılma*; düzenlemelerle ilgili çalışmalarda ilgili kuruluş ve komisyonlara danışılmasıdır.
- *Çevre yönetimine katılma* ise; çevreye duyarlı sivil toplum örgütlerinin, bizzat kendi girişimleri ile kendilerine verilmiş görevler çerçevesinde milli parkları muhafaza etmeleri veya bireylerin çevreye yönelik bilinçlerini yükseltmeleri gibi eylemleri içermektedir²⁴⁰.

Çevresel katılma, kararların yanı sıra sorunların çözümü sürecine de katılmayı gerekli kılar. Katılmanın etkin olabilmesi için karar sürecinin erken bir aşamasında gerçekleşmesi ve tüm süreç boyunca devam etmesi gerekir. Böylece daha etkin bir katılım gerçekleştirilmesine olanak sağlanacaktır.

Uluslararası metinlerde katılma hakkı çevre hakkının araçlarına yer veren Rio Bildirgesi'nin 10. İlkesinde yer almaktadır. Bu madde devlete, çevresel katılmayı özendirme ve kolaylaştırma görevi atfedilmiştir. Bildirge'nin 20. maddesinde ise, kadınların, çevre yönetimi ve kalkınmada yaşamsal role sahip oldukları bu açıdan kadınların katılımının gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca 22. maddede de yerel halkın katılımına dikkat çekilmektedir. Bildirgede genel olarak katılma hakkının işlerliği konusunda devletin yükümlülükleri ön plana çıkarılmaktadır²⁴¹.

Çevresel katılmaya yer veren bir diğer uluslararası metin ise BM İklim Değişikliği Sözleşmesidir. Sözleşmenin 4. maddesinde sivil toplum örgütlerini de kapsayacak şekilde katılımın teşvikinin önemi vurgulanmaktadır. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ise 14. maddesinde çevresel katılıma yer vermektedir. Sözleşme bilhassa çevresel etki değerlendirmesi sürecine dikkat çekmekte ve halkın katılımının önemini vurgulamaktadır.

Aarhus Sözleşmesi ise daha önce değinildiği gibi çevresel usuli hakları en detaylı şekilde ele alan uluslararası sözleşme olması nedeniyle çevresel katılım hakkına oldukça geniş yer vermiştir. Sözleşmenin başlangıç kısmı, çevresel kararlara katılım hakkını kapsamaktadır. Başlangıç bölümünde katılımın, kararların kalitesini ve uygulanmasını

²⁴⁰ Olgun ve Işık, s. 40.

²⁴¹ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 105.

etkileyeceği, şeffaflık açısından karar aşamasına toplumsal katılımın güçlendirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir²⁴². Sözleşme, “halkın katılma hakkı” terimini kullanmış ve halkın katılım sürecini üç ayrı başlıkta ele almıştır. İlk olarak halkın, belirli etkinlikler (termik güç santralleri, nükleer santraller kurulması ile maden endüstrisi, kimya endüstrisi, atık yönetimi tesisleri gibi) hakkındaki kararlara katılımı ele alınmıştır (md. 6). İkinci olarak halkın çevre hususundaki plan, program ve politikalara dair katılımını ele alınmıştır (md. 7). Üçüncü olarak ise, idari düzenlemelerin ve hukuken bağlayıcı normatif araçların hazırlanma süreçlerine katılımı ele almıştır (md.8).

Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olan katılım hakkı bilinçli bir toplumu da gerekli kılar. Bireyin çevresel hususlar hakkında bilgilenmesi, yasal ve yönetsel eylemlerde bulunması ana hakkı olduğuna göre bireyin bu hakkını bilinçli bir şekilde kullanabilmesi için de çevre eğitimi şarttır²⁴³. Çevre eğitimi katılım kültürünün oluşmasında da etkilidir. Çevrenin korunması hususunda bireyi bilgili ve bilinçli kılmak, olumlu, kalıcı tutum ve davranışlara yöneltmek suretiyle bireyin çevrenin korunmasına aktif katılımını sağlar²⁴⁴. Çevre kirliliğinde önemli bir yere sahip olan bireyin çevresel faaliyetlerde ki süreçlere katılımı çevre hakkının gelişimi açısından da önem arz etmektedir.

1.4.3. Başvuru Hakkı

Hak arama özgürlüğünü temsil eden başvuru hakkı, çevre hakkının önemli getirilerinden birisidir. Bireye tek başına veya grup halinde çevreye verilen her türlü zararın önlenmesi, durdurulması veya giderilmesi amacıyla yetkili makamlara şikâyet etme imkanı sağlayan, yürütmenin durdurulması gibi aciliyet gerektiren usulleri de kapsayan idari ve yargısal iç başvuru yollarının tanınması esasını içermektedir²⁴⁵. Kısaca, çevre hakkı ile ilgili herhangi bir eylem karşısında gerekli mercilere yada yargıya

²⁴² Semiz, s. 110.

²⁴³ Elif Çolakoğlu, **Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri Ve Türkiye’de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları**, TBB Dergisi, Sayı: 88, 2010, s. 151-152.

²⁴⁴ Yokuş Sevik, s. 54.

²⁴⁵ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 102.

başvurma olanağı tanıyarak, hak aramadaki özgürlüğün konu açısından çevreye özgülenmiş halini temsil etmektedir²⁴⁶.

Devletlerin iç hukukta ve uluslararası hukukta başvuru yollarını öngören düzenlemeler yapması gerekir. Çevre hakkının güvencesi olan bilgilere erişim ve katılım hakkı ancak bireylere başvuru hakkı verilmesi halinde aktif olarak kullanılabilir. Çevre değerler karşısında yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere ve çevreye zarar verenlere karşı başvuru olanağı tanınıp, idari, hukuki ve cezai yaptırımlar uygulanamazsa çevre hakkının normatif değerinden ve bağlayıcı özelliğinden söz etmek imkansız olacaktır²⁴⁷. Çevre hakkının kullanımında mevzuatın yeterliliği, yargı makamlarının konu ile ilgili yetkinliği ve kamu denetçileri (ombudsmanlara) önemlidir²⁴⁸. Başvuru hakkını kullanmak suretiyle hak sahipleri çevreye verilen zararı engelleyebilir, eylemi durdurabilir ve zararın tazminini gerçekleştirebilir²⁴⁹.

Uluslararası alanda başvuru hakkı Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi'nin etkili Başvuru Hakkı başlığını taşıyan 13. maddesinde ele alınmıştır. Bu maddede “*sözleşmede tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkesin ihlal fîli resmi görev yapan kimseler tarafından bu sıfatlarına dayanılarak yapılmış olsa da, ulusal bir makama etkili bir başvuru yapabilme hakkına sahip olduğu*” belirtilmektedir.

Aarhus Sözleşmesi'nin 9.maddesinde başvuru hakkına açık bir şekilde yer verilmiştir. Başvuru hakkı iki ayrı konuda öngörülmüştür. İlki bilgi edinme hakkı kapsamında bu hakkın kullanılabilceğidir. Bilgi edinme hakkı yeterli ve özenli bir şekilde sağlanmadığında kişilere yetkili mercilere başvuru hakkı tanınmıştır. İkincisi ise, çevresel eylemler ve faaliyetler için öngörülmüştür. Bu kapsamda çevresel kararlar kapsamında herhangi bir hakkı ihlal edilenler başvuru hakkına sahiptirler. Başvuru süreçlerinin adil, hızlı ve etkin olmasının gerekliliği ve başvurunun maliyetinin hakkın kullanımını sınırlayıcı nitelikte olmaması gerektiği öngörülmüştür²⁵⁰. Sözleşmede hem idari hem de yargısal başvuru hakkı düzenlenmiş ve sivil toplum örgütlerinin başvuru

²⁴⁶ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 102.

²⁴⁷ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 102.

²⁴⁸ Yokuş Sevik, s. 56.

²⁴⁹ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 115.

²⁵⁰ Semiz, s. 136.

hakkına açık bir şekilde yer verilmiştir. Başvuru hakkının yalnızca şekilsel bir düzenleme olarak ele alınmadığı etkin bir şekilde kullanımının amaçlandığı²⁵¹ belirtilmiştir.

Çevre hakkının araçlarını oluşturan bilgiye erişim hakkı, katılım hakkı ve başvuru hakkı demokrasinin temel unsurlarıdır ve demokratik bir ülkede olması gereken haklardır. Çevre hakkının korunması demokrasinin işleyişi ile yakından ilgilidir²⁵².



²⁵¹ Semiz, s. 136.

²⁵² Sürmeli. s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM

2- ULUSLARARASI DÜZENLEMELERDE ÇEVRE HAKKI

Çevre üzerindeki tehditlerdeki artış nedeniyle çevre korumayı daha etkin hale getirmek için sürekli ve işbirliğine dayalı bir çalışma yapmanın gerekli olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle çevresel sorunlara çözüm arayışları çerçevesinde uluslararası alanda bu güne dek bir çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde doğal kaynakların kullanımı esnasında ekosistemlerin sürdürülebilirliğini sağlayarak şimdiki ve gelecekteki kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmak dolayısıyla çevre hakkının gereği gibi yerine getirilmesine katkı sunmak adına uluslararası alanda yapılmış anlaşma ve belgelere yer verilmektedir.

2.1. Uluslararası Konferanslar

2.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)

Çevrenin uluslararası hukuk çerçevesinde düzenlenmesi ilk kez 1972 yılında BM girişimiyle kabul edilen Stockholm Konferansı ile gerçekleşmiştir. Türkiye ve Almanya'nın da dahil olduğu toplamda 113 ülkenin katıldığı Stockholm Konferansı neticesinde, bağlayıcılığı bulunmasa da, çevre hakkı dolaylı olarak kabul edilmiş hukuksal alanda insan hakları sınıflandırmasına yeni bir hak kazandırılmış, kapsamlı olarak çevre sorunlarına ilk defa doğru bir şekilde değinilmiş ve konferans çevreye yönelik politika arayışlarında milat olarak kabul edilmiştir²⁵³.

“Konferans sonunda “Stockholm Bildirgesi” adı ile bir bildirme kabul edilmiştir. Bu bildirmede insan ve insanın çevresi ile ilişkilerine, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerine, ülkelerin ekonomik gelişme sorunlarına, yaşam

²⁵³ Ahmet Akbaba, *İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar*, 1. Baskı. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016. s. 131.

koşullarının geliştirilmesine, uluslararası örgüte ve hukuka değinilmiş, özellikle işbirliği ve dayanışmanın altı çizilmiştir²⁵⁴. Bildirgenin ilk maddesinde:”

“Hürriyet, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamak insanın temel hakkıdır. İnsanın, bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır. Bu bakımdan; kayıtsızlık, ırk ayrımı, ayrımcılık, kolonyal veya diğer biçimlerde baskı, yabancı hakimiyetini destekleyen, sürekli kılan politikalar mahkum edilmiştir ve terk edilmelidir.”

Burada elverişli bir çevrede yaşamamanın insanlığın temel hakkı olduğu konusunun altı çizilmiş, şu anda mevcut çevrede yaşamını devam ettiren şimdiki kuşakların gelecek kuşaklar adına sorumluluklarının varlığından açık bir şekilde söz edilmiştir²⁵⁵. Böylece çevre hakkı hem bir hak hem de bir ödev olarak düzenlenmiştir.

Ayrıca hava, su, toprak gibi doğal kaynaklar başta olmak üzere dünyadaki diğer tüm doğal kaynakların doğru şekilde planlanarak, şimdiki ve gelecek kuşakların faydalanabilmesi amacıyla korunması (m.2), yeryüzünde bulunan yenilenebilir kaynakların korunması ve geliştirilmesi (m.3), zararlı maddelerin çevreye yayılması hususunda ekosistemlerin hasar görmemesi adına önlemler alınması ve tehlike arz eden durumların bir an önce durdurulması, tüm yurttaşlar tarafından çevre kirliliğini önleme amaçlı mücadelenin desteklenmesi (m.6), çevre kalitesini yükseltmek amacıyla, ilgili ulusal kurumlara, planlama, yönetme ve denetleme görevleri verilmesi (m.17), çevrenin korunması ve geliştirilmesi için uluslararası konular, ülke fark etmeksizin, eşit şekilde ve işbirliğiyle ele alınması gerektiği, devletlerin egemenlik haklarını ve çıkarlarını geri plana atmadan, çevre zararlarını denetlemeleri, azaltmaları ve ortadan kaldırmaları (m.24), devletlerin, uluslararası örgütlerin çevre korunmasında ve geliştirilmesinde aynı seviyede etkili rol oynayabilmeleri garantisinin verilmesi (m.25), insanların yaşadığı alanların, nükleer silahların ve diğer kitle imha araçlarının etkilerinden kurtarılarak, devletlerin de üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi, bu tür silahların imha

²⁵⁴ Can Hamamcı, **Çevrenin Uluslararası Boyutları**, Ruşen Keleş (Ed.), **İnsan Çevre Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, s. 401.

²⁵⁵ Yusuf Güneş ve Aynur Aydın Çoşkun, **Çevre Hukuku**, 1. Baskı, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 2004, s. 56.

edilmesi konusunda derhal bir uzlaşmaya varılması gerektiği gibi hususların altı çizilmektedir²⁵⁶.

“Bu maddelerden de anlaşıldığı gibi, bildirmede hem doğal hem de yapay çevrenin insanın refahının sağlanmasında, temel haklardan ve hatta yaşam hakkından yararlanmasında çok önemli bir yerinin olduğu vurgulanmaktadır. Böylece insanın, haysiyetli ve güzel bir yaşantı sürmesine olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahip olduğu ilke olarak kabul edilmiştir²⁵⁷. Bu bildirgeyi önemli kılan bir diğer özelliği ise ilk defa bir bildirmede sağlık içinde ve denge içinde var olan bir çevrede yaşama şartını dile getirmesidir.”

Böylece, bu Konferansın sonunda alınan kararlarda yer alan düzenlemeler nedeniyle çevre ile ilgili uluslararası normlar oluşturma çabaları hızlanmıştır²⁵⁸. Konferans sonunda yayınlanan “İnsan ve Çevresi Deklarasyonu” doğrultusunda BM Çevre Programı (UNEP: United Nations Environmental Program) kurulmuştur²⁵⁹. Bu kuruluş, çevresel ve evrensel çevre koruma anlaşmalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında lider rolü üstlenmiştir²⁶⁰.

“Sürdürülebilir kalkınma anlayışı bu konferansta ilk kez konu edilmiş, uluslararası ölçekte çevre ile ilgili pek çok sözleşme bu konferanstan sonra hayata geçirilmiş ve böylece bu konferans çevre koruma alanında yapılan çalışmaların ve çevre hukukunun başlangıcı olarak kabul edilmiştir²⁶¹. Söz konusu Konferanstan sonra çevrenin korunması amaçlı politika, plan, proje ve prosedürlerin uygulama alanları öncelikle Birleşmiş Milletler ve ona bağlı ortaklıklar olarak oluşmuş sonra bölgesel olarak İktisadi İşbirliği ve kalkınma Teşkilatı (OECD), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi, Avrupa Topluluğu (AT), Uluslararası Para Fonu (İMF) ve Dünya Bankası, Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşmasına (GATT) kadar

²⁵⁶ <http://hukukbook.com/birlesmis-milletler-insan-cevresi-konferansi-stockholm-deklarasyonu/>

²⁵⁷ Handan Yokuş Sevik, **Çevre Hukuku**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2017, s. 29.

²⁵⁸ Akbaba, s. 133.

²⁵⁹ Akbaba, s. 133.

²⁶⁰ Ahmet Mikdat Güneş, **Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 70, Sayı: 1, 2012, s. 86.

²⁶¹ Akbaba, s. 134.

uzanmıştır²⁶². Ayrıca konferansın başladığı gün olan 5 Haziran “Dünya Çevre Günü” olarak kabul edilmiştir²⁶³.”

2.1.2. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı)

Ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları ve 1980'lerde meydana gelen radyasyon gibi sorunlar çevre koruma ile ilgili önceki önlemlerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiş ve bu sebeple 1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma daha yaygın adıyla Rio Konferansı düzenlenmiştir²⁶⁴. 170'in üzerinde ülkenin, 100'ün üzerinde devlet ya da hükümet başkanının katıldığı Konferans, insanlık tarihinin en yüksek katılımı uluslararası toplantısı olmuştur²⁶⁵. Konferansta, 1972 tarihli Stockholm Konferansı'nın yirminci yıldönümü olması sebebiyle, son 20 yılın bütünsel değerlendirmesinin yapılması ve gelecekle ilgili politikaların ana temalarının belirlenerek kabul edilebilirliği amaçlanmıştır²⁶⁶.

Çevreyi tek başına ele almak yerine çevrenin ülkelerin ekonomi politikalarıyla olan ilişkisine dikkat çeken Konferans, ülkeleri sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik önlemler alma konusunda bilinçlendirmiştir²⁶⁷. Konferans neticesinde yayınlanan Rio Bildirgesi'nde çevre ve çevresel gelişim amacıyla uygulanması hedeflenen zorunlu 27 ilke belirlenmiştir²⁶⁸. Bu ilkelerde ağırlıklı olarak sürdürülebilir kalkınma üzerinde durulmuş, kalkınma hakkı ve sürdürülebilir kalkınmayı içeren 3. ve 4. madde Konferansın ana maddeleri olarak görülmüştür. Konferansın uluslararası çevre hukukunun gelişimine en önemli katkılarından birisi, Konferansta sürdürülebilir kalkınma kavramının hukuki bir kavram olarak kabul edilmesine ilişkin verilen mücadeledir.

Rio Bildirgesi'nde çevrenin korunması konusunda etkili ve birbirine benzer düzenlemeler yapma bir ilke olarak benimsenmiş, çevre konusunda uzman örgütler

²⁶² Yokuş Sevik, s. 101.

²⁶³ Emin Memiş, *Çevre ve İdare Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2015, s. 124.

²⁶⁴ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku üzerine Bir İnceleme*, s. 87.

²⁶⁵ Berdal Aral, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kollektif Haklar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010, s. 230.

²⁶⁶ Bahar Türk ve Aysel Erciş, *Türkiye'de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri*, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 54, 2017, s. 357.

²⁶⁷ Yokuş Sevik, s. 101.

²⁶⁸ Akbaba, s. 137.

kurarak ve bunları yaygınlaştırarak çevrenin daha iyi korunacağı kabul edilmiştir²⁶⁹. Bildirge'nin en önem taşıyan özelliği 10. ilkesinde, çevresel bilgiye erişim hakkını ve katılım hakkını oldukça açık bir biçimde düzenlemiş olmasıdır. Dünyadaki kaynakların verimli kullanımı için uluslararası işbirlikçi çabaların önemi vurgulanmış ve küresel işbirliğinin ancak hükümetlerin, sektörlerin ve sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla gerçekleşeceğinin altı çizilmiştir²⁷⁰. Çevrenin küresel anlamda korunmasına ve kalkınma ile arasında denge kurulmasına yönelik önceki konferansların aksine, farklı devlet temsilcilerinin yanı sıra yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da katılım sağlayacağı çok görüşlü bir yaklaşım benimsenmiştir²⁷¹. Ulusal düzeyde her bireyin çevre hakkının uygulanabilmesi için katılım ilkesini gerçekleştirmek adına kamu idarelerinin elindeki çevresel bilgilere erişim hakkına da sahip olması gerektiği de Bildirgede vurgulanmıştır²⁷².

Konferans sonucunda belirlenen hedeflere çok fazla ulaşılamamış, bu durum Konferansa yönelik çeşitli eleştirileri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Konferansta zengin Kuzey ülkeleri ile pek çoğu yoksul Güney ülkeleri arasında önemli fikir ayrılıkları gözlenmiştir. Bunlar kalkınma hakkı, aşırı tüketimin frenlenmesi, kalkınmış ülkelere orman sahalarının genişletilmesinin zaruret arz etmesi, yoksul ülkelere çevrenin korunması yolunda alacakları tedbirlerde mali destek sağlanması, yoksul ülkelerin borçlarının bir kısmının silinmesi, nüfus artışının dizginlenmesi gibi konularda meydana gelmiştir²⁷³.

Konferansın sonunda Rio Bildirgesi'nin yanı sıra Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Gündem 21 ve Orman Kullanımı Sözleşmesi de kabul edilmiştir²⁷⁴. 21. yüzyılın özellikle çevreyle alakalı sorunlarına ve çözüm yollarına temas eden Gündem 21, konferansın ana aktörleri olan BM üyesi ülkelere kabul edilmiştir²⁷⁵. Atmosfer, okyanuslar, içilebilir su kaynakları ve toprağa dair önemli çevresel düzenlemeler ile yoksulluk, nüfus planlaması, insan sağlığı, mali meseleler,

²⁶⁹ Yokuş Sevik, s. 101.

²⁷⁰ Türk ve Erciş, s. 357.

²⁷¹ Türk ve Erciş, s. 358.

²⁷² Akbaba, s. 140.

²⁷³ Aral, s. 230.

²⁷⁴ Akbaba, s. 137.

²⁷⁵ Aral, s. 232.

teknoloji transferi, kurumsal ve yasal konular bu plan içerisinde ağırlıklı bir yer tutmaktadır²⁷⁶. Bağlayıcılığı olmayan bu Sözleşmelerde hedeflenen başarıya ulaşılamamıştır. Sonuç olarak, Konferansta tüm ülkelere ve insanlığa çağrıda bulunularak daha güvenilir ve huzurlu bir gelecek için kalkınma ve çevre arasındaki dengenin kurulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁷⁷ Bu ifadeler ile çevrenin önemine dikkat çekilmiş fakat istenilen sonuç elde edilememiştir.

2.1.3. Johannesburg Konferansı (Rio+10 Zirvesi)

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, yaygın adıyla Johannesburg Konferansı 2002 yılında BM tarafından Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde yapılmıştır. Rio+10 Zirvesi olarak da adlandırılan Konferansın amacı, Rio Konferansında kabul edilen, ancak uygulamaya geçirilmeyen ilkelerin yürürlüğe alınması için gereken önlemleri tespit etmek ve gerçekleştirilmesine ilişkin yeni konuları tartışmaktır²⁷⁸. Konferans sonunda, Sürdürülebilir Kalkınma Hakkında Johannesburg Bildirgesi ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Uygulama Planı kabul edilmiştir.

Konferansta genel olarak insanlığın karşılaştığı sorunlar özetlenmiştir. Bu çerçevede; çevre sorunlarının ve biyolojik çeşitlilik kayıplarının devam ettiği, çölleşmenin hızla arttığı, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri, hava, su, toprak ve deniz gibi doğal kaynakların kirliliğinin milyonlarca insanın kaliteli bir yaşam sürmesine engel olduğu ifade edilmiştir²⁷⁹. Bildirge ve Uygulama Planı'nda çevresel kaygılardan ve insan hakları boyutundan tatmin edici ölçüde bahsedilmemiş ve metnin genelinde ekonomik unsurların baskın bir şekilde yer tutması kaygıların çevreye yönelik değil ekonomik kalkınmaya yönelik olduğunu ortaya çıkarmıştır²⁸⁰.

Çevresel bozulmaların bu denli arttığı bir dönemde gerçekleştirilen Konferansta ekonomik kalkınma kaygısının merkezde olması eleştirilere neden olmuştur. Bildirgede temel amacın ekonomik kalkınma olduğu, ekonomik kalkınmanın ise ancak sürdürülebilir

²⁷⁶ Aral, s. 232.

²⁷⁷ Ruşen Keleş, **İnsan Çevre Toplum**, 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2016. s. 55.

²⁷⁸ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku üzerine Bir İnceleme*, s.88.

²⁷⁹ Yasemin Semiz, **Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı**, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 28.

²⁸⁰ Semiz, s. 28.

kalkınma modeliyle mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Ekonomik kalkınmaya çevreyi koruma kaygısı olmaksızın devam edilemeyeceği ve çevrenin bu nedenle korunması gerektiği izlenimi oluşturulmaya çalışılmıştır²⁸¹. Konferans genelinde, çevreyi korumanın ekonomik kalkınma için bir zorunluluk olduğu görüşü hakim olmuş, fakat çevrenin içkin değerine ve çevre hakkına değinilmemiştir.

2.1.4. Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20 Zirvesi)

“Rio Konferansından 20 yıl sonra gerçekleştirilmesi ve bu Konferansla bağlantılı olması nedeniyle Rio+20 Zirvesi olarak da anılan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 20-22 Haziran 2012 tarihinde Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde sürdürülebilir kalkınma konusunun tekrar gündeme getirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir²⁸².”

“Konferansın ana konusu yeşil ekonomi diye adlandırılan, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun giderilmesini hedefleyen ekonomik modele geçiştir. İkinci olarak ise sürdürülebilir kalkınma için uluslararası kurumsal yapının oluşturulması ele alınmıştır²⁸³. “Konferans sonucunda yayınlanan “İstediğimiz Gelecek” adlı sonuç Bildirgesi’nde yoksulluğun azaltılması ile bağlantılı yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesi ve alt yapısının geliştirilmesi konuları detaylı olarak ele alınmıştır²⁸⁴. “Ayrıca, demokrasi, iyi yönetim, hukuk devleti ilkesi ve çevrenin sürdürülebilir kalkınma için gerekli olduğu Bildirgede vurgulanmıştır. Böylece sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel bileşenleri olduğu ve bu bileşenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin kabul edilmesinin gerekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır²⁸⁵.”

Bildirgenin 39. maddesi çevre hakkı ile ilişkilendirilmektedir²⁸⁶. Bu maddeye göre;

²⁸¹ Semiz, s. 28.

²⁸² Akbaba, s. 145.

²⁸³ Semiz, s. 29.

²⁸⁴ Ceylan, s. 54.

²⁸⁵ Semiz, s. 29.

²⁸⁶ İpek Sürmeli, **Çevre Hakkı Ekseninde Türkiye’de Anti-Nükleer Hareketler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kent ve Çevre Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 26.

“Gezegelimizin ve ekosistemlerinin yuvamız olduğunun ve “Toprak Ana” ifadesinin birçok ülke ve bölge için ortak bir ifade olduğunun farkında olduğumuzu belirtiyor ve bazı ülkelerin sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi bağlamında doğa haklarını tanıdıklarını dikkate alıyoruz. Günümüzün ve geleceğin ekonomik, toplumsal ve çevresel ihtiyaçları arasında adil bir denge oluşturmak için doğa ile uyumlu yaşamayı teşvik etmek gerektiğine inanıyoruz.”

“Genel anlamda, insanı ve ekonomik kalkınmayı merkeze alan Bildirge ekonomik kalkınmanın çevre koruma kaygısı olmaksızın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı izlenimi oluşturmaktadır. Bildirgenin bağlayıcı nitelikte olmaması, çevreye bakışın halen insan merkezli şekillenmesi ve sürdürülebilir kalkınma konusunun ekonomi odaklı olması konularında eleştirilere maruz kalmasına rağmen Rio+20 Konferansı, çevre konusundaki politik kararlığın bir kez daha tekrarlandığı bir konferans olarak tarihte yerini almıştır²⁸⁷.”

“Söz konusu zirveler, toplantılar ve bunların sonuç bildirgeleri çevre bilincinin gelişmesini olumlu ölçüde etkileyerek çevrenin bir insan hakkı olarak algılanmasına katkı sağlamıştır.”

2.2. Uluslararası Anlaşmalar ve Belgeler

Çevre hakkının korunması ve geliştirilmesinde uluslararası toplumun çabaları ve uluslararası alanda ortaya çıkan çevreye ilişkin yeni sorun ve çözümlerin büyük önemi bulunmaktadır. Bu bölümde uluslararası etkiye sahip çevre sorunlarına çözüm üretmek ve çevre hakkının ihlalini engellemek adına uluslararası alanda gerçekleştirilen anlaşmalara ve belgelere yer verilmektedir.

2.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)

“Avrupa’nın ilk siyasal örgütü olan Avrupa Konseyi’nin amaçları arasında yer alan ilkelerin en önemlisi kuşkusuz insan haklarının ve temel özgürlüklerinin geliştirilmesi ve korunmasıdır. Bu nedenle Avrupa Konseyi, her üye devletin hukukun üstünlüğü ilkesini ve kendi yetki alanı içinde bulunan herkesin insan haklarından ve temel

²⁸⁷ Ceylan, s. 54.

özgürlüklerden yararlanma ilkesini kabul etmiştir. Temel özgürlüklere uymayan, bunları ciddi bir biçimde ihlal eden üye devletlerin Avrupa Komisyonu’ndan çıkarılması yolu öngörülerek, insan haklarına saygılı olmak bir yaptırıma bağlanmıştır. Avrupa Konseyine üye devletler, insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik olarak, Avrupa Konseyi’nde 4 Kasım 1950 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(AİHS) kabul edilmiştir²⁸⁸.”

“AİHS, dünyada barışın ve adaletin asıl dayanağını oluşturan temel özgürlüklerin, gerçekten demokratik olan bir siyasal rejime ve insan hakları ortak anlayış ve saygısına dayandığı inancı üzerine kurulmuştur. Ayrıca dünyada mevcut sözleşmelerin en gelişmiş ve etkili olanıdır. Sözleşme’nin öncelikli amacı, demokratik bir toplumda insan haklarını uluslararası kolektif bir garanti sistemi ile yargı yoluyla korumaktır. Bu amaçla sözleşme, güvence altına alınan hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi ödevini, yalnızca sözleşen devletlere yüklemekle kalmamış, hak ve özgürlüklere saygıyı sağlamak üzere bir mahkeme yani yargısal nitelikte bir denetim organı öngörmüştür²⁸⁹. Sözleşmenin önemi, güvence altına aldığı temel hak ve özgürlüklerden değil, ortak güvence sistemine dayanan uluslararası yargısal bir denetim mekanizması kurmasından ve bireye sağlanan güvenceyi bir yaptırıma bağlamasından gelmektedir²⁹⁰.”

Söz konusu denetim mekanizmasını oluşturan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), akit devletlerdeki insan hakları ihlallerine ilişkin şikayetleri inceleyerek, kararlarını gereği yapılmak üzere Bakanlar Komitesi’ne sunmaktadır. Ayrıca sözleşmeyle, bireylere İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’ne bireysel başvuru imkanı tanınmıştır²⁹¹

Üç bölümden oluşan Sözleşme’nin 2. maddesinden 18. maddesine kadar “Haklar ve Özgürlükler” ile ilgili hükümler yer almaktadır. Sözleşme’nin 34. Maddesinde ise, başvuru hakkı düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; başvuru hakkını kullanmaya yetkili olanlar; gerçek kişiler, hükümet dışı kuruluşlar ve topluluklardır.

²⁸⁸ Burak Tangör, *Avrupa Birliği’nde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (233-248), s. 234.

²⁸⁹ A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, s. 16.

²⁹⁰ Tangör, s. 234.

²⁹¹ Enver Bozkurt, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*, İkinci Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2006, s. 251.

Sözleşme 'de çevre hakkını açıkça düzenleyen bir hüküm bulunmamakla birlikte²⁹² uluslararası alanda önemli bir yargı organı görevi yapan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen bazı davalarda, AİHS'inde düzenlenmiş diğer insan haklarına atıf yapılarak çevre hakkı lehine kararlar verildiği görülmektedir. "Uluslar üstü bir konumu bulunan AİHM tarafından verilen kararların AİHS'ne taraf olan devletler için bağlayıcılığı bulunmaktadır²⁹³."

Sözleşmenin 2. maddesinde herkesin yaşam hakkına sahip olduğu hükmü yer almaktadır. Böylece devlete bireyi yaşamdan mahrum bırakan her türlü fiili engelleme ve bireyin yaşamını korumak adına yasal ve idari alanda gerekli düzenlemeleri gerçekleştirme görevi yüklenmiştir. Bu düzenlemeyle yaşam hakkı kapsamında çevre hakkı da dolaylı olarak koruma altına alınmıştır²⁹⁴.

AİHM kişinin çevre hakkının ihlali iddiasının medeni hak olup olmadığını kabul edilebilirlik açısından ele almaktadır. AİHS'nin 8. maddesinde ise herkesin mahrem yaşantısına, ailevi yaşantısına, yaşamını sağladığı ikamete ve haberleşme hakkına saygı gösterilmesinin gerekliliği düzenlenmiş, çevre kirliliği bireyin refahını etkileyebilir hükmü tesis edilmiştir. Böylece dolaylıda olsa kişinin çevre hakkı korunmuştur²⁹⁵.

Çevresel zarar toplumun ekonomik refahı için yapılan yetkili makamın müdahalesi sonucu oluşmuş ise, önlemler orantılı ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla müdahale 8. madde uyarınca mazur görülebilir ve bu durumda devlet güdülen amaçla meşruiyetini belirleyen bir takdir hakkına sahip olur²⁹⁶.

AİHM, AİHS'nin 8. maddesinin uygulanabilmesi için başvuru sahiplerinin yaşamları bakımından ağır bir tehlike halinin varlığını gerekli görmemekte; ilgililerin sağlığını, özel ve aile yaşamlarını ciddi tehlikeye atabilecek ağır çevre ihlallerinin

²⁹² Erkan Duymaz, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 47, s. 122.

²⁹³ Levent Mutlu, **Anayasal bir Hak Olarak Çevre hakkı ve Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 45.

²⁹⁴ Yokuş Sevik, s. 74.

²⁹⁵ Yokuş Sevik, s. 75.

²⁹⁶ Yokuş Sevik, s. 74.

varlığını madde uygulaması bakımından yeterli bulmaktadır²⁹⁷. Çevresel sorunlar olduğunda önem arz eden bilgi edinme hakkı ise AİHS'nin 10. maddesinde düzenlenmiştir. Bilgi edinme hakkı, kamu otoritelerinden ve ulusal sınırlardan etkilenmeden bilgi ve fikir alma-verme özgürlüğünü içermektedir²⁹⁸. Ayrıca AİHM'nin almış olduğu kararlarda çevre hakkının ihlalinin engellemeye yönelik tutum sergilediği görülmektedir.

2.2.2. Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi

“Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, 22 Kasım 1969 tarihinde Kosta Rika'nın San Jose kentinde imzalanarak 18 Temmuz 1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir. San Salvador Protokolü olarak da bilinen Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yönelik kapsamlı düzenlemeler içeren ve sağlıklı bir çevre hakkını insan hakkı olarak kabul eden önemli bir belgedir²⁹⁹.”

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokol olarak 17 Kasım 1988 tarihinde kabul edilen ek protokol ile çevre hakkı da sözleşme kapsamına alınmıştır. 27 maddelik Ek protokolün 11. maddesinde herkesin sağlıklı bir çevrede yaşamaya ve temel kamu hizmetlerine erişmeye hakkı olduğu belirtilmektedir. Protokolde çevre hakkı yaşam hakkıyla ilişkilendirilmiştir.

Ayrıca sözleşme tarafları çevrenin korunması ve mevcut durumunun geliştirilmesi konusunda yükümlü tutulmuşlardır³⁰⁰. 19. maddede ise çevresel gelişmelerin ve çevreyi korumaya yönelik alınan önlemlerin gerekliliğine vurgu yapılmıştır³⁰¹. Sözleşmenin en önemli özelliği, çevre hakkını birey hakkı olarak ele alan ilk uluslararası anlaşma olmasıdır³⁰².

²⁹⁷ Yokuş Sevik, s. 75.

²⁹⁸ Akbaba, s. 134.

²⁹⁹ Akbaba, s. 163.

³⁰⁰ Semiz, s. 30-31.

³⁰¹ Akbaba, s. 163.

³⁰² Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 137.

2.2.3. Montevideo Programı

UNEP 1982 yılına kadar çalışmalarında herhangi bir strateji ve rehber kullanmamıştır. Fakat, 1982 yılında UNEP Yönetim Konseyi'nce oluşturulan Montevideo Kalkınma ve Çevre Hukuku Periyodik İnceleme Programı bu eksikliği gidermiştir. Program on yıllık periyotlarla hazırlanmakta olup çevre hukukunun gelişimine katkı sağlamaktadır. Montevideo programı hedefler ve stratejiler belirlerken, uluslararası çevre hukukunun geliştirilmesine böylece dolaylı olarak çevre hakkının gelişimine de katkı sunmaktadır³⁰³. UNEP Yürütme Konseyi tarafından oluşturulan, 1982'den 1992'ye kadar UNEP'in yasal faaliyetlerini etkileyen ilk Montevideo Programı üç bölüme ayrılmıştır. Programın ilk bölümünde, deniz kirliliği konusunda rehber ilkelerin geliştirildiği görülmektedir³⁰⁴. Bunlar arazi kaynakları sebebiyle oluşan deniz kirliliği, tehlikeli atık ve zehirlerin kullanımı ve önlenmesi ve transferi gibi başlıca konulardır.

İkinci bölümde aşama aşama sekiz alanda atılacak adımlara yer verilmiştir. Bunlar; çevresel acil durumlarda uluslararası işbirliği, kıyı alanlarının yönetimi, toprak koruma, sınır ötesi hava kirliliği, tehlikeli kimyasallarda uluslararası ticaret, nehirlerin ve diğer iç suların kirlenmesinden korunma, kirlilik ve neden olduğu zararlardan korunma ve çevresel etki değerlendirmesi ve bunlara ilişkin çözüm yollarını kapsamaktadır³⁰⁵. Programın son kısmında ise, dünyadaki çevre hukukunun gelişimi için yapılacak çalışmalar yer almaktadır.

İkinci Montevideo Programı 1993 yılında kabul edilen, büyük ölçüde 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında kabul edilen “Günden 21”de belirtilen şartlara dayandırılmıştır. Üçüncü program ise 2001 yılında kabul edilmiş olup çevre hukukunun etkinliği ve diğer alanlarla ilişkisi üzerine yapılandırılmıştır. Dördüncü program ise; 2010 yılında kabul edilmiştir. Bu program BM yasaları dahil, çevre hukuku alanında, uluslararası toplumda sinerjinin, politikaların ve eylemlerin

³⁰³ Ali Kerem Kayhan, **Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme**, Public and Private International Law Review, Cilt: 33, Sayı: 1, s. 67.

³⁰⁴ Akbaba, s. 134.

³⁰⁵ Akbaba, s. 134.

tutarlığını geliştirme fırsatlarını uygulamanın bir aracı olarak hazırlanmıştır. Ayrıca çevre hukuku alanındaki faaliyetleri formüle etmek için geniş bir strateji özelliği taşımaktadır³⁰⁶. Genel olarak Montevideo Programları bilhassa uluslararası hukuk alanındaki faaliyetleri formüle etmek adına geniş bir strateji olarak kabul edilmektedir.

2.2.4. Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Şartı (AİHHHŞ)

Afrika İnsan Hakları ve İnsan Hakları Şartı (AİHHHŞ) hem insan hakları alanında uluslararası hukukun oluşumunda hem de çevre açısından çok önemli bir belgedir. Şart her ne kadar bölgesel bir nitelik taşısa da çevre hakkını aleni bir şekilde vurgulaması ve bu konuda bağlayıcı ilk belge olmasıyla çevre hukukunun uluslararası alandaki gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir.

21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe giren AİHHHŞ'nin 24. maddesinde “tüm halklar, gelişimlerine uygun olarak tatmin edici ve ayrılmaz bir çevreye sahip olma hakkına sahiptir” ifadesine yer verilmektedir³⁰⁷. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) yer alan bu düzenleme, Afrika devletleri arasındaki dayanışmayı güçlendirmek amacıyla halkın servetlerini ve doğal kaynaklarını özgürce koruma hakkını tanımlamaktadır³⁰⁸.

Şartın öne çıkan en belirgin özelliği ise; dayanışma haklarını halkların hakkı olarak kabul edip bağlayıcı bir şekilde düzenlemesidir. Diğer bir özelliği ise tüm haklarda özne olarak bireyi değil halkları öne çıkarmış olması ve bu özelliği ile de bireyden ziyade toplulukların hakları olma özelliği taşımasıdır³⁰⁹. Öte yandan Şart, sağlıklı bir ortamda yaşama hakkını sadece bireylere değil topluluklara da tanıdığı için dayanışma hakları açısından özel bir öneme sahiptir³¹⁰. AİHHHŞ, yargı önüne getirilmesi gereken

³⁰⁶ <https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/promoting-environmental-rule-law-1>

³⁰⁷ Akbaba, s. 162.

³⁰⁸ Akbaba, s. 163.

³⁰⁹ Can Hamamcı, *Üçüncü Kuşak Hakları*, Kuvılcım Akkoyunlu Ertan (Ed.), *Yeni Kuşak İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE Yayınları, s. 55-56.

³¹⁰ Akbaba, s. 163.

ekonomik, sosyal, medeni ve siyasi haklara izin veren bölgesel bir belge olarak değer kazanmaktadır³¹¹.

2.2.5. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz Raporu)

Birleşmiş Milletler tarafından 1982 yılında kurulan, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanıp yürürlüğe giren Brundtland Raporu'nda çevre ile kalkınma arasındaki uyumsuzluğa ve çevreye verilen zarara dikkat çekilmektedir. Raporun en önemli özelliği sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk defa kullanılmış olmasıdır. Böylece bugünün ihtiyaçları karşılanırken gelecek neslin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin ortadan kaldırılmaması hedefi ilk kez resmiyete dökülmüştür³¹².

Raporda insan yaşamının ve refahının çevre sorunlarıyla tehdit edildiği, çevresel sorunlar göz önüne alındığında kalkınmanın sürekli ve dengeli olması gerektiği üzerinde durulmuştur³¹³. Rapor, basit bir çevrecilik anlayışının ötesine geçer ve rasyonel kaynak kullanımının, ekonomik bir odak noktası olduğunu ve çevre ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmaya etkisinin belirleyici bir şart niteliği taşıdığını belirtir. Tüm ülkeler için öngörülen kalkınma modeli; kalkınma ve doğa arasındaki dengeyi koruyan ekonomik bir yapı, uzun vadeli ve kalıcı ekonomik büyüme, doğayı tüketmeden kullanan uygulamalara dayanan uzun vadede sürdürülebilir bir ekonomik gelişmedir³¹⁴.

Raporda kuşaklararası adalet, çevrenin korunması ve sürekli, dengeli şekilde kullanılması gibi bir takım konuların yer alması çevre hakkının önemli bir yönünü vurgulamaktadır. Ayrıca bu belgede önleme, işbirliği ve danışma, önceden haber verme, ihtiyatlılık gibi hukuk ilkelerinin de yer alması raporu önemli kılan unsurlardır³¹⁵.

³¹¹ Akbaba, s. 163.

³¹² Türk ve Erciş, s. 357.

³¹³ Akbaba, s. 136.

³¹⁴ Türk ve Erciş, s. 357.

³¹⁵ Keleş, Ruşen ve Birol Ertan. **Çevre Hukukuna Giriş**. 1.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 215.

2.2.6. Avrupa Kentsel Şartı ve Kentli Hakları

Kentsel olanaklara eşit biçimde ve herkesin yeterli ölçüde sahip olmak hakkı³¹⁶ olarak tanımlanan kentli hakları hem kentlinin bir birey olarak sahip olduğu insan haklarını hem de kentsel ve çevresel değerler üzerindeki haklarının bütününe kapsamaktadır. Kısaca bu haklar bir bakıma; temel hakların, ekonomik, toplumsal, kültürel hakların ve dayanışma haklarının kent mekanında somutlaşmış halleridir³¹⁷. Bir diğer ifadeyle, insan haklarının kent bağlamında yeniden yorumlanmış hali, bir süreç olan insan haklarının günümüzün gereklilikleri karşısında gelişerek ortaya çıkmış bir biçimdir. Bu haklar, dünyadaki yerelleşme eğilimlerine koşutluk göstermektedir. Küreselleşme ile paralel gelişim gösteren yerelleşme, yönetim, kentsel yaşam kalitesi gibi kavramlar, kentlerin uygarlığın ve insan haklarının şekillendiği mekanlar olması nedeniyle kentlerin ve kentlilerin ayrı bir başlık altında incelenmesi gereğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, globalleşme, demokratikleşme ve yerelleşme dinamikleri çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler ve bu noktada belirginleşen globallikle gelen yerellik ve bölgeselleşme eğilimleri bağlamında yerel haklar ön plana çıkmıştır³¹⁸.”

Kentli hakkı ifadesinde geçen “kentli” kavramından anlaşılması gereken, kentteki insan ve onun yaşama durumudur. Bu yaşam durumu geçici veya sürekli olabilir. Bu kapsamda kentli hakları, kentlilere, diğer insan haklarına ek olarak tanınan haklardan biri olarak bütünseldir, birbirine bağlıdır ve şarta tabi tutulamaz³¹⁹. İnsan hakları evrensel boyutta soyut olarak düzenlenmişken, kentli hakları, evrensellikten yerelliğe, soyuttan somuta ve genelden özele doğru eğilim taşıyan bir düzlemde³²⁰. İçeriği hem tarihsel hem de evrensel hukuk ilkelerini kapsamaktadır. Bu nedenle hem temel insan hakları ilkelerini hem de dayanışma hakları ilkelerini ve bunlara dayanan sözleşmeleri kent

³¹⁶ Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, **Kent Hakkı Üzerine Düşünceler**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 41, Sayı: 4, 2008, s. 139.

³¹⁷ Ethem Kadri Pektaş ve Fehmi Akın, **Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak Katılım Hakkı ve Türkiye**, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 23.

³¹⁸ Bekir Parlak, **Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği**, TESAM Akademi Dergisi, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 2018, s. 26.

³¹⁹ Ahmet Mutlu ve Nazlı Yücel Batmaz, **Türkiye’de Kent Hakkı**, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s. 130.

³²⁰ Cevat Geray, **Kenttaşlık Hakları, Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. O. Çitici, TODAİE Yayınları, Ankara, s. 502.

hakkının hukuki kaynakları olarak görmek gerekir. Dolayısıyla kent hakkının geniş bir kapsamı olduğu söylenebilir³²¹.

Kent hakkının ortaya çıkışı bir bakıma çevre hakkıyla da ilişkilidir. Dayanışma hakları içinde yer alan çevre hakkı, bireyin kişiliğinin, bedensel ve ruhsal gelişiminin sürdürülebildiği yaşam çevresinin korunması ve geliştirilmesi gereksiniminden doğar. Bu niteliği ile çevre hakkı, tüm diğer insan haklarının ön koşulunu oluşturur. Bunun yanı sıra insan haklarının tamamlayıcı bir bileşeni olarak, insan hak ve özgürlükleri arasında da birleştirici ve bütünleştirici bir bağ işlevi görür. Bu durum, kentsel çelişkilerin tehdit etmekte olduğu kentsel yaşamın hızla bozulmakta olan niteliğinin yeniden gözden geçirilmesi ve dengeli çevrede yaşamak hakkının uzantısı olarak kentli hakları gereksinimini ortaya çıkarmıştır³²². Buradan hareketle çevre hakkı, herkesin sağlıklı, dengeli ve güvenli bir çevrede yaşam hakkına sahip olması ise; onun bir parçası olan kentli hakkı da sağlıklı bir kentte, plana göre gelişen, her türlü olanaklarıyla güzel bir çevre oluşturan, içinde yaşayanların rahat, mutlu, gönençli oldukları, kenti ile özdeşleştikleri, kenttaş kimlik ve bilincine sahip bulundukları bir toplumsal ortamı ifade etmektedir³²³.

Daha geniş bir ifadeyle, Kentlerin sağlığını kaybetmesi kimi sosyal dengesizliklerin yanı sıra, doğal kaynakların ve çevre üzerinde bozucu baskıların oluşmasına da yol açmıştır. Doğal ekosistemlerle uyumlu bir gelişme ve yönlendirmenin, uluslararası ve ulusal bölge ölçeğinden başlayarak metropoliten, şehir ve şehirsal alan birimlerinin planlamasında esas oluşturması düşüncesi yaygınlık kazanmıştır³²⁴. Kentsel alanların maruz kaldığı yoğun çevre kirliliği, doğal dengenin bozulması, ekosistemlerin zarar görmesi gibi nedenlerden dolayı dayanışma hakkı kategorisinde değerlendirilen kentli hakları çevre hakkının bir devamı olarak görülmektedir³²⁵.” Ayrıca çevre sorunlarının da önemli bir kısmı kent ve sanayi kökenlidir.

³²¹ Ahmet Mutlu ve Nazlı Yücel Batmaz, s. 142.

³²² Kuvılcım Akkoyunlu Ertan, **Kentli Hakları**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 30, Sayı: 3, 1997, s. 38.

³²³ Cevat Geray, **Sağlıklı Kentsel ve Çevresel Gelişimin Yönetel ve Yasal Boyutları**, Sağlıklı Kentler ve İnşaat Mühendisliği, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, 1995, s. 159.

³²⁴ Ahmet Mutlu, **Avrupa Peyzaj Sözleşmesinin Kentli Hakları Bakımından Önemi**, Çaydaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3, 2002, s. 33.

³²⁵ Mithat Arman Karasu, **Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları**, TBB Dergisi, Sayı: 78, 2008, s. 37-39.

Kent hakkının temelini, özerk yerel yönetim uygulamasının ilk ve çarpıcı örneği olan 1871 tarihli Paris Komünü oluşturmaktadır. Kentsel devrim olarak da nitelenen Paris Komünü, bir belediye devrimi yoluyla Fransa’da Cumhuriyet’in bağımsızlığını güvence altına alma amacını taşıyan bir yurttaş hareketidir. Ayrıca beledi özgürlüğün yanında bireysel özgürlüğün güvence altına alınması, toplumsal olaylara ve karar alma süreçlerine yurttaşların katılımı, kentte düzeni sağlama gibi amaçları taşımaktadır. Paris Komünü’nde yer alan bu talepler, daha sonra evrensel bir nitelik kazanarak, hem temel insan hakları anlayışını hem de yönetim anlayışlarını etkilemiş ve geliştirmiş, nitekim kent hakkı kapsamında dile getirilen talepler, Paris Komünü’ndeki taleplerin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır³²⁶. Bu sürecin yanı sıra uluslararası ölçekte düzenlenen bazı toplantılar da kentli haklarının gelişiminde etkili olmuştur. Bunlar genel anlamda çevre hakkının da gelişimine katkı sunan uluslararası konferanslar, toplantılar ve anlaşmalardır.

“Kentli haklarının uluslararası düzlemde ele alınmasına Avrupa Kentsel Şartı’nın da katkısı büyüktür. Avrupa Konseyi’nce 18 Mart 1992 tarihinde kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı Avrupa Konseyinin kentsel politikalarının bir ürünüdür³²⁷. Şartın benimsemiş olduğu önemli iki ilke ise işbirliği ve dayanışmadır. Şart kentsel yerleşimlerdeki yaşam kalitesini yükseltebilmek için; karar verme mekanizmalarını merkezden çevre yerleşimlere yaymak amacıyla; yerel yönetimler ve kent sakinleri arasında kentlerin çeşitli sorunlarını yakından anlamak ve yerel halkı karar verme süreçlerine katmak için tüm Avrupa kentleri arasında işbirliği ve dayanışmayı gerekli görmektedir³²⁸.”Ayrıca, yerel yönetimlerin halk katılımı ve yerel demokrasiye yaklaşımlarında Şart temel kaynak görevi üslenmiştir.

“Avrupa Kentsel Şartı’nda; “kirlenmemiş, sağlıklı bir çevre, hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları konuna bir çevre” öngörülmüştür. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma ekseninde yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması şartı yer almaktadır³²⁹.”Böyle çevresel kirlenmenin en çok yaşandığı kentlerde çevre hakkının

³²⁶ Ahmet Mutlu ve Nazlı Yücel Batmaz, s. 131.

³²⁷ Yusuf Erbay ve Zerrin Yener, **Avrupa Konseyi Yerel Ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Yerel Yönetimlerimizin Avrupa Platformu**, İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayını, 1999, s. 79.

³²⁸ Pektaş ve Akın, s. 28.

³²⁹ Mustafa Ökmen, **Bir İnsan Hakkı Olarak Yerel Haklar ve Avrupa Kentsel Şartı**, Yerel Siyaset Dergisi, Sayı: 29, 2008, s. 14.

uygulanabilmesi için yerel yönetimlerin aktif bir şekilde tutum sergilemesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Şartta genel olarak kabul edilen maddeler ise; güvenlik, istihdam, konut, dolaşım, sağlık, spor ve dinlenme, kültürler arası kaynaşma, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, işlevlerin uyumu, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, mal ve hizmetlere erişim, doğal zenginlikler ve kaynaklar, kişisel bütünlük, belediyeler arası işbirliği, finansal yapı ve mekanizmalar, eşitlik olmak üzere toplam yirmi başlık altında toplanmıştır³³⁰.

Avrupa Konseyi 29 Mayıs 2008 tarihlerinde Avrupa Kentsel Şartı II ile Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto'yu kabul etmiştir. Avrupa Kentsel Şartının devamı niteliğinde olan Avrupa Kentsel Şartı II ile yerel yönetimlerin sürdürülebilir kentler ve kasabalar inşa etmedeki gereklilikleri ele alınmış ve yeni bir kentsel ortak yaşam tarzı ve yeni bir yaklaşım sunma amaçlanmıştır³³¹. Yerel Demokrasinin varlığının temel göstergesi olan kentlilerin yönetime katılım hakkı konusu da yeni belgede ele alınmıştır. Toplumsal geleceğini etkileyecek her türlü önemli projede halka danışma ve halkın katılımını sağlama böylece yerel demokrasinin gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Çevresel konularda halkın katılımını sağlamak çevre hakkının gerçekleşmesi adına yerel yönetimlere düşen sorumluluklardandır.

2.2.7. Aarhus Sözleşmesi

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanan ve 25 Haziran 1998'de Danimarka'nın Aarhus kentinde kabul edilen Sözleşme'nin tam adı "Çevresel Konularda Bilgiye Erişim Sözleşmesi, Karar Verme ve Adli Uygulamaya Halkın Katılımı" dır ³³². Aarhus Sözleşmesi olarak da ifade edilen Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında destekleyici norm olarak kullanılan, önemli bir çevre hukuku belgesidir³³³.

Sözleşme; çevre sorunları hakkında bilgi ve dokümantasyon isteme, karar alma süreçlerine katılım ve yargıya erişim hakkı sağlanmasını destekleyen, bugünün ve

³³⁰ Hakan Reyhan ve Özkan Leblebici, **Kentli Hakları Bağlamında Kenti Yeniden Düşünmek**, 1. Baskı Ankara: BRC Basım Matbaacılık, 2013, s. 6.

³³¹ Pektaş ve Akın, s. 34.

³³² Akbaba, s.142.

³³³ Semiz, s. 85.

geleceğin insanlık onuruna uygun, sağlıklı ve yeterli bir yaşam alanına kavuşturulmasına katkı sunan uluslararası bir düzenlemedir³³⁴. 30 Ekim 2001 ‘de yürürlüğe giren Sözleşme çevreye ait usuli haklar olan “bilgi ve belgelere ulaşma hakkı, idarenin karar alma sürecine katılma hakkı ile idari ve yargısal başvuru” haklarını teminat altına almayı amaçlamıştır. Çevresel usuli haklar, çevre hakkının uygulanmasında en önemli araçlar olarak kabul gördüğü için Sözleşme çevre hakkını destekleyici hükümlere sahiptir.

“Sözleşmenin giriş bölümünde herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu, şimdiki ve gelecek nesillerin çevre koruma görevi vurgulanmaktadır³³⁵. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı vurgusu ile çevre hakkı, bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Sözleşme sadece çevresel konulara değinen bir anlaşma değildir. Aynı zamanda devletlerin hesap verebilirliğine, şeffaflığına ve çevre ile ilgili sorumluluklarına yer vermektedir³³⁶. Devletlerin, çevre ile ilgili konularda vatandaşlarına karşı sorumlu olduğu hususuna vurgu yapan ilk uluslararası sözleşmedir.”

Sözleşmedeki çevresel bilgi bilindik çevre korumaya yönelik politikalara konu olan yaklaşımlardan ayrılmakta, çevre ile ilgili her türlü bilgiyi kapsamaktadır. Sözleşmeye göre çevresel bilgiler şunları içermektedir³³⁷:

- Tüm elementler arasındaki etkileşimler dahil olmak üzere biyolojik çeşitlilik unsurları.
- Çevresel unsurları etkileyen veya etkileyebilecek faaliyetler veya idari önlemler, çevresel anlaşmalar, politikalar, yasalar, planlar ve programlar ve çevresel maliyet analizi ve diğer ekonomik analiz ve varsayımlar.
- İnsan sağlığı ve güvenliği durumu, yaşam koşulları, işitsel veya diğer şekillerde kültürel bilgiler ile ilgili her türlü yazılı ve görsel bilgi.

“Bireyin bilgilere erişim amacıyla başvuracağı makamlar ise 2. maddenin 2. fıkrasında ulusal ve bölgesel düzeydeki tüm idari birimler, gerek kamusal hizmetleri gerekse çevreye ait idarenin görevlerini yerine getiren gerçek veya tüzel kişiler olarak belirlenmiştir. Böylece bilgi talebi konusunda tüm kamu kurum ve kuruluşları sorumlu

³³⁴ Ahmet Mikdat Güneş, *Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 2010, s. 301.

³³⁵ Melike Erdoğan, *Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı Açısından Aarhus Sözleşmesi ve Türkiye Üzerine Değerlendirme*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 9, Sayı: 43, 2016, s. 1813.

³³⁶ Erdoğan, s. 1813.

³³⁷ Güneş, *Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, s. 306.

tutulmuştur. Bilginin en kısa sürede ilgiliye sağlanması zorunlu tutulurken, bilgi talebinin reddedilebileceği durumların cebri kurallara bağlanması ve bunların halka açıklanması gerektiği belirtilmektedir (md. 4/3). Sözleşmeye göre çevre sorunları karşısında tek bir bakış açısı yeterli olmamakta konunun tüm yönleri ile ele alınması ve bu konuda tüm yetkililerin sürece katılımının sağlanması gerekmektedir³³⁸. Sözleşme, ifade edilen yetkili organlardan biri olarak kamu otoriteleri arasında bulunan ve söz konusu usuli hakların gerçekleşmesi adına sorumluluk yüklenen yerel yönetim birimlerinin yetki ve sorumluluklarının belirlenmesine de rehberlik etmektedir.”

Sözleşme’nin 6.,7. ve 8. maddelerinde çevresel faaliyetlerde karar alma süreçlerine katılım hakkı düzenlenmiş, taraf devletler ciddi çevresel faaliyetlerle ilgili karar alma aşamalarında halkın katılmasını sağlamakla mükellef tutulmuştur³³⁹. Katılma hakkı herkese değil, ilgili faaliyetten etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan kesimlere tanınmaktadır. Ulusal hukuk çerçevesinde sivil toplum örgütlerine de katılma hakkı tanınmıştır. Böylece demokrasi bağlamında ciddi bir adım atılması hedeflenmiş olmaktadır. Katılım sonuçlarının dikkate alınması, kararın kamuoyunca benimsenmesi ve uygulanması sürecinin daha hızlı gerçekleşmesini sağlayacaktır³⁴⁰.

Sözleşme’nin 9. maddesinde ise “*çevresel konularda yargısal başvuru hakkı*” düzenlenmiştir. Herhangi bir kişi, sivil toplum kuruluşu, memur veya şirket, başvuruda bulunmasına rağmen, çevre yasalarına katılma haklarının ihlali veya sınırlandırılması şartıyla yargıya başvuru hakkına sahip olacaktır. Yargı sürecinin ücretsiz veya bağımsız ve tarafsız bir kuruluş tarafından yapılan incelemenin ucuz olması gerektiği belirtilmiştir. Başvuru sürecinin kolaylaştırılması ve mümkün kılınması gerekli görülmektedir. Çevre hakkı ihlal edilen kişilerin, AİHS’nin 6. maddesinin 2. fıkrası uyarınca yetkililerin kararlarına karşı mahkemelere başvuru hakkı bulunmaktadır³⁴¹.

Çevre hakkını en kapsamlı şekilde düzenleyen Aarhus Sözleşmesinin temel felsefesinin çevre hakkının etkinliğini arttırmak olduğu görülmektedir.

³³⁸ Hilal Ceylan, **Çevre Hakkı Çerçevesinde İran’ın Unie Gölü’ndeki Uygulamaları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 53.

³³⁹ Güneş, *Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, s. 311.

³⁴⁰ Erdoğan, s. 1814.

³⁴¹ Güneş, *Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı*, s. 314.

2.3. Diğer Uluslararası Antlaşmalar

Bazı uluslararası anlaşmalarda çevre ile ilgili bilgi edinme, katılım ve başvuru hakkı doğrudan ele alınmamakla birlikte dolaylı da olsa çevre ve çevre hakkı ile ilişki kurularak düzenlenmektedir. Bunlar; Paris Anlaşması ve Çevre İçin Küresel Antlaşmadır. Aşağıdaki başlıklarda bu anlaşmalardaki hükümler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

2.3.1. Paris Anlaşması

Paris Anlaşması 4 Kasım 2016 tarihinde 21. BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansı'nda (COP21) BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Tarafları 195 devlet tarafından imzalanmıştır. Paris Anlaşması, küresel iklim değişikliği ile küresel mücadele için önemli bir milat olmakla birlikte küresel ısınmanın 2030 yılı hedefini belirlemiştir³⁴². Anlaşma, BM'nin 1992 yılında New York'ta kabul ettiği İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin yürürlüğüne destek niteliğindedir. Anlaşmanın amacı; iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir düşük karbonlu bir gelecek için gereken eylem ve yatırımların hızlandırılması ve artırılmasıdır. Daha geniş anlamda; iklim değişikliği tehdidine karşı, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek, fakirliği sona erdirmek ve küresel sıcaklıklardaki artışı sanayileşme döneminin öncesindeki sıcaklık değerlerinin 2 derece daha aşağısında tutarak sıcaklık artışlarını sınırlandırmak böylece sıcaklık artışlarının sebep olduğu iklim değişikliğinin önüne geçmektir. Ayrıca, iklim değişikliklerinin olumsuz etkilerini azaltmak için tüm dünyanın ortak çabasını artırmak, sera gazında düşük emisyon hedefleyerek büyümeyi, gıdadaki kalkınmayı sağlamak, gıda üretimini insan sağlığını tehdit etmeyecek şekilde kuvvetlendirmek, iklimsel açıdan büyüme ile uyumlu finansal gelişimi sağlamak amaçlarını taşımaktadır. Bu amaçlara ulaşmak için sera gazı emisyonunu 2030 yılına kadar 56 milyar ton düşürmeyi hedeflemektedir³⁴³.

Anlaşma ile devletler belli oranlarda emisyon azaltma sözü vermişlerdir. Neredeyse tamamına yakını insan faaliyetleri ile gerçekleşen iklim değişikliğinin

³⁴² İsmail Köse, **İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı İmza Süreci**, Efe Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 71.

³⁴³ Yokuş Sevik, s. 133.

önlenmesi gelecek nesillerin çevre hakkının korunması adına atılması gereken önemli bir adımdır. Anlaşma bu açıdan bir dönüm noktası niteliğindedir.

Anlaşmaya göre; gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere “düşük-karbonlu ve iklime dirençli” kalkınmayı sağlayacak dönüşümü gerçekleştirmeleri için gerekli olan iklim finansmanını, teknolojiyi ve kapasite geliştirme desteğini sağlamaları gerekmektedir. Böylece gelişmiş ülkelerden 2020 yılına kadar geliştirmekte olan ülkelere 100 Milyar \$ iklim finansmanı sağlamaları ve 2025 yılı sonrası için bu rakamın taban olarak esas alınıp daha fazla finansman sağlamaları istenmektedir³⁴⁴.

Paris Anlaşmasına göre Türkiye gelişmiş ülke statüsündedir. Bu durumda Türkiye, geliştirmekte olan ülkelere verilecek teknik ve kapasite geliştirme desteği ile 2020 yılından itibaren sağlanacak olan 100 milyar dolar tutarındaki desteği alamayacaktır. Sanayisinde ağır karbon yakıtların kullanılıyor olması ve alternatif yenilenebilir enerji kaynağı yaratmadaki zorluklar vb. nedenlerle Türkiye Anlaşmayı imzalamamıştır. Fakat Paris İklim Zirvesi öncesi iklim değişikliği ile mücadele bağlamında gönüllü olarak Ulusal Azaltım Katkı Beyanı olan INDC planını BM İklim Sekreteryasına sunmuştur. Türkiye bu beyanda, 2030 yılına kadar seragazı emisyonlarını olağan seyir olan referans senaryodan %21 daha artırmayı hedeflediğini belirtmiş, özellikle enerji alanında yenilenebilir enerji kullanım oranını, nükleer enerjiye geçiş konusunda hedeflerini belirlemiş, bunun yanında sanayide, ulaştırma sektöründe ve kentleşmede enerji verimliliği sağlayacak düşük-karbonlu yatırımlarla öngördüğü seragazı emisyonlarını azaltacağını beyan etmiştir³⁴⁵.

Almanya ise Anlaşmayı imzalayan ülkeler arasında olması nedeniyle emisyon azaltma hedefleri belirlemiş ve bu hedeflerin bir kısmını şimdiden gerçekleştirmiştir. Almanya'nın bu hedeflerine çalışmanın üçüncü bölümünde daha kapsamlı olarak yer verilecektir.

³⁴⁴ Etem Karakaya, **Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye üzerine Bir Değerlendirme**, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 3.

³⁴⁵ Etem Karakaya, s. 6.

2.3.2. Çevre İçin Küresel Antlaşma

7 Mayıs 2018 tarihinde 143 ülke tarafından kabul edilip imzalanan³⁴⁶ Antlaşma bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde şekillenmiş olan uluslararası çevre hukukunun ve çevre koruma yöntemlerinin yetersizliğinin kabul edilmesi sonucu düzenlenmiştir. Bu antlaşma Fransız hukukçularının önce Fransa’da gerçekleştirdikleri, daha sonra da Avrupa’da Habitat III ve Paris Antlaşması’nın bir devamı olarak ortaya çıkmıştır³⁴⁷.

26 maddeden oluşan Küresel Antlaşma ile hedeflenen, uluslararası çevre sorunlarına yönelik parçalanmış bir yaklaşım yerine bütünleşik veya uyumlaştırılmış bir mevzuat bütçesi oluşturmak, çeşitli hukuk ilkelerine yasal bağlayıcılık sağlamak, mahkemelerin ulusal ve uluslararası düzeyde dayanabileceği bir yasayı oluşturmak ve çevre odaklı bir insan hakları sözleşmesi hazırlamaktır. Çevreye yönelik tehditlerdeki artış nedeniyle çevre korumanın daha etkin hale getirilmesi amacıyla küresel düzeyde işbirliği içerisinde, süreklilik arz eden bir çalışma ortaya koymak gerektiği bir kez daha kabul edilmiştir. Bugüne dek çevre adına uluslararası alanda yapılan tüm çalışmalar yeniden teyit edilmiştir. Bilhassa iklim değişikliği konusunda daha etkin bir çalışma yapılması gerektiği ortaya konulmuştur³⁴⁸.

Doğal kaynakların kullanımı esnasında ekosistemlerin sürdürülebilirliğini sağlayarak, insan sağlığını koruma adına çevre kirliliği, yoksulluk gibi olumsuzluklarla mücadelenin altı bir kez daha çizilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, kuşak içi ve kuşaklar arası adalet yeniden vurgulanmış, çevrenin korunması ve korunmasında herkese ilham verecek ve rehberlik edecek ortak bir tutum ve ilkelerin benimsenmesi gerektiği doğrulanmıştır³⁴⁹. Antlaşmanın 1. maddesinde çevre hakkı “Ekolojik olarak sağlıklı bir çevre hakkı” başlığı altında ele alınmakta ve her insanın sağlığa elverişli, ekolojik olarak sağlıklı bir ortamda yaşama hakkı olduğu belirtilmektedir³⁵⁰.

Antlaşmanın 2. maddesinde “çevreye özen gösterme zorunluluğu” düzenlenmekte, her devletin veya uluslararası kurumun, kamu veya özel şahısın çevreye

³⁴⁶ Fevzi Özlüer, **Çevre İçin Küresel Antlaşma**, Serde Atalay (çev.), Ekoloji Kolektifi Yayınları, 2018, s. 1.

³⁴⁷ Özlüer, s. 1.

³⁴⁸ Özlüer, s. 2.

³⁴⁹ Özlüer, s. 4-5.

³⁵⁰ Özlüer, s. 2.

dikkat etmek zorunda olduğu vurgulanmaktadır. Antlaşmanın 3. maddesinde “Bütünleştirme ve sürdürülebilir kalkınma”, 4. maddesinde “ kuşaklararası adalet”, 5. maddesinde “önleme ilkesi”, 6. maddesinde “ihtiyatlılık ilkesi” yer almaktadır. Diğer maddelerde ise; çevresel zararlar, kirleten öder ilkesi, işbirliği ilkesi, bilgiye erişim hakkı, katılım hakkı, çevresel anlamda daha adaletli bir ortamın sağlanması, çevre konusunda toplumların eğitimi, çevre korumada sivil toplum kuruluşlarının, ekonomik aktörlerin, şehir ve bölgeler dâhil ulus altı kurumların rolü, günümüzde oldukça artan silahlı çatışmaların çevreye zararı gibi daha birçok konuda düzenleme yapılmıştır³⁵¹.

Çevre sorunlarının çok çeşitli olması Antlaşmanın çevre sorunları alanında bugüne kadar yapılan çalışmaları bütünleştirici bir amaç taşıması bu hedeflerin gerçekleştirilmesindeki zorluğu göstermektedir. Çevre sorunlarının küresel nitelikli olması nedeniyle bu Antlaşmanın ortaya koymuş olduğu hedefler oldukça etkili görünmektedir. Fakat Antlaşmanın uygulanabilirliği hem uluslararası alanda hem de ulus altı kurumlar arasında ciddi bir işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu işbirliği sağlanamadığı koşulda Küresel Antlaşma da çevre koruma adına bugüne kadar yapılan diğer antlaşmalar gibi yeteri kadar etkili olamayacaktır.

2.4. Çevre Hakkını Destekleyen Uluslararası Örgütler

2.4.1. Birleşmiş Milletler

BM, 24 Ekim 1945'te dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği kurmak için kurulan uluslararası bir organizasyondur³⁵². Uluslararası alanda çevre korumada öne çıkan kuruluşların başını çekmektedir. BM çevre konusundaki çalışmalarını Genel Kurulca Seçilen 54 üyeden oluşan Sosyal Konsey tarafından yürütmektedir³⁵³. BM'nin temel amacı, uluslararası toplumun tüm üyelerinin, insan yaşamının temelini oluşturan çevreyi korumak için ortak hareket etmelerini sağlamaktır³⁵⁴.

³⁵¹ Özlüer, s. 8-9.

³⁵² Yokuş Sevik, s. 100.

³⁵³ Yokuş Sevik, s. 101.

³⁵⁴ Akbaba, s. 153.

BM Eğitim ve Öğretim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO) tarafından 1968 yılında Paris’de düzenlenen “İnsan ve Çevresi” konulu Kongre, çevrenin korunması alanında başlatılan ilk ciddi çalışmalardan biridir. Dünya kamuoyunda çevre bilinci oluşturmak ve eğitim öğretimin bu açıdan önemini ortaya koymak amacıyla yapılan *Paris Kongresinden* sonra çevre hususunda küresel boyutta sunulan ilk değerlendirme, 1972 yılında düzenlenen “*Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı*”dır. BM tarafından 1992 yılında düzenlenen ve “*Dünya Zirvesi*” tanımlamasıyla ifade edilen *Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı* çevre konusunda bütün dünya ülkelerini küresel düzeyde ilk defa bir araya getirmiştir. Ayrıca BM tarafından 2000 yılında çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma konusunun ele alındığı *Binyıl Zirvesi* düzenlenmiştir. *BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio +10)* 2002 yılında, *BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20)* ise 2012’de gerçekleştirilmiştir.

Konferanslar ve konferans sonucunda kabul edilen belgeler BM’nin dünya genelinde çevrenin korunmasında diğer dünya devletlerine öncülük ederek etkin bir rol aldığını göstermektedir. 2012 yılında BM çevre sorununa oldukça yoğunlaşmış ve bu konuda birden fazla raportör yetkilendirmiştir. Sonuçta BM çevre hukukunun gelişim göstermesine önemli katma değer yaratmıştır. BM bünyesinde küresel anlamda faaliyet gösteren kuruluşlar mevcuttur. Bunlar;

- Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE); Avrupa ülkeleri arasında her alanda işbirliği ve entegrasyonun geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur.
- Kalkınma Programı (UNDP); Amacı, kalkınma hedeflerine ulaşılmasıdır.
- Gıda ve Tarım Örgütü (FAO); insanların beslenme seviyesini artırmayı, gıda ve tarım ürünlerinin üretimini ve dağıtımını iyileştirmeyi ve kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam koşullarını iyileştirmeyi hedeflemektedir.
- Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu; Uluslararası işbirliğini güçlendirmeyi ve çevre ve kalkınma konularının entegrasyonu için hükümetler arası karar alma kapasitesini geliştirmeyi hedeflemektedir.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO); İnsanları mümkün olan en yüksek sağlık seviyesine getirmeyi, sağlık alanında uluslararası teknik işbirliğini, hastalıkları kontrol etmeyi ve ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

- Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO); Atmosferik hareketler, temiz su kaynakları ve dünyanın iklim olayları, ozon azalması, küresel ısınma ve su kaynaklarının tükenmesi gibi önemli problemler üzerine bilimsel çalışmalar yürütmektedir.
- BM Habitat Programı; Sürdürülebilir insan yerleşimlerinin geliştirilmesi için faaliyetlerini; kamu bilgilendirme faaliyetleri, politika oluşturma, kapasite geliştirme, bilgi üretimi ve hükümetler ile sivil toplum arasındaki ortaklıkları güçlendirmek yoluyla koordine eden arabulucu bir programdır.
- *BM Çevre Programı (UNEP)*; devletlerin yaşadığı çevresel yönetim sorunlarına, çevre alanında ortaya çıkan küresel çevre sorunlarına karşı politikalar geliştirmeyi, kısaca dikkatleri çevreye çekmeyi hedeflemektedir. Amacı, çevrenin koordinasyonunu ve hukuk alanında uluslararası ve ulusal çevre politikalarının gelişmesini sağlamaktır.

2.4.2. Avrupa Birliği

AB, ekonomi, politika, sanayi, dış politika ve vatandaş hakları dahil olmak üzere pek çok alanda gelişmiş bir entegrasyon şeklidir. 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması, 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğunu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu kuran Roma Antlaşması, 1986'da Tek Avrupa Yasası üye devletleri devletlerarası tarihsel anlaşmalardan daha yakından bağlayan AB'nin yasal dayanaklarını oluşturmaktadır³⁵⁵.

Avrupa ülkeleri arasında çevre bilincinin oluşturulması, Birliğin çevre konularında lider bir rol üstlenmesini sağlamıştır. AB'nin çevre politikalarının üye devletler tarafından uygulanması ve diğer ülkelere örnek olması politikaların önemini arttırmıştır. Zamanla küresel bir sorun haline gelen çevre sorunları AB'nin politikalarını da etkilemiş, çevrenin daha fazla ciddiye alınmasını sağlamıştır. Bu nedenle çevre politikalarının AB politikalarında özel bir yeri vardır. AB sahip olduğu standartlar ve çevre konusunda belirlediği kurallar ile ve Birliğe üye olmayan diğer ülkeler ile

³⁵⁵ Ahmet Hamdi Aydın ve Ömer Çamur, *Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı:13, 2017, s. 27.

geliştirdiği ilişkiler aracılığıyla çevre konusunda dünya genelinde büyük bir öneme sahiptir. AB'nin çevre adına gerçekleştirmiş olduğu ilk düzenlemeler 1970'li yıllarda gerçekleşmiş bu yıllara kadar Topluluğa ait paydaş bir çevre politikası söz konusu olmamıştır³⁵⁶. AB'nin ilgi alanları olan tarım, ulaşım, enerji sektörü, sanayi, tek pazar çevresel konuların AB tarafından ele alınmasında yönlendirici etkenler olmuştur.

AB'nin kurucu antlaşmalarında çevrenin korunması konusunda öngördüğü düzenlemelerin en önemlilerinden biri olan AB çevre politikasının genel çerçevesini belirleyen 191. maddedir. Madde kapsamındaki çevresel hedefler; çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların dikkatli ve yerinde kullanımı, iklim değişikliğiyle mücadele ve çevrenin evrensel veya bölgesel sorunlarını uluslararası alanın da sorunları olarak saymak ve önlemler geliştirmektir³⁵⁷. Birlik bu hedefleri gerçekleştirirken bazı ilkelere dayanmış Avrupa Tek Senedinin 130R maddesinin ikinci fıkrasında bu ilkeleri düzenlemiştir. Bunlar; “*kirleten öder*”, “*ihtiyat ilkesi*”, “*kaynaktan önleme*”, “*yüksek seviyede koruma*” ve “*entegrasyon*” ilkeleridir. İlk olarak önem derecesine göre koruma ilkesi incelenecek olursa; Avrupa Tek Senedi'nin 3. maddesinde yer alan “*birliğin kuracağı iç pazar ile çevrenin korunmasının yüksek bir seviyede sağlanmasına da çalışacağı*” ifadesi ve AB'nin Çalışma Usulüne İlişkin Antlaşmanın 114. maddesi ve 191. maddesi ile Avrupa Komisyonu'nun 114. maddesinde yer verilen AB'nin çevrenin korunması hususunda yürüteceği yasama faaliyetlerinde yüksek bir seviyeyi esas alacağına ilişkin düzenlemelerdir³⁵⁸.

Tüm bu maddelerde genel olarak AB'nin çevre politikalarında çevrenin yüksek seviyede korunmasına vurgu yapılmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Yüksek seviyede koruma ile belirtilmek istenen çevresel kalitenin iyileştirilmesidir. Maastricht Antlaşması ile 1992 yılında AB'nin birincil hukukuna dahil olan ihtiyatlılık ilkesi, Birliğin çevre politikası ve hukukuna yön veren temel ilkelerin başında gelmekte olup, Alman hukukundan AB hukukuna geçmiştir³⁵⁹.

³⁵⁶ Yokuş Sevik, s. 145.

³⁵⁷ Ahmet Mikdat Güneş, **Avrupa Birliği Çevre Hukuku**. 1.Baskı, İstanbul: 12 Levha Yayınları, 2011, s. 112.

³⁵⁸ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 121.

³⁵⁹ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 123.

Kaynakta önleme ilkesi, önceden belirlenmiş emisyon standartlarının çevresel kalite kriterlerini aşması halindeki atık ve su sektöründe uygulanmasını hedeflemektedir³⁶⁰. Kirleten öder ilkesi ise AB Birinci Çevre Eylem Programı'nda, Topluluğun çevre politikasının temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Adalet Divanının vermiş olduğu kararlarda, kirleten öder ilkesinin ölçülülük prensibinin bir gereği olduğu belirtilerek, eylemleri ile çevresel kirliliğe neden olmamış kişilere kirlilikle mücadelenin maliyetinin yüklenmesinin Birlik hukukuna aykırılık teşkil edeceği ifade edilmiştir³⁶¹.

Entegrasyon ilkesi ise çevre koruma gerekliliklerini belirtmekte ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak adına Birlik politikalarının ve alınacak önlemlerin tanımlanması, uygulanması ve bütünleştirilmesinin ana dayanaklarına yer vermektedir. Bu ilke ile üye devletler arasında çevre koruma ve kirliliğin önlenmesi açısından uygulanan programlarda bütüncül bir yaklaşım esas alınmıştır. AB'nin çevre adına gerçekleştirdiği tüm eylemlerde kurucu antlaşmalarda yer almamasına rağmen önemli bir yer tutan ilke işbirliği ilkesidir. Ortak çevre politikasının oluşturulması ve uygulanması sürecinde Birliğin üye devletler ve toplumun diğer kesimleri ile ortaklaşa hareket etmesini gerektirmektedir. AB bilhassa çevresel bilgiye erişim, çevresel kararlara katılım ve çevresel meselelerde yargısal başvuru konularında kabul ettiği ikincil hukuk düzenlemelerini işbirliği ilkesi kapsamında gerçekleştirmiştir³⁶². Çevreye yönelik her türlü faaliyetlerde halk katılımı AB mevzuatında önemli bir yere sahiptir.

Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önceki metinlerde, Avrupa Topluluğu Antlaşmasının 225. maddesi tüm topluluk vatandaşlarının Konsey, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon belgelerine erişme hakkına sahip olduğunu kabul eder. Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın 28. ve 41. maddeleri bu hakkı, AB'nin diğer kurumlarına dahil edecek şekilde genişletmiştir³⁶³. Ayrıca, 1990 yılında kabul edilen Çevresel Bilgiye Serbest Erişim Direktifi (90/313 / EWG), üye devletlerin ilgili makamları tarafından tutulan çevresel bilgilere serbest erişimi ve yayılmasını

³⁶⁰ Aydın ve Çamur, s. 30.

³⁶¹ Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 130.

³⁶² Güneş, *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*, s. 135.

³⁶³ Güneş, *Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 304.

amaçlamaktadır³⁶⁴. Bu haktan, gerçek veya tüzel kişi olmasına bakılmaksızın, ilgilenen herkes yararlanabilir.

Halkın çevresel karar alma süreçlerine katılımı için 26 Mayıs 2003 tarihinde Özel Çevre Planları ve Programlarının Kurulmasına İlişkin Kamu Katılımı Yönetmeliği (2003/35 / EG) kabul edilmiştir. Yönetmelik planlara ve programlara halkın erken ve etkili katılımını öngörmektedir. Ayrıca, uygun bilgilendirilmiş kamuoyuna görüşlerini ifade etme imkânları sağlanmalı ve ilgili plan ve programların nihai şekli hakkında karar alırken kamuoyu göz önünde bulundurulmalıdır³⁶⁵.

Avrupa Birliği, “Avrupa Tek Senedi ve Çevre Politikasının” 1987 yılında yürürlüğe girmesiyle bu döneme kadar gerçekleştirilen hukuksal, kurumsal ve yönetsel olarak düzenlenen çevre mevzuatlarına resmi bir hukuksal temel sağlamıştır. Avrupa Tek Senedi’nin 7. maddesinde çevresel niteliğin muhafaza edilmesi ve düzeltilerek iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların rasyonel ve verimli kullanılması konularına değinilmiştir³⁶⁶. Ayrıca 100A maddesinde ortak çevre politikası ile ilgili, ortak pazara ulaşmak için çevre koruma konusunda oybirliği yerine, kararların çoğunlukta alınabileceği ve sağlık, güvenlik, çevre koruma ve tüketicinin korunması alanlarında ileri seviyede korumaya dayanarak karar verilebileceği belirtilmektedir.³⁶⁷. Avrupa Tek Senedi ile AB tarafından çevre koruma adına ilk somut adımlar atılmıştır.

“Maastricht Antlaşması” 1992’de imzalanmış olup Antlaşma hükümleri ile çevreyi koruma, insanın sağlığının korunması, kaynakların korunması, kalite iyileştirme ve küresel çevre bilinci ve sorumluluğu geliştirilmesi hedeflenmiştir³⁶⁸. Böylece çevre ile uyumlu bir büyüme hedefi belirlenmiş ve çevreye duyarlı bir üretim amaçlanmıştır.

1999 yılında yürürlüğe giren “Amsterdam Antlaşması” ile AB’nin çevre politikalarında köklü bir değişime gidilmiştir. Çevre korumada bilhassa sürdürülebilirlik ön plana çıkarılmış ve sürdürülebilir kalkınmanın teşviki amacıyla Topluluğun gerekli

³⁶⁴ Güneş, *Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 306.

³⁶⁵ Güneş, *Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 306.

³⁶⁶ Yokuş Sevik, s. 146.

³⁶⁷ Yokuş Sevik, s. 146.

³⁶⁸ Aydın ve Çamur, s. 32.

politikalar belirlemesi öngörülmüştür. Nice Anlaşması ise 7-8 Aralık 2000 yılında yapılan zirve ile düzenlenmiş, çevre ile ilgili normlar daha belirgin konuma getirilmiş ve daha üst düzeye çıkarılmıştır³⁶⁹. Antlaşma ile su kaynaklarının korunması yönelik alınacak önlemler belirlenmiştir.

1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren “Lizbon Antlaşması”, çevre, iklim değişikliği ve enerji gibi konulara odaklanmıştır. Antlaşma ile çevre koruma seviyesinin artırılması ve üye ülkelerin çevre politikalarını uygulamasına yardımcı olmak adına finansal olarak da destek olmak amaçlamaktadır. AB Anayasası olarak nitelendirilen Lizbon Antlaşması, AB'nin çevre koruma adına yapmış olduğu çalışmaların boyutunu oldukça ileri seviyede genişletmiştir. Birlik sadece çevre kirliliğinin önüne geçmek için önlem almakla kalmamış aynı zamanda çevre faaliyetlerin finansmanını sağlamıştır. Böylece AB'ye üye devletlerin çevre ile ilgili somut adımlar atmalarına ve çevresel kirliliğin azalmasına destek olmuştur³⁷⁰.

AB'nin atık yönetimi, 5 Nisan 2006 tarihli atıklar hakkındaki Yönergeye dayanmaktadır. Yönergede atık yönetimi ile ilgili hükümlerin temel amacının, atıkların toplanması, nakli, arıtımı, depolanması ve yasadışı boşaltımının neden olduğu zararlı etkilere karşı insan sağlığının ve çevreni korunması olduğu vurgulanmıştır³⁷¹. Ayrıca “Endüstriyel Emisyonlara İlişkin Yönerge”, “Çevre Eylem Programları”, “Çevresel Etki Değerlendirme Yönergesi”, “Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönergesi” ve çevre politikalarında belirlenen hedeflere ulaşabilmek adına hazırlanan yedi farklı eylem programı, AB'nin çevre konusunda gerçekleştirmiş olduğu somut adımlardır.

2.4.3. Avrupa Konseyi

Londra Anlaşması ile 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi toplamda 47 devletin üye olduğu en eski uluslararası kuruluşlardandır. Üye devletlerde insan hakları ve özgürlüklerini savunmak, demokrasi, hukukun üstünlüğü ilkelerini korumak ve

³⁶⁹ Aydın ve Çamur, s. 33.

³⁷⁰ Aydın ve Çamur, s. 34.

³⁷¹ Yokuş Sevik, s. 154.

güçlendirmek ve ortak siyasi değerler bloğu ortaya çıkarmayı amaçlayan³⁷² Konsey başta bütün taraf devletlerin bireysel başvuru hakkını kabul ettiği yargı organı AİHM olmak üzere, birçok denetim mekanizmasına sahiptir. Konseyin önem verdiği alanlardan birisi ise çevre ve çevrenin korunması olup, çevrenin kirlenmesine ve bozulmasına karşı çalışmalar yürütmektedir.

Avrupa Konseyi, 1961 yılında aldığı tavsiye kararları 1962'de Avrupa Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Komitesi'ni kurmuş arkasından 1964'te Su Kirliliği Komitesini kurarak faaliyete geçirmiş, 1970 yılında ilan edilen Avrupa doğa koruma yılı nedeniyle, Avrupa'daki doğal çevrenin düzenlenmesine ilişkin ve çevre bilincini geliştirmek amaçlı bildiri yayınlamıştır³⁷³. Ayrıca otuz yıldır biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda çalışmakta olan Konsey, faaliyetleriyle biyoçeşitliliğin lehine Avrupa'da yeterli bir yasal ortamın şekillenmesine yardımcı olmak amacıyla 1982 yılında “Avrupa’nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi” (Bern Sözleşmesi) ile birçok tür hakkında eylem planları, stratejiler, yüz elinin üzerinde tavsiye ve kararlarla devletlerin ulusal politikalarını geliştirmelerinde ve tabiat varlıklarını korumada yardımcı olacak, kapsamlı rehber ve standartlar oluşturmaktadır³⁷⁴.

Bölgesel Planlamadan sorumlu olan Avrupa Bakanlar Konferansı'nın faaliyetlerinin çevre araştırmalarında önemli payı bulunmaktadır. Konsey tarafından 1983 yılında kabul edilen Avrupa Bölgesel ve Mekansal Planlama Sözleşmesi, doğal kaynakları sorumlu bir şekilde yönetmeyi, çevreyi ve ulusal bölgeyi korumayı amaçlamaktadır. “*Avrupa Kıtasının Sürdürülebilir Mekânsal Gelişimi için Rehber İlkeler*”, Bölgesel Planlamadan sorumlu Bakanlar Avrupa Konferansı'nda (CEMAT) kabul edilmiş, bu ilkeler ile sürdürülebilir mekânsal kalkınma kavramına geniş bir vizyon sağlanmış ve üye ülkelere bir tavsiye olarak kabul edilmiştir. Bu ilkelerle, üye devletlerin toplumlarının uygun yaşam standartlarına sahip olmasını sağlayacak olan mekana dayalı planlama kriterlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır³⁷⁵.

³⁷² Ali Servet Öncü ve Erkan Cevizliler, **Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım: Avrupa Konseyi ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği Meselesi**, Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 7, Sayı:13, 2013, s. 23.

³⁷³ Yokuş Sevik, s. 118.

³⁷⁴ Yokuş Sevik, s. 118.

³⁷⁵ Yokuş Sevik, s. 119.

Ek olarak, Avrupa Konseyi Parlamenterler Birliği, evre ve insan hakları konusunda, ye devletlerin hkmetlerinin; yaşam hakkını, özel yaşam hakkını, aile yaşamını ve beden ve mülkün bütünlüğünü, özellikle de çevreyi koruma ihtiyaını dikkate alarak etkili koruyucu önlemler almak ve Aarhus Sözleşmesinde kararlaştırıldığı gibi bireylerin kararlarla ilgili bilgi isteme hakkı ve katılım hakkı ile kişisel nitelikteki adli başvuru hakkını garanti etmeyi kabul etmişlerdir ³⁷⁶. Avrupa Konseyi, ye devletlere evre ve enerji konusunda da önerilerde bulunmuştur.

Konsey, 2009 yılında yayımladığı “Yenilenebilir Enerji ve evre” tavsiye kararında, enerji sisteminin mümkün olan en kısa sürede sürdürülebilir şekilde yeniden yapılandırılmasını ve çevrenin korunması ile devam eden enerji güvenliği ihtiyaçlarını aynı çizgiye getirmek için önlemler önermekte, çevreye herhangi bir zarar vermeden, yenilebilir enerji tesislerinin yapılanmasını öngörmektedir. Avrupa Konseyi tüm bu çalışmaları ile evre ve evre koruma adına düzenlenen uluslararası konferanslarda etkili olmakta, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için çalışmalar yürütmeye devam etmektedir³⁷⁷.

³⁷⁶ Yokuş Sevük, s. 120.

³⁷⁷ Yokuş Sevük, s. 120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE VE ALMANYA'DA ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE BELEDİYE UYGULAMALARI

Bu bölümde Türkiye'de ve Almanya'da çevre hakkının gelişimi ve iki ülke özelinde belediyelerin çevre hakkı ile ilgili görev, sorumluluk ve yetkileri açıklanmakta, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Berlin Belediyesinin çevre hakkını destekleyici uygulama örneklerine yer verilmektedir.

3.1. Türkiye'de Çevre Hakkının Gelişimi

Türkiye'de hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşmenin ve endüstrinin getirdiği baskılar ve sağladığı modern imkânlar yanında teknolojinin yol açtığı hava kirliliği, doğal varlıkların tahribi ve azalması, motorlu araç sayısındaki artışın çevre üzerindeki olumsuz etkileri gibi çevre sorunları ve bu sorunların insan yaşamına olumsuz etkileriyle 1970'li yıllarda karşı karşıya kalınmış, fakat o yıllarda çevre sorunlarını önlemeye yönelik herhangi bir yasal düzenleme yapma, politika geliştirme ya da faaliyette bulunma girişimi olmamıştır. Bunun nedeni olarak çevresel konularla ilgili yeterli bilincin oluşamaması, sorunların var olduğunun kabul edilmesine rağmen hızlı karar alınmaması ve önlemlerin yetersizliği gösterilmektedir³⁷⁸.

Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda çevre kavramını içeren birçok doğa varlık, yasal ve idari düzenlemeler içerisinde yer almıştır. Ancak burada doğrudan çevre koruma amacı güdülmemiş; temel olarak genel sağlığın korunması amaçlanmış ve çevre ile ilgili düzenlemeler yönetsel kolluk hizmeti adı altında yürütülmüştür. 1930 tarihli Belediye Kanunu, 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1956 tarihli Orman Kanunu dolaylı da olsa çevre koruma adına oluşturulan kanunların ilk örnekleridir³⁷⁹.

Dünya genelinde gerçekleştirilen çevre ile ilgili konferanslar ve ülkelerin taraf olduğu sözleşmeler ile çevreci hareketlerin etkisi Türkiye'de de çevreci kurum ve kuruluşların oluşumunu teşvik etmiştir. 1980'lerden sonra gerekli yasal düzenlemeler

³⁷⁸ Bahar Türk ve Aysel Erciş, **Türkiye'de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri**, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 54, 2017. s. 364.

³⁷⁹ Süheyla Suzan Alıca, **Türkiye'de Çevre Yönetimi**, Ankara Barosu Dergisi, Cilt: 66, Sayı: 1, 2008, s. 242.

yayınlanmış, çevreyi korumaya yönelik uygulamalar başlamıştır. 1985-1989 yıllarını kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planından sonra kalkınma planlarında ve diğer planlarda çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturulmuştur.³⁸⁰

“Çevresel örgütlenme ilk olarak Stockholm Konferansı’ndan sonra uluslararası alanda çevre adına gerçekleşen gelişmelere ayak uydurmak amacıyla teşkilatlanmıştır. Bu kapsamda İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde, çevre konularında görevli bir birim oluşturulmuştur. 1974 yılında toplamda sekiz Bakanın iştiraki ile oluşturulan “Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu”, 1976 yılında TÜBİTAK bünyesinde “Çevre Araştırmaları Koordinasyon Birimi”, 1978 yılında “Çevre Müsteşarlığı” ile “Yüksek Çevre Kurulundan” oluşan Devlet Bakanlığına bağlı “Başbakanlık Çevre Örgütü” kurulmuştur³⁸¹. 1979 yılında çevreyle ilgili politika yürütmek, denetlemek, ulusal ve uluslararası kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamakla görevli Çevre Müsteşarlığı kurulmuş, 1983 yılında ise Çevre Genel Müdürlüğü olarak yeniden düzenlenmiştir³⁸². 1990’lı yıllarda ise çevre sorunları ile mücadelede değişen bir yaklaşım ile sorunlar ortaya çıkmadan önce önleyici çözüm önerileri geliştirilmesi amacıyla hem teşkilat hem de yasal düzeyde düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir. 1991 yılında kurulan Çevre Bakanlığı 4856 sayılı 2003 tarihli Kanunla Çevre ve Orman Bakanlığı olarak teşkilatlanmış, 2011 yılında ise Çevre ve Şehircilik ile Orman ve Su İşleri olmak üzere iki ayrı Bakanlık olarak yeniden örgütlenmiştir³⁸³.”

2011 tarihli 644 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’nin³⁸⁴ 2. maddesine göre Bakanlığın görevleri; çevre ile ilgili her türlü prensip ve politikaları belirlemek, çeşitli standart ve ölçüler oluşturup bunları geliştirmek, program ve organizasyonlar hazırlamak, ar-ge, proje oluşturma, uygulama planları yapmak, kirlilik ve bozulmalara ilişkin haritaları

³⁸⁰ Pınar Kılıçoğlu, **Türkiye’nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005, s. 66-79.

³⁸¹ Handan Yokuş Sevik, **Çevre Hukuku**, 1. Basım, Ankara: Adalet Yayınevi, 2017 s. 174.

³⁸² Yokuş Sevik, s. 174.

³⁸³ Pınar Kılıçoğlu, **Türkiye’nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme**. 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005. s. 174.

³⁸⁴ Resmi Gazete, 4/7/2011, Sayısı: 27984 Mük. Kanun Hük. Kar. nin Tarihi : 29/6/2011, No : 644.

oluşturmak, bu politikaların yerine getirilmesini sağlamak, iklim değişiklikleri ile ilgili tüm iş ve işlemleri takip etmek, organize etmek, atık ile ilgili tüm iş ve işlemleri yapmak, izlemek kontrol etmek ve gürültünün kontrol edilmesini sağlamaktır.

Anayasal düzeyde çevreye yönelik düzenlemeler ilk olarak sağlık hakkı ile ilişkilendirilmiştir. 1961 Anayasası (md.49) “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir” hükmü ile sağlık hakkı düzenlenmiş, çevre hakkı dolaylı olarak Anayasa’da yer almıştır. 1961 Anayasası’ndaki mülkiyet hakkı (md.36), tarımın ve çiftçinin korunması (md.52), ormanların korunması (md.131) maddeleri de doğrudan ya da dolaylı olarak çevre hakkını destekleyen düzenlemeler olarak yer almıştır.

“Türkiye’de çevrenin korunması, iyileştirilmesi, ekolojik dengenin zarar görmesinin önüne geçilmesi, sağlıklı bir çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla 1982 Anayasası’ndaki çevre ile ilgili maddeler başta olmak üzere Çevre Kanunu gibi önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1982 Anayasa’sının 56. maddesindeki “*herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*” hükmü ile çevre hakkı anayasal bir hak olarak tanınmıştır. 1982 Anayasası’ndaki kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı (md.17), yerleşme ve seyahat özgürlüğü (md.23), mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla sınırlanabilmesi (md.35), temel hak ve hürriyetlerin korunması (md.40), kıyıların korunması (md.43), devletin toprağın verimli olarak işletilmesini koruma ve geliştirme, erozyonla kaybedilmesini önleme veya yeterli toprağı bulunmayan çiftlikle uğraşan köylüye toprak sağlama görevi (md.44), çayır ve meraların kullanımı (md.45), kamulaştırma yetkisi (md.46), konut hakkı (md.57), tarihsel, doğal ve kültürel varlıkların korunması (md.63), dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı (md.74), milletlerarası antlaşmaları uygun bulma (md.90), yargı yolu (md.125), doğal servet ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufunda olması (md.168) ve ormanların varlığının korunması (md.169) ile ilgili hususları düzenleyen maddeleri de çevre hakkı ile ilgili ve ilişkilidir.”

“Anayasa’da çevre hakkı dayanışma hakları başlığında düzenlenmemekte, sosyal haklar kataloğu içerisinde yer almaktadır. Buna göre hakkın sahibi herkes, hakkın hükümlüleri devlet ve vatandaşlar, hakkın konusu sağlıklı ve dengeli bir çevrede

yaşamak, hakkın diğer yüzü olan ödev ise çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesini önlemektir³⁸⁵. Çevre hakkının “ Sosyal Haklar” başlığı içerisinde ele alınması, Anayasa’nın 65. maddesinde belirtilen kısıtlamalardan çevre hakkının da etkilenmesi riskini ortaya çıkarmaktadır. 65. maddeye göre devletin ekonomik sosyal ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirebilmesi sahip olduğu mali kaynakların yeterliliği şartına bağlıdır. Fakat 2001 yılında Anayasa’da yapılan değişiklikle, bu maddede yer alan “ekonomik istikrarın korunması” ifadesi değiştirilmiş yerine “görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri” ifadesi getirilmiştir. Bu değişiklikle, bazı durumlarda iktisadi gerekler, sosyal veya çevrenin korunmasına ilişkin gereklere tercih edilebilmektedir. Ancak çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi hususunda 56. maddenin devlete getirdiği yükümlülüklerin gerçekleştirilmesinde 65. maddenin kısıtlayıcı olabileceğini iddia etmek zordur³⁸⁶. Bu maddede yer alan mali kaynakların yeterliliği ölçütü, daha ziyade büyük mali kaynak isteyen geliştirme veya eski hale getirme yatırımları için geçerli olabilmekte, söz konusu madde devletin konuyla ilgili yükümlülüklerini ortadan kaldırmamakta, yalnızca sınırlamaktadır³⁸⁷. Diğer bir husus ise, 65. maddedeki kısıtlamanın yalnızca devlete yöneltmiş olup, fertlere herhangi bir sınırlama getirmemiş olmasıdır.”

Kanun’un 30. maddesi çevre hakkı ile ilgili çok önemli bir düzenleme içermektedir. Buna göre “*çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir*”. Düzenleme, çevre hakkını destekleyici başvuru hakkını kişilere tanıyarak uluslararası düzenlemelerle de uyumu sağlamaktadır.

Çevre değerlerinin korunması, iyileştirilmesi, ekolojik dengenin zarar görmesinin önüne geçilmesi gibi çalışmalar ile mevcut ve gelecek nesillerin çevre hakkının korunmaya çalışılması çevreye yönelik tüm yasal düzenlemelerin temel amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu da çevre hakkını

³⁸⁵ Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİDE Yayınları, Ankara 1993, s. 126.

³⁸⁶ Hakan Olgun ve Volkan Işık, **Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri**, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Nisan 2017, Cilt: 3, Sayı: 1, 2017, s. 44.

³⁸⁷ Olgun, Işık, s. 44.

korumaya, geliştirmeye ve sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik önemli hususlar içeren çerçeve bir Kanundur³⁸⁸.

“Kanun ilk olarak 26.04.2006 tarihinde 5491 sayılı Kanun’la değişikliğe uğramış, 12.10.2018 tarihinde 7153 sayılı Kanun’la yapılan değişikle daha kapsamlı hale getirilmiştir. Kanun’un amacı “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” (md.1). Buna göre Kanun’un amacı; bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması, su, toprak ve hava kirliliğinin önlenmesi, ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukukî ve teknik esaslara göre düzenlemek olarak belirlenmiřtir³⁸⁹.”

Ayrıca Kanunda çevre; “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” şeklinde tanımlanmıştır (md.2). Tanımda çevre çok geniş kapsamda ele alınmış, insanın fiziki ve beşeri tüm çevresi önemsenmiştir. Çevrenin korunmasında sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda hareket edilecek olması ile gelecek kuşakların da çevreyi kullanım haklarının önemi dikkate alınmıřtır³⁹⁰.

Çevre Kanunu, çevre hakkının uygulanmasına ortam sağlayan usule ilişkin düzenlemeler de içermektedir. Örneğin; Kanun’un 3. maddesinin e bendindeki “çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakta yükümlüdür” ifadesiyle hem katılım hakkını konu edinmiş

³⁸⁸ Kızılboğa, Bozkurt, s. 7; Rüveyda Özaslan Kızılboğa ve Ecem Bozkurt.”**The Right to Environment and Its Reflections on Municipalities**” Strategic Perspectives on Sustainable Development and Migration Issues in Turkey and Abroad (İmam Bakır Kanlı Edt), Cambridge Scholars Publishing, 2019, s. 101.

³⁸⁹ Muhlis Öğütçü, **Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 27, s. 41.

³⁹⁰ Olgun, Işık, s. 45.

hem de yönetim esaslı bir sürece göndermede bulunulmuştur³⁹¹.

“Kirlenme yasağını içeren (md.8) hükmü ile “kirlenen öder” ilkesi benimsenmektedir. Kanunu’nun 9. maddesine göre; ekolojik dengenin korunmasına istinaden nesli tehdit veya tehlike altında olanlar ile nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması” esas alınmıştır. Kanun’da çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine, kirliliğin önlenmesine ilişkin ilkeler benimsenerek herkes, bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlü tutulmuştur³⁹².”

Kanun’un 11. maddesinde ise “ üretim, tüketim ve hizmet faaliyetleri sonucunda oluşan atık veya artıkların yönetmeliklerde belirlenen standart ve yönetmeliklere uygun olarak arıtılması gerekli görülmüştür. Kanun’da “denetim, bilgi verme ve bildirim yükümlülüğü” başlıklı 12. madde ile idarenin bilgi edinmesi konusuna yer verilmiştir 28. maddesi ise; “çevreyi kirlenenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar” hükmü ile Kanun, objektif, yani kusura dayanmayan sorumluluk türünü benimsemektedir³⁹³.

Kanun’un 8. ve 28. maddesine göre çevrenin kirlenmesine sebebiyet verecek her türlü fiil ve faaliyet yasaklanmış, çevreyi kirlenenlerin ve zarar verenlerin kusur şartı aranmaksızın sorumlu olduğu ve kirlenenin, oluşan zararlardan dolayı tazminat sorumluluğu saklı tutulmak suretiyle çevrenin korunması sağlanmıştır “bilgi edinme ve başvuru hakkı” başlığında, çevrenin kirlenmesi veya bozulmasına yönelik eylemleri görenlerin yetkili kurumlara başvurarak bunun durdurulması ve önlenmesi yönündeki taleplerini iletebilecekleri öngörülmektedir (madde 30/1). Aynı maddenin 2. fıkrasında ise çevre ile ilgili olarak herkesin bilgi edinme hakkı olduğu hükmü yer almaktadır.

Çerçeve bir kanun olması nedeniyle³⁹⁴ Çevre Kanunu’nun 3. maddesinin birinci fıkrasının (h) bendine göre “*çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi anlamında her türlü zorunlu standartların belirlenmesi ve bu hususlara ilişkin idari ve teknik usul ve esasların bütünü Bakanlıkça çıkarılacak yönetmeliklerle*

³⁹¹ Olgun, Işık, s. 45.

³⁹² Yokuş Sevik, s. 178.

³⁹³ Özdek, s. 136.

³⁹⁴ Olgun, Işık, s. 46.

belirlenir” hükmü ile muhtelif alanlardaki uygulamalar yönetmeliklere bırakmıştır. Kanuna dayanarak hava, su, toprak, gürültü gibi çevre ile ilgili konularda önemli Yönetmelikler yayımlanmıştır. “Bunlara Çevre Kirliliği Önleme Fonu Yönetmeliği, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, Gemi ve Deniz Araçlarına Verilecek Cezalarda Suçun Tespiti ve Cezanın Kesilmesi usulleri ile kullanılacak Makbuzlara Dair Yönetmelik örnek verilebilir³⁹⁵.”

“Çevreyi etkileyecek önemli bir yatırım veya faaliyet öncesinde, o yatırımın çevreye olası etkilerinin araştırılmasını sağlayan 2014 tarihli Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği de bu kapsamda önem taşımaktadır. Çevre Kanunu’nun kabulünden sonra yürürlüğe giren çok sayıda yönetmelik, ilgili diğer yasal düzenlemelerle birlikte çevre alanındaki önemli esasları ortaya koymaktadır.”

“Türkiye’de 2009 yılında AB Müktesebatına Uyum çalışmalarının başlatılması ile çevre konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır³⁹⁶. Fiziki planlama, yapılaşma, kentsel ve kırsal gelişme, kentsel dönüşüm gibi mekânsal politikalar ile entegre çevre politikalarının oluşturulması, çevre yönetiminin ve denetiminin sağlanması, doğal kaynakların korunması, çevresel kirliliğin önlenmesi, iklim değişikliğiyle mücadele gibi birçok alanda düzenlemeler yapılması taahhüt edilmiştir³⁹⁷.”

Çevre Kanunu dışında, çevre hakkı ile dolaylı yoldan ilişkilendirilebilecek bazı kanunlar da vardır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Kanunu, 2872 sayılı Milli Parklar Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu ve 6831 sayılı Orman Kanunu ,çevreyi korumada etkili olan kanunlardır³⁹⁸. 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu ise; İstanbul ve Boğaziçi’nin çevresel değerlerini korumak adına çıkarılan kanundur. Bu kanunun amacı birinci maddesinde; “İstanbul Boğaziçi Alanının kültürel ve tarihi değerlerini ve doğal güzelliklerini kamu yararı gözetilerek korumak ve geliştirmek...” şeklinde ifade edilmiştir.

³⁹⁵ Kemal Dadak, **Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı**, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5, s. 323.

³⁹⁶ Kızılboğa, Bozkurt, s. 8.

³⁹⁷ Aslı Akay, Fatma Kaldırım Akgün, **Türkiye’de Planlamada Dönüşüm Süreci: Çevre ve Koruma mı? Kentleşme ve yapılaşma mı?**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 4, s. 112.

³⁹⁸ Özdek, s. 138.

Çevrenin korunması konusunda ceza kanunlarının fonksiyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda ülkelerin ceza kanunları çevre suçlarına karşı hem caydırıcı hem de tamamlayıcı fonksiyonu nedeniyle önemsenmektedir. Fakat ceza kanunları henüz ortaya çıkmadan çevrenin korunması açısından iktisadi ve idari önlemler alınmalı ve çevre korumayı temin edici ortam sağlanmalıdır. Bu aşamadan sonra bu ortama aykırı davranışlar hakkında ceza normlarının uygulanması gerçekleştirilmelidir. Çevrenin ceza normları ile korunmasına yönelik farklı uygulamalar bulunmaktadır.

Bu kapsamda, TCK 2004'te kapsamı genişletilerek yeniden düzenlenmiştir. Eski TCK'da çevre suçlarına ilişkin cezai hükümler yer almazken yeniden düzenlenen 5237 sayılı TCK "Çevre Suçları" başlığı altında çevre cezalarına yer vermektedir. Bu durum çevrenin korunması açısından yasal olarak önemli bir gelişme sayılmaktadır. 5237 sayılı TCK'da çevrenin kasten kirletilmesi (md.181), çevrenin taksirle kirletilmesi (md.182), gürültüye neden olma (md.183) ve "imar kirliliğine neden olma (md.184) konuları düzenlemiş ve kanun hükümlerini ihlal ederek çevre kirliliğine sebep olanlara, 5 yıla kadar hapis cezası verilmesine hükmedilmiştir³⁹⁹.

Bu hükümler çevre zararlarının engellenmesi açısından önemli gelişmelerdir. Fakat bu kapsamda değerlendirilen suçların aynı kanun maddesinin devamında belirtildiği üzere "para cezasına, zararın tazminine veya kamu yararına bir hizmette çalıştırılmaya dönüştürülebileceği" görülmektedir. Bu durum ise cezanın caydırıcılığı açısından olumsuzluk teşkil etmekle birlikte dönüşümü olmayan çevre zararlarının önlenmesinde yetersiz kalmaktadır⁴⁰⁰.

5326 sayılı Kabahatler Kanunu ile çevreye zarar verenlere Maliye Bakanlığınca belirlenen oranlarda idari para cezaları verilmektedir. Bunlar; dilencilik, başkalarının huzurunu bozacak davranışlar sergileyen sarhoşluk, gürültü, cadde, sokak, kaldırımların işgali, tütün mallarının tüketilmesi, çevreyi kirletme, afiş asma, silah taşıma gibi suçları kapsamaktadır.

³⁹⁹ Birol Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, **Çevre Hukukunda Sorumluluk**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 3, Eylül 2005, s. 11.

⁴⁰⁰ Barış Kara, Bülent Deniz, **Çevre Suçlarının yeni Türk Ceza kanunu Özelinde İncelenmesi**, ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2006, Cilt:3, Sayı: 1, s. 17.

3.1.1. Çevresel Usuli Hakların Dayanakları

Türk hukukunda bilgi edinme ve haber alma hakkı Anayasanın 74. Maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; “ herkes bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir”. Ayrıca 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4982 sayılı Bilgi Edinme yasası uyarınca tüm kamu kurum ve kuruluşlarına, gerçekleştirdiği eylemler açısından vatandaşlarına açıklama yapma ve aydınlatma zorunluluğu getirilmiştir. Bilgi Edinme Kanununun 5. Maddesine göre; her türlü kurum ve kuruluşlar kanunda yer alan bazı istisnalar açıklanmamak kaydı ile her türlü bilgi veya belgeyi kendisine müracaat edenlerin yararlanması amacıyla açıklamak ve başvuruları sonuçlandırmak mecburiyetindedir.

1982 Anayasası’nın 74. maddesine göre kamu denetçisine (ombudsman) başvurma bir hak olarak tanınmıştır. Bu bağlamda gerçek ve tüzel kişiler idarenin çevresel eylem ve işlemleri için idari başvuru yollarını tükettikten sonra Kamu Denetçiliği Kurumu’na başvurma hakkına sahiptirler. Bireysel başvuru hakkının bir diğer kullanım alanı ise Anayasa Mahkemesi’dir. 1982 Anayasası’nın 148. maddesinin 3 fıkrasındaki; “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.*” hükmü ile Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. Bu kapsamda çevre hakkının ihlaline neden olan herhangi bir eylemden etkilenen gerçek kişi, kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının ardından Anayasa Mahkemesine bireysel olarak başvuruda bulunabilmektedir.

Çevrenin yönetimine vatandaşların her aşamada etkin olarak katılımının varlığı sayesinde vatandaş yaşadığı yerdeki yeşil alan ve ormanlık ihtiyacını, sanayi, konut ve ticaret alanlarındaki sorunları, tarihi ve kültürel alanların içinde bulundukları koşulları, yeterli su kanalizasyon ve yol hizmetinin mevcut olup olmadığını ve çevre alanında aksayan yönleri o alanda yaşayanlar olarak en önce ve en gerçekçi haliyle bilenlerdir⁴⁰¹.

⁴⁰¹ Cemal Özataş ve Eyüp Zengin, **Yerel Yönetimler ve Çevre**, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 54, 2008 s.184.

Bu nedenle yerel yönetimler, vatandaşların her seviyede çevre yönetimine katılımını sağlayıcı nitelikte uygulama ve organizasyonlara önem vermek durumundadırlar⁴⁰².

İyi örgütlenmiş bir yapı çözümü kolaylaştırdığı gibi çevre korumada en etkili yöntem olan kirlenmenin veya zararın oluşmadan önlenmesinde de etkili olmaktadır. Bu noktada, merkezi yönetimin yerel yönetimlere vermiş olduğu yetki ve sorumlulukların ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimler çevresel konularla ilgili girişimlerde kısmi değil tam yetkili olarak tanımlanmadıkça, yerel yönetimlerin rolü, sadece çevre denge ve düzeninin bozulmasından ve kirlilik oluşuktan sonraki tedbirlerin alınmasından ileriye gidemeyecektir⁴⁰³. Sorunun evrensel özelliği nedeniyle ortaya çıkmadan önlemek ya da sorun ortaya çıktığında ivedi önlemek ya da sorunun muhtemel zararlarını en aza indirmek yerelde tedbir almayı gerektirmekle birlikte sorunların çözümünde hem merkezi yönetim, hem de Avrupa Birliği'nce kabul edilen yerel halkın bulunduğu yerin yönetim birimi birlikte hareket etmek durumundadır⁴⁰⁴.

Çevre Kanunu, çevre hakkının uygulanmasına ortam sağlayan usule ilişkin düzenlemeler içermektedir. Örneğin; “bilgi edinme ve başvuru hakkı” başlığında, çevrenin kirletilmesi veya bozulmasına yönelik eylemleri görenlerin bunu yetkili kurumlara başvurarak durdurulması ve önlenmesi yönünde taleplerini iletebileceği düzenlenmektedir (madde 30/1). Aynı maddenin 2. fıkrasında ise çevre ile ilgili olarak herkesin bilgi edinme hakkı olduğu hükmü yer almaktadır. Kanun’da “denetim, bilgi verme ve bildirim yükümlülüğü” başlıklı 12. madde ile idarenin bilgi edinmesi konusuna yer verilmiştir. Çevre Kanunu’nun 3. maddesinin e bendindeki “çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakta yükümlüdür” ifadesiyle hem katılım hakkını konu edinmiş hem de yönetim esaslı bir sürece göndermede bulunmuştur .

⁴⁰² Ferzan Bayramoğlu Yıldırım, **Çevre ve Yerel Yönetim**, TC Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayını, İkinci Baskı, İstanbul 1994, s. 43.

⁴⁰³ Bayramoğlu, s. 52.

⁴⁰⁴ Cevat Geray, **Yerel Yönetimler ve Çevre**, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, 1998,s. 57.

3.1.2. Belediyelerin Çevre Hakkı Kapsamındaki Görev, Sorumluluk ve Yetkileri

Belediyeler belirli bir coğrafyada yaşayan yerel topluluğun ortak beklentilerini ve gereksinimlerini karşılamak üzere, karar organları yerel halk tarafından seçilen ancak görev ve yetkileri kanunlarla sınırlı olan, özel gelir, bütçe ve personele sahip, merkezi yönetimle ilişkilerinde özerklik ilkesi kapsamında hareket edebilen kamu tüzel kişileridir⁴⁰⁵. Kamusal hizmetlerin tümünün merkezi idare tarafından yerine getirilmesinin hizmetlerde aksama, gecikme, etkinsizlik vb. gibi olumsuzlukları ortaya çıkarabileceği dikkate alındığında belediyelerin önemi ve dayandığı değerler ön plana çıkmaktadır⁴⁰⁶.

İnsanoğlunun çevresiyle sürekli bağlantı halinde olması, çevrede neden olacağı değişimin de bir nevi göstergesidir. Bu nedenle, çevre sorunlarının ana kaynağını insani yaşam alanları oluşturmaktadır. Belediyelerin görev ve sorumlulukları, daha da önemlisi temel varlık nedenleri, insan yaşamı ve insan yaşamının kalitesini iyileştirmek olması nedeniyle, çevre sorunlarının başlıca nedeni olan insan etkinliklerinin büyük bir çoğunluğu belediyelerin yetki sınırları içinde gerçekleşmektedir⁴⁰⁷. Dolayısıyla çevre sorunlarının ilk etkileri de yerelde görülmekte ve sorunların ilk muhatabı da belediyeler olmaktadır⁴⁰⁸. Bu nedenle insanın yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve refah içinde bir toplumun oluşturulmasından sorumlu olan belediyelerin dikkate alınmadığı bir yönetim sisteminde çevrenin korunması ve geliştirilmesi olanaklı değildir⁴⁰⁹.

Yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği her çalışmanın, topluma insan olma onuruna yönelik hizmetin, yerel düzeydeki somutlaşmış şekli olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu nedenle yerel yönetim birimlerinin çevre hakkını koruma amacıyla gerçekleştirmiş olduğu her hizmet, aslında insan hakkını gerçekleştirmek adına yürütülen hizmetlerdir. Bu kapsamda çevre hakkının tarihsel gelişimine bakıldığında çevre hakkının korunmasında

⁴⁰⁵ Tan Baysal, **Türkiye’de Çevre yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:13, 2010. s. 482.

⁴⁰⁶ Korel Göymen, **Türkiye’de Kent Yönetimi**, Boyut Yayınları, İstanbul 1997, s. 16.

⁴⁰⁷ Öztaş, Zengin, s. 182.

⁴⁰⁸ Mustafa Zeytin, Hilmi Kırloğlu, **Çevre Yönetim Sistemi ve Yerel Yönetimler**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 5, Eylül 2015, s. 244

⁴⁰⁹ Geray, s. 58.

yerel yönetimlere biçilen roller 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz Başlıklı Brundtland Raporu doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde başlamış ve kentlere önemli görevlerin düştüğü vurgulanmıştır. Raporda, dünya nüfusunun artmasıyla kentlerde yaşayan nüfusun da artacağı ve buna paralel olarak üçüncü dünya kentlerinin diğer kentler ile karşılaştırıldığında, altyapı ve hizmet sektöründe önemli problemlerin yaşanabileceği ifade edilmiştir⁴¹⁰. Ayrıca 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda yerel yönetimlerin önemi vurgulanmış ve diğer paydaşlarla beraber Yerel Günden 21'i oluşturmaları hususunda talepte bulunmuşlardır. Günden 21'de yerel yönetimlerde katılım ve işbirliğinin önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmiştir. Topluma en yakın yönetim birimi olarak yerel yönetimler, halkın eğitilmesi, harekete geçirilmesi ve halkın isteklerine cevap verilmesi gibi hususlarda önemli rol sahibi olarak kabul edilmiştir⁴¹¹.

Yerel düzeyde çevre hakkı incelendiğinde belediyeler ön plana çıkmaktadır. Mahalli müşterek nitelikteki gereksinimleri karşılamakla yükümlü olan belediyeler, yaşam alanlarının bireye yaraşır bir düzeye getirilmesi ve korunması ile yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacı kapsamında faaliyet gösteren kamu tüzel kişilikleridir . Yerel ortak gereksinimleri karşılamakla yükümlü olan belediyeler, hukuki düzenlemeler sayesinde çevreye yönelik hizmetlerle de doğrudan ilişkili kurumlar haline gelmiştir . Çevre hakkından ilk sorumlu kuruluş olan belediyelerin, 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. 5393 sayılı Kanunun 14. maddesine göre belediyeler; “İmar, su ve kanalizasyon, dolaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut ” gibi çevreyle ilgili hizmetleri yerine getirmekle yükümlüdür. 15. maddede belediyelere; kazanılmış haklar saklı kalmak üzere içme suları kullanma suları ve sanayi sularına ilişkin olarak bunların sağlanması ve sağlıklı olmasının sağlanması, atık suların

⁴¹⁰ Gökhan Orhan, **Yerel Yönetimler ve İklim Değişikliği**, http://www.academia.edu/30762305/YEREL_Y%C3%96NET%C4%B0MLER_VE_K%C3%9CRESEL_%C4%B0KL%C4%B0M_DE%C4%9E%C4%B0%C5%9E%C4%B0KL%C4%B0%C4%9E%C4%B0 (Erişim: 01.09.2019), s. 603-604.

⁴¹¹ Gökhan Orhan, s. 604.

şehir merkezinden uzaklaştırılması, kaynak sularının işletilmesi gibi tüm hizmetleri yapmak ve yaptırmak gibi yetki ve imtiyazlar verilmiştir.

“5216 sayılı Kanun çevre konusunda daha ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Kanunun 7. Maddesiyle büyükşehir belediyelerine çevreyle ilgili olarak getirilen başlıca yükümlülükler şunlardır: nazım imar planı yapmak ve yaptırmak, sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak, ağaçlandırma yapmak, hafriyat toprağı moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirleri almak, büyükşehir katı atık ve yönetim planını yapmak, sanayi ve tıbbi atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek, deniz araçlarının atıklarını toplamak, bununla ilgili düzenleme yapmak, kültür ve tabiat varlıkları ile tarihi dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek, bunun için gerekli baraj ve diğer tesisleri kurmak, kurdurmak ve işletmek, derelerin ıslahını yapmaktır.”

3.1.2.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Çevre Hakkı Kapsamındaki Uygulamaları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin hem 5216 sayılı Kanun hem de diğer ilgili kanunlardan doğan çevre ile ilgili görev, sorumluluk ve yetkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda çevre hakkını destekleyici nitelikte olan enerji, atık yönetimi, kent temizliği, yeşil alan yönetimi, iklim değişikliği ile mücadele, gürültü kirliliğini önleme hizmetlerine aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

İBB’nin teşkilat yapısı incelendiğinde Çevre Kanunu ile ilgili hükümleri yerine getirmek amacı ile gerekli yapıyı oluşturduğu gözlemlenmektedir. İBB, Çevre Hizmetleri teşkilatının çevreye yönelik uygulamaları İstanbul Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü tarafından sorumlu birim olarak yerine getirilmektedir. Genel olarak İBB, Çevre Hizmetleri teşkilatının çevreye yönelik uygulama alanları;

- a) “Çevrenin korunması, iyileştirilmesi konusunda plan, proje, etüt, inceleme ve araştırma yapmak, yaptırmak ve uygulanmasını sağlamak,

- b) Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve gerekli hallerde ilgili kurum/kuruluşlar, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde çalışmalar yapmak,
- c) Bakanlıktan yetki devri yapılan konular başta olmak üzere, tüm çalışma konularında çevre bilincini geliştirmek ve yaygınlaştırmak için gerekli çalışmaları yapmak,
- d) 2872/5491 sayılı Çevre Kanunu'nun 12 ve 24'ncü maddesi hükümleri kapsamında Bakanlık tarafından Büyükşehir Belediyesine yapılan yetki devri gereği Başkanlık Makamının uygun gördüğü konularda işlem tesis etmek şeklinde yoğun bir iş süreci dahilinde yerine getirilmektedir⁴¹².”

“Ayrıca 23.07.2004 tarih ve 24431 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 26. maddesine göre, Büyükşehir Belediyesi kendisine verilen görev ve hizmet alanlarında, ilgili mevzuatta belirtilen usullere göre sermaye şirketleri kurabilmektedir. Aynı bir tüzel kişiliğe ve bütçe sahip yarı ticari nitelikte, ancak yerel yönetime bağlı ve yerel yönetimin genel denetimi altında çalışan özel amaçlı bu kuruluşlar aracılığıyla birçok hizmet yürütülmektedir. Bu kuruluşlara örnek olarak; İstanbul Çevre Koruma ve Atık Maddeleri Değerlendirme Sanayi ve Ticaret A.Ş. (İSTAÇ), İstanbul Gaz Dağıtım Sanayi ve Ticaret A. Ş. (İGDAŞ), Boğaziçi İnşaat Müşavirlik A.Ş. (BİMTAŞ), Büyük İstanbul Eğitim Turizm ve Sağlık yatırımları İşletme ve Tic. A.Ş.(BELTUR), İstanbul Konut İmar Plan Sanayi ve Ticaret A.Ş.(KİPTAŞ), İstanbul Otoban İşletmeleri Tic. A.Ş. (İSPARK) ve İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) verilebilir.”

⁴¹² www.ibb.gov.tr (Erişim: 22.07.2019).

3.1.2.1.1. Enerji

Gelişen teknoloji ve hızla artan dünya nüfusu karşısında enerjiye olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle çevresel değerlere zarar vermeyen enerji kullanımı toplumların en önemli sorunlarından biri haline almıştır⁴¹³. Fosil yakıtlar ve yenilenebilir kaynaklar (rüzgar, güneş, su vb.) önemli enerji kaynaklarıdır fakat dünya genelinde yoğun olarak fosil yakıtlar kullanılmaktadır. Fosil yakıtların hem tükenme tehlikesi hem de çevre kirliliği yaratması alternatif enerji kaynakları arayışını ortaya çıkarmıştır. Alternatif olarak rüzgar, biyokütle, güneş, hidrolik ve dalga gibi temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme olmuştur⁴¹⁴. Yenilenebilir enerji kaynakları ülke ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır⁴¹⁵. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltmak ve milli sermayeyi ekonomiye kazandırmak için yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi büyük önem taşımaktadır. Bu hedef doğrultusunda hareket eden İBB akıllı şehirleşme vizyonu ile yenilenebilir kaynaklara yatırımlarını artırma eğilimindedir.

Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde olan rüzgârın kinetik enerjisinden, çeşitli boyuttaki pervanelerin döndürülmesiyle doğrudan mekanik veya dönüştürülmüş güç, yani elektrik enerjisi elde edilmektedir⁴¹⁶. Radyoaktif atık içermediği için sera gazı ve bunun sonucu olan asit yağmurlarını oluşturmeyen rüzgâr enerjisi çevre açısından temiz bir enerji kaynağıdır.

“Türkiye'nin rüzgâr enerjisi potansiyeli, onshore diye adlandırdığımız karasalda 48.000 mw ve offshore diye adlandırdığımız denizde ise 18.000mw'tır. Türkiye karasalda tüm potansiyelini kullanırsa bugün ihtiyacı olan elektrik enerjisinin %44'ünü ve potansiyelinin tamamını kullandığında ise toplam elektrik enerjisi ihtiyacının %57'sini rüzgâr enerjisi santrallerinden karşılayabilmektedir⁴¹⁷. Türkiye'de rüzgâr enerji santralleri için kurulu gücü en yüksek olan bölgeler sıralamasında Marmara Bölgesi

⁴¹³ M. Akif Çukurçayır, Hayriye Sağır, **Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20, s. 259.

⁴¹⁴ Michael Parfit, **Alternatif Enerji**, National Geographic, 2005, s. 76-106

⁴¹⁵ Ahmet Mutlu, **Nükleer Demodelik mi, Sürdürülebilir Enerji mi?**, Standart Dergisi, Temmuz 2002, Cilt: 41, Sayı: 487, s. 66.

⁴¹⁶ Selçuk Hayli, **Rüzgâr Enerjisinin Önemi, Dünya'da ve Türkiye'deki Durumu**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2001, s. 14

⁴¹⁷ <http://ekolojist.net/ruzgar-enerjisi-ve-turkiye/> (Erişim: 07.07.2019)

(1240.88mw) ilk sırada gelmektedir⁴¹⁸.”

“İstanbul, konumu itibariyle rüzgâr enerjisi bakımından yeterli potansiyele sahiptir. Bu kaynakların değerlendirilmesi amacıyla İBB ve bağlı kuruluşlarca enerji tüketimlerinin yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması için çalışmalar yürütülmektedir.”

İstanbul’da faal halde olan 11 rüzgar santrali⁴¹⁹ bulunmaktadır. Bunlardan 8’i yapım aşamasındadır⁴²⁰.

Bir diğer yenilebilir enerji kaynağı olan güneş, Türkiye’nin yıllık güneşten etkilendiği süre dikkate alındığında oldukça önem büyük arz etmektedir. Güneş enerjisinden yararlanmak üzere geliştirilen teknolojiler, alt yapı maliyetlerini düşürmekte, güneş enerjisinden yararlanma miktarını artırmaktadır. Ayrıca çevreye duyarlı bir enerji kaynağı olması nedeniyle çevre kirliliğini engellemekte böylece daha çevreci ve ekonomik bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

“İBB’nin iştiraki olan İstanbul Enerji AŞ’nin kurduğu 5 farklı güneş enerjisi santralinden 2018 yılında yaklaşık 2 milyon 500 binkwh elektrik üretilmiştir. İstanbul Enerji AŞ’nin hizmete almayı planladığı 6 tane daha enerji projesi mevcut olup bunlardan ikisi güneş enerjisi ile ilgilidir. Toplam bu santrallerle yaklaşık 650 bin hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılayacak kapasitede enerji üretilmesi planlanmaktadır. Bu projeler⁴²¹.”

- a) İSKİ’nin 7 adet Terfi Merkezine Güneş Enerji Santrali (Proje)
- b) Kiptaş Bayrampaşa Konutları Çatı Üzeri Güneş Enerji Santrali(Proje)

İBB şirketlerinden İstanbul Enerji ve bağlı kuruluşlardan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), temiz su kaynaklarından biri olan Büyükçekmece gölü

⁴¹⁸ Mahmut Can Şenel, Erdem Koç, **Dünyada ve Türkiye’de Rüzgâr Enerjisi Durumu-Genel Değerlendirme**, Mühendis ve Makina, Cilt: 56, Sayı: 663, s. 51.

⁴¹⁹ Çatalca , Silivri, Çanta, Kemerburgaz, Çataltepe, Tepe, Gazi, Sakarbayır, Sunjüt Rüzgar Santrali.

⁴²⁰ Tayakadın, Yamaçtepe 2, Ertan, Salteks Tekstil, Kavak Tekstil, Göksular Un, ADC Sağlık, Terkos Barajı Rüzgar Santrali.

⁴²¹ <http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 07.07.2019)

üzerinde Türkiye’deki ilk Yüzer Güneş Enerji Santrali’ni kurmuştur. Ayrıca Yeşil Dünya Örgütü (The Green World Organization) tarafından gerçekleştirilen Yeşil Dünya Ödülleri (Green World Awards) yarışmasına, Büyükçekmece Yüzer Güneş Enerjisi Santrali projesiyle katılan İSKİ, “Küresel Altın Ödül” almıştır. Bu proje 350.000kwh elektrik üretimi ile 106 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu (Konut, sanayi, metro ulaşımı, resmi daire, çevre aydınlatması gibi) tüm elektrik enerjisi ihtiyacını karşılama kapasitesine sahiptir. Türkiye’nin ilk Yüzer GES, 960 adet 260w’lık güneş paneline ve günlük 260 hanenin enerji ihtiyacını karşılayacak güce sahiptir. Santralin 30kw’ı mukayese amaçlı olarak karada, geri kalan 210kw’ı göl üzerine kurulmuştur. Bu nedenle %60’ını kapladığı su yüzeyinde buharlaşmayla su kaybını da önleyerek çevre korumaya katkı sunmaktadır. Yüzer Güneş Enerji Santrali, 202 hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılayacak güçte olup yılda 164 ton CO2 salınımını önlemektedir⁴²². Bu da trafikten 135 aracın çekilmesi ve 4200 ağacın dikilmesine eş değer çevresel fayda sağlamaktadır⁴²³.

“2018 yılında faaliyete geçen İSKİ İkitelli İçme Suyu Arıtma Tesisi Güneş Enerjisi Santrali, İstanbul’un en büyük güneş enerjisi santrali olma unvanını taşımaktadır. 15 bin metrekare alanda, bin 200kw kurulu güç ile hizmet vermektedir. Toplam bin hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılayacak güçte olup yılda 820 ton karbon salınımını önleyerek 675 aracın trafikten çekilmesine ve 21 bin 24 ağacın dikilmesine eş değer çevresel fayda sağlamaktadır. İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT) tarafından işletilen santral 9,24kwe kurulu gücü ile İstanbul’un 49. büyük enerji santralidir.”

Hidayet Türkoğlu Spor Kompleksi Çatı Üzeri Güneş Enerjisi Santrali, Aralık 2016’da faaliyete geçmiştir. 1.000 m² kurulum alanı, 169kwh kurulum gücü ile spor kompleksinin yıllık enerji ihtiyacının yaklaşık %10’unu karşılamakta, yıllık 142 hanenin elektrik ihtiyacını karşılama potansiyeli ile yıllık 115 ton CO² salınımını önleyerek, trafikten 95 aracın çekilmesine ve 2.900 ağaç dikilmesine eş değer bir çevresel fayda

⁴²² <http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 07.07.2019).

⁴²³ <http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 07.07.2019).

sağlamaktadır⁴²⁴.

“İBB’nin yenilenebilir enerji üreten “Yeşil Durak” projesi kapsamında gerçekleştirdiği Metro İstanbul A.Ş. Metris Durağı Güneş Enerji Santrali, 50 m² kurulum alanı ile altı adet bekleme peronunun çatısına yerleştirilen 84 adet 100w⁴²⁵ poli fotovoltaiik ince güneş paneli ile Nisan 2017’de faaliyete geçmiştir. ‘Yeşil Durak’ konseptinin uygulandığı bu çalışma ile elde edilen elektrik enerjisi, durağın iç ihtiyacında kullanılarak, 7 hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılama kapasitesiyle yılda 5,8 ton CO² salınımını önlemekte ve trafikten 5 aracın çekilmesine ve 147 ağacın dikilmesine eş değer çevresel fayda sağlamaktadır⁴²⁶.”

Küçükçekmece Tracker Güneş Enerjisi Santrali Temmuz 2017’de faaliyete geçen, 10kw kurulu gücü ve 100 m² kurulum alanı ve elde edilen yıllık 13mw elektrik üretimi ile sosyal tesisin iç ihtiyacı karşılamaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Küçükçekmece Sosyal Tesisinin önündeki yeşil alana ‘yenilenebilir Enerji’ konusunda farkındalık oluşturmak amacı ile 2 adet 5kw kurulu güce sahip Güneş Takipli (Tracker) Çift Eksenli Güneş Enerji Sistemi, 2 adet 500w gücünde Rüzgâr Türbini ve 2 adet USB Şarjlı Oturma Bankları yerleştirilmiş olup rüzgâr türbini ile üretilen elektrik enerjisi aküleri şarj ederken aynı direktteki led armatürlerin enerji ihtiyacını karşılamakta yine aynı alana halkın faydalanabilmesi için enerjisini güneşten alan telefon, tablet gibi cihazları şarj etme imkânı sağlayan 2 adet USB Şarjlı Oturma Bankı yerleştirilmiştir⁴²⁷.

“Hidroelektrik santralleri (HES) kapsamında İBB’nin Melen Hidro Elektrik Santrali projesi önem taşımaktadır. Aralık 2020’de faaliyete geçmesi planlanan, İstanbul Boğazının 170 km doğusunda yer alan Melen Hidroelektrik Santrali, 45mw kurulu güce sahiptir. Melen HES Projesi, Melen Barajı derivasyon tünelleri çıkışında bırakılacak can suyu debisinin enerjisini alabilmek amacıyla yatay eksenli Francis⁴²⁸ küçük bir ünite ve içme-kullanma suyundan artan diğer suların enerjisini almak için düşey eksenli Francis 2

⁴²⁴ <http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 07.07.2019).

⁴²⁵ W=Tam güneşli ve güneş ışınlarının açısının dik gelmesi durumunda alınabilecek maksimum gücü belirler.

⁴²⁶ <http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 07.07.2019).

⁴²⁷ <http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 15.07.2019).

⁴²⁸ Francis turbini James B. Francis tarafından geliştirilmiş bir su türbini çeşididir. Radyal ve eksenel akış çeşitlerinin bulunduğu bir iç akış reaksiyon türbinidir.

büyük ünite olmak üzere toplamda 3 üniteli bir santral binası şeklinde planlanmaktadır⁴²⁹. Tamamlandığında, 110.000 hanenin yıllık elektrik ihtiyacını karşılayacak güçte olup yılda 86.000 ton CO² salınımını önleyebilecek ve böylece trafikten 136.000 aracın çekilmesi ve 4.250000 ağacın dikilmesine eş değer çevresel fayda sağlayacaktır⁴³⁰.”

“İstanbul’un artan nüfusu da göze alındığında, eldeki kaynaklardan en verimli şekilde yararlanma yoluna gidilerek biyokütleden (evsel katı atıklar, arıtma çamurları, enerji bitkileri vb.) enerji üretim çalışmaları yapılmaktadır⁴³¹. İstanbul’da toplam dört adet Biyogaz Santrali mevcuttur. Bunlar: Odayeri Çöp Gazı Santrali, Kömürcüoda Çöplüğü Biyogaz Santrali, Hasdal Biyometanizasyon Santrali ve Kemberburgaz Çöplüğü Biyogaz Santralidir. Bunlar arasında Hasdal Biyometanizasyon Santrali İBB’nin iştiraki İSTAÇ A.Ş. tarafından işletilmektedir. Günlük atık miktarının 15.000 tona ulaşması İstanbul için çevresel açıdan daha uygun bertaraf yöntemleri gerektirmektedir. Organik atıklardan anaerobik şartlarda biyogaz üretimi (Biyometanizasyon) hem çevresel hem de yenilenebilir enerji kazanımı açısından önem arz etmektedir. İSTAÇ A.Ş. tarafından İstanbul Avrupa yakasında kurulması planlanan 45.000 ton/yıl kapasiteli Biyometanizasyon tesisinde hammadde olarak, kaynağında ayrı toplanmış organik atıklar kabul edilecektir. Proses sonucu oluşan yüksek metan içerikli yaklaşık yıllık 5.400.000 m³ biyogaz kojenerasyon ünitesinde yakılarak yıllık yaklaşık 8.450mw elektrik üretimi hedeflenmiştir⁴³².”

3.1.2.1.2. Atık Yönetimi

Çevre Kanunu’nda atık “herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya bırakılan zararlı maddeler”; katı atık, “üreticisi tarafından atılmak istenen ve toplumun huzuru ile özellikle çevrenin korunması bakımından, düzenli bir şekilde bertaraf edilmesi gereken maddeler”; evsel katı atık, “tehlikeli ve zararlı atık kapsamına girmeyen konut, sanayi, işyeri, piknik alanları gibi yerlerden gelen atıklar”; tehlikeli atık ise, “fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer

⁴²⁹ <http://www.enerji.istanbul/hidro-elektrik> (Erişim: 16.07.2019).

⁴³⁰ <http://www.enerji.istanbul/hidro-elektrikk> (Erişim: 16.07.2019).

⁴³¹ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Biyokutlee> (Erişim: 16.07.2019).

⁴³² <http://bepa.yegm.gov.tr/> (Erişim: 19.06.2019).

canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atıklar ve bu atıklarla kirlenmiş maddeler” olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzde entegre atık yönetiminin hiyerarşisine bakıldığında

1.Atık önleme / azaltma; kaynak kullanımının en aza indirgenmesi, çıkarılan atığın miktarının ve/veya atıktaki tehlikeli maddelerin azaltılması;

2.Yeniden kullanım; aynı veya farklı amaçlar için ürünlerin, yan ürün veya atık maddelerin yeniden kullanılması;

3.Geri dönüşüm; aynı veya farklı bir malzemenin üretiminde hammadde olarak kullanılmak üzere atıkların yeniden bir işleme tabi tutulması;

4.İyileştirme ; gübre, enerji tasarrufu ve diğer teknolojilerde yararlanmak üzere atıkların kullanılması;

5.İmha etme; daha uygun bir çözümün olmadığı hallerde, atığın gömülerek veya enerji tasarrufu olmadan yakılarak imha edilmesi süreçlerinden oluşmaktadır.

Türkiye’de atık yönetimi ile ilgili mevzuata göre:⁴³³

“Çevre Kanunu’nun 8.maddesinde. *“Her türlü atık ve artığı doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır.”* 5491 sayılı Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 11. maddesindeki değişikliğe göre; “Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletmekle yükümlüdürler. 5216 sayılı Kanun’un 7.maddesine göre: “...katı atık yönetim planını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynaқта toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek bu amaçla tesisler kurmak kurdurmak...” belediyelerin görevleri arasında sayılmıştır. 5393 sayılı Kanun’un 14.ve 15.maddelerine göre: “...katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak, yaptırmak...” yine belediyelerin görevleri arasındadır. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nun 97. maddesine göre, “Kirleten öder prensibiyle atık üreticilerinin atık yönetimi hizmetlerine katılımı sağlanmaktadır.”

⁴³³ Resmi Gazete, 2 Nisan 2015, Sayı : 29314.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181. ve 182. maddelerinde çevrenin kasten ve taksirle kirlenmesine ilişkin cezalar düzenlenmiş olup, sorumlulara hapis cezasına varacak şekilde cezai yaptırım öngörülmüştür⁴³⁴.”

“Katı atık yönetimi; atığın taşınması, geri dönüşümü, geri kazanımı, işlenmesi ve bertarafını içermektedir. Katı atıkların yönetimi hususu, uygun teknik, örgütsel ve yönetsel kapasiteyi ayrıca özel ve kamu sektörlerindeki çeşitli paydaşlar arasında işbirliğini gerektiren karmaşık bir hizmet olma özelliğinin yanı sıra belediyeler için büyük sorumluluktur. Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik gereğince; inşaat ve yıkıntı atıkları ile hafriyat toprağının çevreye zarar vermesini önlemek amacıyla öncelikli olarak kaynaktan azaltılması, toplanması, taşınması, geri kazanılması, geçici biriktirilmesi, değerlendirilmesi ve bertaraf edilmesi gerekmektedir⁴³⁵. Ambalaj atıklarının diğer atıklardan ayrı olarak toplanması ve geri dönüşüme kazandırılması çalışmaları 27.12.2017 tarihli ve 30283 sayılı Resmi Gazetede yürürlüğe giren Ambalaj Atıkları Kontrolü Yönetmeliği kapsamında yapılmaktadır.”

Belediyeler tarafından hazırlanan Atık Yönetim Planları, ambalaj atık toplama sistemlerinde yol gösterici klavuz olarak kullanılmaktadır. Planlarda söz konusu bölgenin nüfusu, sosyo-ekonomik yapısı ve atık miktarları ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır⁴³⁶.

İBB'nin, Şile Kömürcüodada bulunan Türkiye'nin ilk entegre mekanik biyolojik işlem ve geri kazanım tesisinde yaklaşık olarak 2000 ton/gün evsel atık çeşitli mekanik ve biyolojik işlemlerden geçirilerek uygun metotlarla işlenip atıktan üretilmiş yakıta (ATY) dönüşümü yapılmakta alüminyum, plastik, metal, demir, cam, kağıt ve karton gibi geri dönüşümü yapılan malzemelerin kazanımı sağlanabilmektedir⁴³⁷.

“Atık yönetim hiyerarşisindeki son adım, atıkların insan ve çevre sağlığına zarar vermeyecek şekilde tekniğine uygun olarak bertaraf edilmesidir. İstanbul'da 1994 yılında

⁴³⁴ İBB, Atık Yönetimi Eylem Planı 2008-2012, 2008, Bu hususta daha detaylı bilgi için bkz. İmam Bakır Kanlı ve F.Feyza Kavak. **Metropolitan Şehirlerde Katı Atık Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Karşılaştırmalı Bir Analiz: İstanbul ve Berlin Örneği**, ICPESS 4. Bildiriler Kitabı, Cilt 1: Politik Araştırmalar, 2018, s. 16 vd

⁴³⁵ Kemirtlek, Aynur Entegre Katı Atık Yönetimi İstaç A.Ş.

⁴³⁶ İBB, **Atık Yönetimi Eylem Planı** 2008-2012, 2008.

⁴³⁷ [https://cevrekoruma.ibb.gov.tr/\(Erişim: 19.06.2019\)](https://cevrekoruma.ibb.gov.tr/(Erişim: 19.06.2019)).

bu amaca yönelik olarak faaliyete başlayan düzenli depolama sahalarında hava, toprak, su ve insan sağlığına zarar vermeyecek şekilde inşa ve işletme faaliyetleri devam etmektedir. Avrupa ve Asya yakası olmak üzere belediye atıklarının bertaraf edildiği iki adet ‘Düzenli Depolama Tesisi’ bulunmakta ve geri kazanılamayan günlük 16.000 ton çöpün 10.500 tonu Avrupa yakasındaki, 5.500 tonu ise Asya yakasındaki sahalarda düzenli depolanarak bertaraf edilmektedir. Tüm çevresel tedbirlerin alındığı bu alanlarda yasal mevzuat gereğince yapılması gereken kontroller rutin aralıklarla gerçekleştirilmekte, sahalarda oluşan kirlilik yükü yüksek çöp sızıntı suları doğaya zarar verilmeden bertaraf edilerek, düzenli depolama faaliyeti sonucu oluşan depo gazı gaz bacaları ile toplanarak enerji üretiminde kullanılmaktadır⁴³⁸. Fakat belirtmek gerekir ki İstanbul için bu süreçlerin kapsamının genişletilmesi ve hızlandırılması hem çevresel zararları önlenmesi hem de şehrin daha yaşanabilir olması açısından önemlidir.”

Endüstriyel atık yönetimine alanında İBB entegre endüstriyel atık tesisleri ile atık portalı üzerinden başvuru yapan vatandaşların iletmış olduğu endüstriyel atıkların güvenli ve çevreye zarar vermeyecek şekilde bertarafı için gerekli olan tüm etiketleme, ambalajlama, laboratuvar analizi, taşıma ve eğer mümkünse geri kazanım ve uygun yöntemle bertarafı içeren entegre işlemi gerçekleştirilmektedir. İBB, İSTAÇ ile birlikte gerçekleştirdiği bu çalışmalarında, analiz sonucunda depolamaya uygun olmayan endüstriyel atıkların stabilizasyonunu yaparak düzenli depolama kriterlerine uygun hale getirerek bertaraf edilme işlemlerini gerçekleştirme, düzenli olarak tehlikeli atık üretenler için tehlikeli atık nakliye hizmeti vermektedir. Ayrıca endüstriyel tesislerden kaynaklanan atıklar işlenerek yakıtı dönüştürülmekte, atıktan türetilen yakıt (ATY) çimento fabrikalarında ek yakıt olarak kullanılmaktadır. Böylece hem çevreye hem de ekonomiye katkı sağlanmaktadır⁴³⁹. Kentleşmenin bir sonucu olarak gittikçe büyüyen yerleşim yerlerinde şehrin her tarafından toplanan katı atıkların doğrudan depo sahasına getirilmesi hem maliyet hem de zaman açısından sıkıntılı bir işlem olmakla birlikte, İstanbul’da söz konusu maliyeti düşürmek ve zamandan tasarruf edilmesi amacıyla aktarma merkezleri kurulmuştur. İlçe belediyelerince toplanan günlük evsel katı atıklar şehrin muhtelif yerlerinde hizmet veren 8 adet katı atık aktarma istasyonundan bertaraf

⁴³⁸ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/duzenli-depolama> (Erişim: 19.06.2019).

⁴³⁹ <https://www.istac.istanbul/tr/hizmetlerimiz/endustriyel-atik-yonetimi/> (Erişim: 19.06.2019).

sahalarına taşınmaktadır⁴⁴⁰. Bahsi geçen aktarma istasyonları; trafik yükünü, CO² emisyonunu, gürültü ve görüntü kirliliğini, atık toplama için gerekli araç-ekipman ihtiyacını azaltarak, yakıt, işgücü ve zamandan tasarruf sağlayarak; taşıma maliyetlerini düşürüp ekonomiye katkı sunarak çevreci bir sistem olma özelliğini yerine getirmektedirler.

“Katı atık düzenli depolama sahalarında depolanan atıklar, zamanla oksijensiz ortamda gerçekleşen mikrobiyal faaliyetler sonucunda çürüyerek stabil hale gelirken diğer taraftan çöp gazı oluşturmaktadır. Çöp gazları, düzenli depolama sahalarından uygun tekniklerle toplanmazsa, patlayıcı ve yanıcı özelliklerinden dolayı insan ve çevre sağlığı için ciddi risk oluşturmalar. İstanbul’daki düzenli depolama sahalarında oluşan çöp gazları, enerji üretim tesislerinde yakılarak değerlendiriliyor ve çevreye zarar vermesi önleniyor⁴⁴¹. İstanbul’un Avrupa ve Asya yakasındaki sırasıyla Odayeri ve Kömürcüoda Düzenli Depolama Sahalarında oluşan çöp gazı kontrollü olarak yakılarak enerji üretiminde kullanılmaktadır. Odayeri Düzenli Depolama Sahası’nda 40mw, Kömürcüoda’da ise 14mw olmak üzere toplamda 54mw elektrik enerjisi üretilmektedir⁴⁴². Tamamen çöp gazından elde edilen bu elektrik enerjisi yaklaşık 1,2 milyon nüfusun konut elektrik ihtiyacını karşılayabilmekte, elektrik üretimi ile elde edilen gelir İstanbul’un şehir temizliği ve diğer atık yönetimi faaliyetlerinde maliyetlerin azaltılması için kullanılmaktadır⁴⁴³. Çöp gazları, metan ve karbondioksit gazından yaklaşık olarak 23 kat daha fazla sera gazı etkisine sahip olmakla birlikte enerji tesislerinde yakılması sayesinde elektrik satışı yapılarak ekonomik fayda elde edildiği gibi ek olarak karbon salınımında da azaltım sağlanmaktadır⁴⁴⁴. Bahsi geçen tesislerde kurlu enerji üretim sistemlerinin ekonomik ömürleri içinde yılda ortalama 1,2 milyon ton karbon dioksit karşılığı emisyon azaltımı sağlanması beklenmekte bu azaltım miktarı ise yaklaşık olarak 800.000 aracın trafikte yaydığı karbon emisyonuna tekabül etmektedir⁴⁴⁵.”

⁴⁴⁰ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/aktarma-istasyonlari-yonetimi> (Erişim: 19.06.2019).

⁴⁴¹ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/copgazindan-enerji-uretimi/> (Erişim: 19.06.2019).

⁴⁴² <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/copgazindan-enerji-uretimi/> (Erişim: 19.06.2019).

⁴⁴³ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/copgazindan-enerji-uretimi/> (Erişim: 11.06.2019).

⁴⁴⁴ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/copgazindan-enerji-uretimi/> (Erişim: 19.06.2019).

⁴⁴⁵ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/copgazindan-enerji-uretimi/> (Erişim: 19.06.2019).

Organik atıkların değerlendirilmesi ile kompost geri kazanım kapsamında, 2001 yılında hizmet vermeye başlayan Türkiye'nin en büyük, dünyanın da sayılı kompost tesisleri arasında yer alan Kemerburgaz Geri Kazanım ve Kompost Tesisi'nde günlük 1.000 ton evsel atık işlenmekte yılda ortalama 20.000 ton toprağı ıslah edici, organik değeri yüksek kompost üretilmektedir⁴⁴⁶. Kompost, çim, meyve bahçeleri, buğday tarlaları ve organik madde bakımından fakir topraklarda vb. pek çok alanda denenmiş olup, çok olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Çinko açısından zengin özelliğı ile topraktaki çinko eksikliğini gidermede kullanılabilmektedir⁴⁴⁷.

“Sonuç olarak, hem ekonomik fayda hem de çevrenin korunması açısından ister evsel ister endüstriyel olsun geri dönüşümü mümkün olmayan naylon, elyaf, poşet gibi atıklar değerlendirilerek büyük faydalar elde edilmektedir. Bu maksatla 2008 yılında Kemerburgaz da Geri Kazanım ve Kompost Tesisi bünyesinde kurulan ATY tesisinde geri dönüşü mümkün olmayan atıklar alternatif olarak yakıt haline dönüştürülmektedir. Günlük 96 ton atık işleme kapasitesine sahip tesiste, atıklar öncelikle kaba kırıcıda 250-300mm boyutlarına getirilmekte; sonrasında metal ve organik malzemelerin ayrıştırılması sağlanarak 4.000 kg ürün alternatif yakıt olarak kullanılmak üzere çimento fabrikalarına sevk edilmektedir⁴⁴⁸. Böylece çimento sanayinde petro-kok gibi fosil yakıtlara alternatif olarak kullanılan ATY, enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasına yardımcı olmakla birlikte çevrenin korunmasına da katkı sağlamaktadır⁴⁴⁹.”

3.1.2.1.3. Kent Temizliğı

İstanbul'da 4.343 km'lik alan genelinde günlük ortalama 4.343 km alan elle süpürme ekipleri tarafından, 7.503.310 m²'lik alan ise mekanik süpürme araçları tarafından temizlenmekte, basınçlı yıkama araçlarıyla meydanlar, kaldırımlar, tüneller ve oto bariyer sistemleri, demir korkuluklar yıkanmakta, duvar yazıları, kâğıt afişler, izinsiz ve süresi geçen bez afişler kaldırılarak çevre ve görüntü kirliliğine sebebiyet veren tüm kirlilik unsurlarına çözüm getirilmektedir⁴⁵⁰. Hafriyat, tıbbi, endüstriyel, deniz vb.

⁴⁴⁶ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/kompost-geri-kazanimi//> (Erişim: 06.06.2019).

⁴⁴⁷ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/kompost-geri-kazanimi//> (Erişim: 06.06.2019).

⁴⁴⁸ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/atiktan-turetilmis-yakit-uretimi> (Erişim: 18.06.2019).

⁴⁴⁹ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/atiktan-turetilmis-yakit-uretimi> (Erişim: 26.06.2019).

⁴⁵⁰ <https://atikyonetimi.ibb.istanbul/hizmetlerimiz/ana-arter-ve-meydanlarin-temizligi/> (Erişim: 25.06.2019).

atıkların üretildikleri noktalardan bertaraf edilecekleri tesislere Atık Yönetimi ve Çevre Kontrol Merkezi'nin koordinasyonunda taşınmaktadır⁴⁵¹.

Deniz temizliği konusunda Türkiye'nin 1990 yılında taraf olduğu "Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesi Hakkında Uluslararası Sözleşmesi (MARPOL) ile deniz çevresinin kirlenmesinin önlenmesine yönelik kurallar getirilmiş olup; Sözleşmenin I, II, IV, V nolu eklerinde belirtilen ve gemilerin normal faaliyetleri sonucu ortaya çıkan atıkları almak maksadıyla Liman Devletlerine atık alma tesisi bulundurma yükümlülüğü getirilmiştir. 5216 sayılı Kanunun 7-i maddesi ve 26.12.2004 tarihli ve 25682 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" İBB'ye İstanbul deniz sınırları içerisinde bir atık kabul tesisi kurma ve gemilerin normal faaliyetlerinden kaynaklanan atıkları gecikmeye neden olmayacak şekilde alınması zorunluluğu getirmiştir⁴⁵².

"Haydarpaşa'da bir Atık Kabul ve Arıtma tesisi inşa edilerek 08/09/2005 tarihinden itibaren deniz araçlarının atıkları toplanmaya başlamıştır. Deniz atıkları tesiste fiziksel ön ayrıştırma işlemine tabi tutulduktan sonra ayrıştırma ve geri kazanım işlemleri İSTAÇ tarafından yapılmaktadır. Geri kazanılmayan atıkları ise güvenli bertaraf edilmektedir. EUROSORE Avrupa Atık Alımcılar Birliği'ne üye olan İSTAÇ gemilerden atık alımı faaliyetlerine 2005 yılında başlamıştır. 2005 yılından bu yana İstanbul boğazı ve limanlarını kullanan 40.000'e yakın gemiden yaklaşık 1.000.000 m³ üzerinde atık toplanmış ve İstanbul Boğazı'nın korunmasına katkıda bulunulmuştur. Yılda ortalama 110.000 m³ atık işleme kapasitesine sahip tesiste sintine, slop, slaç gibi petrol ve petrol türevli atıklar fiziksel ve kimyasal işlemlerden geçirilerek arıtılmaktadır. Yapılan işlemler neticesinde yılda 20.000m³ atık yağ ekonomiye geri kazandırılmaktadır. Bu sayede İstanbul Boğazı'nda çevre kirliliği kontrolü temin edilmekle birlikte, atıkların geri kazanılmasıyla ekonomiye katkı da sağlanmaktadır⁴⁵³."

⁴⁵¹ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/kent-temizligi/cevre-kontrol-merkezi>(Erişim:26.06.2019).

⁴⁵² <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/kent-temizligi/deniz-kiyi-ve-plaj-temizligi>(Erişim:26.06.2019).

⁴⁵³ <https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/kent-temizligi/deniz-kiyi-ve-plaj-temizligi>(Erişim:23.06.2019).

3.1.2.1.4. Yeşil Alan Yönetimi

Park, bahçe, mesire alanı ve kent ormanları gibi yeşil alanlar bir şehri yaşanır kılan unsurların başında gelmekte olup, sağlıklı yaşam ve şehir ekolojisi için oldukça büyük önem taşımaktadırlar. Yeşil alan çalışmaları, İBB'nin Daire Başkanlığı bünyesinde faaliyet yürüten Yeşil Alan ve Tesisler Yapım Müdürlüğü koordinasyonunda yürütülmektedir.

Yeşil Alan ve Tesisler Müdürlüğü imar planında yeşil alan olarak belirlenen yerlerde parklar, çocuk bahçeleri, spor sahaları, yaya bölgeleri, ağaçlandırma sahaları vb.'lerinin yapılmasını, mevcut yeşil alanların bakımı, onarımı ve korunması ile ilgili gereken tüm hizmetlerin planlı, programlı ve uyum içerisinde yürütülmesini sağlamak üzere kurulmuştur⁴⁵⁴.

İstanbul'da 36.036.379,61m² 'si Avrupa Yakasında, 25.935.923,75m² 'si Anadolu Yakasında olmak üzere toplam 61.972.303,36m² yeşil alan bulunmaktadır⁴⁵⁵. Bu alan içerisinde 357 adet park, 17 adet koru, 100 adet süs havuzu ve mezarlıklar bulunmaktadır⁴⁵⁶. Dünya normlarına göre kişi başına düşen yeşil alanın 15 m² olması gerekirken, İBB'nin verilerine göre İstanbul'da kişi başına düşen yeşil alan 2018 yılı itibarıyla 8,5 m² dir⁴⁵⁷. İstanbul'un mevcut durumundan daha çok yeşil alana ihtiyacı vardır. Özellikle artan nüfus dikkate alınırsa bu konuda daha hassas bir çalışma yapmak İstanbul'a yaşanabilir, kaliteli bir çevre sunmak adına faydalı olacaktır.

3.1.2.1.5. İklim Değişikliği İle Mücadele

İklim değişikliği, iklimin doğal değişkenliğinin artmasının yanında hem okyanus hem de atmosferdeki yani yerküre üzerindeki genel ısınmayı belirtmektedir⁴⁵⁸. Günümüzde küresel nüfusun neredeyse yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktadır. 2030 yılı itibarı ile dünya nüfusunun neredeyse dörtte üçünün şehirlerde yaşıyor olacağı tahmin

⁴⁵⁴ 12.08.2011 tarihli ve 1723 sayılı Büyükşehir Belediyesi Meclis Kararı ve 25.01.2012 tarihli Başkanlık Oluru ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Park Bahçe ve Yeşil Alanlar Daire Başkanlığı bünyesine tabidir. <http://www.yesilalanlar.com/kurumsal.php>(Erişim: 21.06.2019).

⁴⁵⁵ <http://www.yesilalanlar.com/kurumsal.php>(Erişim: 21.06.2019).

⁴⁵⁶ <http://www.yesilalanlar.com/kurumsal.php>(Erişim: 21.06.2019).

⁴⁵⁷ <https://www.ibb.istanbul/News/Detail/34690>(Erişim: 21.06.2019).

⁴⁵⁸ Murat Türkeş, **Küresel İklim Değişikliği Nedir Temel Kavramlar Nedenleri Gözlenen ve Öngörülen değişiklikler**, Su Vakfı İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, .s.26.

edilirken şehirlerin yüz ölçümünün yaklaşık üç katına çıkması beklenmektedir⁴⁵⁹. Nüfus artışının bir getirisi olarak şehirlerde ekonomik aktiviteler artmış bunların sonucunda, enerji ve ulaşım amaçlı fosil yakıt tüketimi ile sera gazı salımları da şehirlerde oldukça yüksek seviyelere çıkmıştır. Günümüzde dünyanın en büyük 50 şehrinde ABD ve Çin dışındaki tüm ülkelerin toplamından daha fazla sera gazı salımı gerçekleşmektedir.

Ekonomik faaliyetler arttıkça şehirlerdeki varlıklarda yoğunlaşmakta bunun bir sonucu olarak şehirler, iklim değişikliğinden kaynaklanan afet riskleriyle karşı karşıya kalmakta ve önemli oranda sosyo-ekonomik kayıplar yaşamaktadırlar. Özellikle nüfusun yoğun olduğu şehirlerde ısıtma, soğutma, aydınlatma gibi nedenlerden dolayı elektriğe olan ihtiyaç artmakta dolayısıyla küresel sera gazı salınımlarında şehirlerin payının gittikçe büyüdüğü gözlemlenmektedir. Her ne kadar belediyelerin görev ve yetki alanları ile statüleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, bu konuda yapılan araştırmalar sonucu sera gazı salınımlarının %30-%50'si ile ilgili tedbirleri belediyelerin kontrol ettiği görülmekte, bunun sonucu olarak da belediyeleri iklim değişikliği ile mücadelede hava kalitesini ve halk sağlığını geliştirme, yerel ekonomiyi canlandırma, yeni iş imkânları ve yaşanabilir bir toplum yaratma gibi konulardan dolayı sorumlu tutulmaktadır⁴⁶⁰.

İklim değişikliğinin Avrupa kentlerinde yaratacağı ekonomik zararı tespit amacıyla yapılan çalışmaya göre İstanbul, incelenen 15 kent içinde en fazla zarar görecektir şehir konumundadır⁴⁶¹. Bu çalışmaya göre deniz seviyesindeki yükselme ve kabarması gibi etkenlerden dolayı oluşacak kayıp İstanbul'da 2030 yılında 200 milyon dolar civarında olacakken 2100 senesinde bu rakam 10 milyar dolara ulaşabileceği tahmin edilmektedir. Rakamlar tahmin niteliğinde olsa da Avrupa'daki en kırılgan şehrin İstanbul olması ve zararların yüzyıl sonuna doğru hızla artıyor olması, Türkiye'nin ekonomik anlamda en önemli kenti için ciddiye alınması gereken mesajlar vermektedir⁴⁶².

⁴⁵⁹ İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 18.06.2019).

⁴⁶⁰ Mustafa Demirci, **Kentsel İklim Değişikliği Yönetişimi**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 46, Temmuz-Aralık 2015, s. 78.

⁴⁶¹ İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 21.06.2019)

⁴⁶² İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 21.06.2019)

İklim değişikliğinin İstanbul'daki sosyal etkileri ise; halk sağlığı, gıda güvenliği, yaşam tarzı ve ekonomik hayat, gelir ve göç gibi başlıklarda öne çıkmaktadır. Kalabalık nüfusa sahip olan İstanbul'da iklim değişikliği ile artan sıcaklıklarda, sağlık giderlerinin artacağına şüphe yoktur. Gıda üretiminde ise İstanbul kendi kendine yetememektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin tamamından beslenen İstanbul için gıdaya erişim, halk sağlığı ve gelişimleri açısından oldukça önemlidir. İklim değişikliğinden kaynaklı gıdaya erişimin zorlaşması veya azalması, öngörülemeyen sosyal etkilere de yol açabilir⁴⁶³. İstanbul, sunduğu sosyal fırsatlar nedeniyle sadece Türkiye genelinden değil Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden de yoğun göç almaktadır⁴⁶⁴. Daha büyük bir nüfusun İstanbul'da yaşaması, yaşanacak iklimsel etkilerden daha fazla kişinin etkilenmesi anlamına da gelmektedir.

İBB tüm ilgili aktörlerin (farklı sektörler ve kurullardan 140 uzman) iklim değişikliği konusunda yapabilecekleri çalışmaları somut olarak ortaya koymak üzere 2011-2023 yıllarını kapsayan İklim Değişikliği Eylem Planı⁴⁶⁵ hazırlamıştır. Planda öncelikle İstanbul'un sera gazı envanteri oluşturularak hangi kaynakların emisyon üretimi açısından kritik öneme sahip olduğu ortaya konmuştur. Buna göre kentsel emisyonların yarısından fazlası konut ve ticari işletmelerin tükettiği enerji sebebiyle oluşmaktadır. Bina ve konutlarda enerji verimliliği uygulamalarıyla bu emisyonların ciddi oranda azaltılabileceği görülmektedir. Diğer taraftan kişi başına düşen emisyon miktarı, uluslararası ortalamalara kıyasla düşüktür. Bir sonraki aşamada İstanbul'u bekleyen iklim değişikliği senaryoları bilimsel yöntemlerle Planda çalışılmıştır⁴⁶⁶.

“2100 yılına kadar kentteki yağışların yaklaşık %10 azalması, kurak yaz döneminin yaklaşık 10 gün kadar uzaması beklenmektedir. Yükselen sıcaklıklarla birlikte buharlaşma artacak ve yağışların daha fazla kısmı kullanılmadan havaya karışacaktır. Kısaca İstanbul'u daha sıcak ve susuz günler beklemektedir. Planda bir önceki aşamada belirlenen iklim senaryoları ışığında İstanbul'un bu etkilerden hangilerine, ne kadar kırılgan olduğu incelenmiştir. Burada amaç, İstanbul'daki en hassas sektörleri ve yapıları

⁴⁶³ İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 21.06.2019).

⁴⁶⁴ İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 21.06.2019).

⁴⁶⁵ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü <https://cygm.csb.gov.tr/> (Erişim: 27.06.2019).

⁴⁶⁶ İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 21.06.2019).

belirlemek ve en kritik yapılara yönelik ne gibi önlemlerin alınabileceğini araştırmaktır. 10 sektör bazında İstanbul'daki kritik altyapılar sektör uzmanlarınca belirlenmiş ve farklı iklimsel değişimlerin bu kritik altyapıları hangi derecede tehdit ettiğinin risk değerlendirmesi yapılmıştır. Risk değerlendirmesine göre halk sağlığının, özellikle iklim değişikliği kaynaklı felaketlerin can kayıplarına sebep olabilmesi nedeniyle risk seviyesi oldukça yüksek çıkmıştır. Diğer taraftan ulaşım sektörü ile kültür ve turizm sektörünün bazı açılardan iklim değişikliğinden olumlu yönde etkilenebileceği vurgulanmaktadır. Bunlar; İstanbul'un ikliminin Akdeniz iklimine evrilmesinin turizme olumlu etkileri ve kış mevsimindeki sıcaklık artışlarıyla kara, deniz ve hava taşımacılığındaki aksaklıkların azalması olarak sıralanabilir⁴⁶⁷.”

3.1.2.1.6. Gürültü Kirliliği İle Mücadele

İBB Çevre Koruma Müdürlüğü tarafından gürültü kaynakları (endüstri, ulaşım, işyeri, eğlence v.b.) belirlenip değerlendirilmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunun 14. Maddesi ve Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği hükümleri doğrultusunda 2006/16 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığının Yetki Devri genelgesiyle İstanbul İl sınırları içerisinde gürültü denetimi şikayetlerinin değerlendirilmesi ve idari yaptırım uygulama yetkileri İBB Çevre Koruma Müdürlüğü'ne verilmiştir⁴⁶⁸.

“Ulaşım araçları, kara, demir, hava ve deniz yolu trafiği, açık alanda kullanılan teçhizat, şantiye alanları, sanayi tesisleri, atölye, imalathane, işyerleri ve eğlence yerlerinden çevreye yayılan gürültünün denetimi, şikayetlerin değerlendirilmesi ve idari yaptırım uygulama yetkilerinin elinde bulunduran İBB, İstanbul'un gürültü haritasını çıkarmış ve 15 milyon 67 bin 724 kişiden, 189 bin 266'sının gürültünün yoğun olduğu yerlerde yaşadığı, 112 bin 714 kişinin gürültü kirliliği ile ilgili değerlerde aşım maruz kaldığını belirlemiştir⁴⁶⁹.”

⁴⁶⁷ İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı Sera Gazı Envanteri, <https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (Erişim: 03.06.2019).

⁴⁶⁸ <https://cevrekoruma.ibb.gov.tr/> (Erişim: 07.06.2019).

⁴⁶⁹ <http://ibb.gov.tr> (Erişim: 14.06.2019).

3.2. Almanya’da Çevre Hakkının Gelişimi

Almanya’da çevre hukukunun normatif dokusunun ortaya çıkmasına ve gelişmesine ilişkin süreç birçok batı Avrupa ülkesindeki ile benzerlik göstermektedir. Buna göre II. Dünya Savaşı’ndan sonra ekonominin düzeltilmesi ve refah seviyesinin artırılması amacıyla iktisadi gelişmelere ağırlık verilmesi ve bu kapsamda çevreye zararlı maddelere dayalı üretimin artması ve üretilen tüm ekonomik malların giderek daha kısa süreli ve daha yoğun bir tüketim kültürünün gelişmesini tetiklemesi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin tarım alanlarına, bitki örtüsüne, yerleşme ve yaşam alanlarına büyük zarar vermesi ve temiz su havzalarının, denizlerin, toprak ve havanın insan sağlığına zarar verecek düzeyde kirlenmeye başlaması üzerine, giderek artan bu kirliliği durduracak yasal önlemler alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır⁴⁷⁰. Bu yasal önlemler bağlamında 1945 tarihli “Suları Koruma Yasası”, 1957 tarihli Su Kullanımının Düzeni Kanunu (Wasserhaushaltgesetz), 1959 tarihli Atom Kanunu (Atomgesetz), 1972 tarihli “ Atık Yasası”, 1974 tarihli “Çevre Kirliliği Yasası”, 1974 tarihli Emisyonun Korunması Kanunu (Bundesimmissionschutzgesetz), 1975 tarihli “Orman Kanunu”, 1976 tarihli “Doğal Kaynakları Koruma Yasası” ile çok boyutlu düzenlemeler yapılmıştır.⁴⁷¹ Çevrenin korunmasına ilişkin gelişmeler devam ederken çevreyi kirletenlerin sorumluluğunu düzenlemek amacıyla 1990 tarihli Çevre Sorumluluğu Kanunu (UmWelthaftungsgesetz), ve 1996 tarihli Geri Dönüşüm ve Atık Maddelerin İmhası Kanunu (Kreislaufwirtschafts und Abfallgesetz) yürürlüğe konulmuştur⁴⁷².

AB Yönergesine uyum sağlamak amacıyla 1990 tarihli Çevresel Etki Değerlendirme Kanunu (Umweltverträglichkeitsprüfung-ÇED) hazırlanmıştır. 2001 yılında değişiklikler yapılarak Kanunun kapsamı genişletilmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren Kamu İştirak Kanunu (Öffentlichkeitsbeteiligungsgesetz) ile ÇED raporlarının hazırlanmasında kamusal katılıma belirli bir asgari zorunluluk getirilerek, bu süreçlerdeki kamusal katılımın rolü arttırılmıştır⁴⁷³. Çevrenin korunmasına ilişkin diğer yasal düzenlemeler ise, 2004 tarihli Yenilenebilir Enerji Kanunu (Erneuerbare Energien

⁴⁷⁰ Hasan Sınar, *Çevre Ceza Hukukunun Gelişimi ve Çevrenin Ceza Normları İle Korunması Rejimi Yönünden Almanya ve Fransa Örnekleri*, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı: 2, s. 428.

⁴⁷¹ Sınar, s. 427

⁴⁷² Sınar, s. 428.

⁴⁷³ Sınar, s. 428.

Gesetz-EEG) ile 2008 tarihli Isı Sektöründeki Yenilenebilir Enerjilerin Desteklenmesi Kanunu'dur (EEWörmeG)⁴⁷⁴.

Hukuki alanda yaşanan çok katmanlı ve çok boyutlu süreç Almanya'da çevre hukukunun gelişiminin sistematik bir bütünlük açısından eksiklik yaşadığını göstermektedir. Bu nedenle bilhassa 1990'lı yıllardan itibaren Çevre Bakanlığının görevlendirdiği Komisyon tarafından, çevre alanındaki yasal düzenlemeler bir araya getirilerek konunun tüm boyutlarını içinde barındıran bir Çevre Kanunu (Umweltgesetzbuch) hazırlanması için çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu konuda tam anlamıyla bir birlik sağlanamaması nedeniyle hâlihazırda yürürlüğe girmiş bir Çevre Kanunu mevcut değildir. Buna rağmen Almanya genelinde çevre koruma, sistemli bir şekilde çıkarılan kanunlarla ve kurucu üyesi olduğu AB'nin çevre koruma adına çıkarmış olduğu tüm direktifler iç hukuka aktararak birçok ülkeden daha öncü bir şekilde gerçekleştirilmektedir⁴⁷⁵.

Alman Anayasa'sı 23 Mayıs 1949'da yürürlüğe girmiştir ve 146 maddeden oluşmaktadır. Başlangıç kısmı ve 11 bölümden oluşan Anayasa temel haklara ayrıcalıklı olarak yer ayırmıştır. Anayasa'nın 1. ve 19. maddesi arasındaki tüm maddeler temel hakları kapsamaktadır. Bu maddeler ile yaşam hakkı ve kişi özgürlüğü düzenlenmiş, kişiye kendini geliştirme hakkı tanınmıştır. Anayasa'da temel haklar bağlamında vurgulanması gerekli ilk nokta, bu Anayasanın diğerlerinden farklı olarak, Anayasa'nın ilk kısmında devletin temel niteliklerine yer vermek yerine temel haklara değinilmesi ve temel hakları insanın onur ve haysiyetini en üst düzeyde konumlandıran anayasal bir değer olarak benimsemesidir⁴⁷⁶.

1919 tarihli Weimar Anayasası'nın ⁴⁷⁷150. maddesinde “anıtlar, doğa ve peyzaj” için devletin koruma ve bakım yükümlülüğü öngörülürken, 1949 tarihli Anayasa'nın çevrenin korunmasına ilişkin bir hüküm içermemesi, uzunca bir süre eksiklik olarak değerlendirilmiş ve çeşitli tartışmalara neden olmuştur⁴⁷⁸. Anayasa'nın

⁴⁷⁴ Sınar, s. 429.

⁴⁷⁵ Sınar, s. 430.

⁴⁷⁶ Ahmet M. Güneş, **Alman Çevre Hukukunun Anayasal Çerçevesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 4, s. 786. sosyal demokratların egemenliğinde,

⁴⁷⁷ 1919'dan Hitler dönemine kadar süren, nispi temsili, koalisyonlar dönemi anayasası.

⁴⁷⁸ Ahmet M. Güneş, *Alman Çevre Hukukunun Anayasal Çerçevesi*, s. 786.

20. maddesinde belirtilen “*Almanya Federal Cumhuriyeti, demokratik ve sosyal bir Federal Devlettir.*” hükmü ile 28. maddesinin 1. fıkrasındaki; “*Eyaletlerdeki anayasal düzen, bu Anayasada belirlenen cumhuriyetçi, demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkelerine uygun olmak zorundadır*” hükmü gereğince çevre hakkını koruma sosyal devletin bir görevi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca devletin var oluş prensibi olarak görülmekte, çevreyi koruma ve geliştirmede merkezi ve yerel yönetimlerin işbirliği içerisinde olması önemsenmektedir.

Çevrenin korunmasında Anayasa’nın 20a maddesi yol gösterici niteliği taşımaktadır. Bu madde Anayasa’nın ilk halinde mevcut olmayıp, 1994 yılında gerçekleştirilen anayasal reform ile Anayasaya eklenmiştir. Alman Anayasası’nda çevre hakkına yer verilmemiş, çevrenin korunmasının devletin bir ödevi olduğunu dile getiren ve devlet organlarına yol gösterecek olan genel bir norma yer verilmiştir. Bu norm Anayasanın 20a maddesinde, “Doğal yaşam kaynaklarının korunması” başlığı altında yer almaktadır. Maddeyi açıklamadan önce Maddenin Anayasada yer almasını zorlayan nedenlere de bakmak gerekmektedir. Çevre koruma maddesinin dâhil edilme sürecinde halkın ve çevreci kuruluşların Almanya genelinde yaşanan çevre felaketlerine karşı düzenledikleri girişimler etkili olmuştur⁴⁷⁹. Meydana gelen çevresel felaketler, Ukrayna’da meydana gelen Çernobil reaktör kazası gibi kazalar, Almanya genelinde çevre bilincini arttırmış, çevrenin hukuki alanda gelişmesine katkı sunmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışmalar neticesinde 1983 yılında çevrenin korunmasının devletin bir görevi olduğu ve bu görevin anayasada düzenlenmesi gerektiği yönünde bir rapor hazırlanmış, fakat bu konuda somut bir ilerleme gerçekleşmemiştir. 1987 yılında Alman Federal Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Bu döneme kadar Almanya’da yasal dayanak olmasa da çevre hakkı adına birçok çalışma yapılmıştır. Yasal düzenlemeler öncesinde de çevrenin korunması gerek federal devlet gerekse de eyaletler nezdinde önemli bir ödev olarak algılanmıştır. Yaşam hakkı, bedensel bütünlüğün korunması ilkesi, mülkiyet hakkı

⁴⁷⁹ Silke, R. Laskowski, *Das umweltrecht In Deutschland Im Spannungsfeld Von Verfaassung Und EU(Anayasa ve AB Çerçevesinde Almanya’da Çevre Hukuku)*, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 2010, s. 24.

gibi klasik temel haklardan yola çıkarak, çevresel öğelerin korunmasına ilişkin kararlar tesis edilmiştir⁴⁸⁰.

Bilhassa 1957 yılında düzenlenen Su Kaynaklarını Koruma Kanunu çevrenin korumasına öncülük etmiştir. Çevre sorunlarının AB'nin kurucu antlaşmalarında yer alması⁴⁸¹ ve AB'nin çıkardığı çevre yasalarından etkilenilmesi sonucu hazırlanan bu Kanun su ekosistemini ve çevreyi bir bütün olarak korumayı amaçlamıştır⁴⁸².

20a maddesinde “*Doğal yaşam kaynaklarının korunması*” başlığı içerisinde “*gelecek kuşaklara karşı da sorumlu olan devlet, doğal yaşam kaynaklarını ve hayvanları anayasal düzen çerçevesinde yasamayla, yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı organlarıyla korur.*” hükmü yer almaktadır. Bu maddeye göre çevre korumada asıl yükümlülük devlete atfedilmiştir⁴⁸³. Ayrıca bu hükme göre devlet gelecek nesillerin de temiz ve elverişli bir çevrede yaşama sorumluluğunu taşımaktadır⁴⁸⁴. Bu madde, devlet organları için hukuken bağlayıcı bir anayasal prensip halini almış ve devletin çevre korumadaki yükümlülükleri belirtilmiştir⁴⁸⁵. En geniş kapsamda önleyici tedbirlere, kirlenen öder ilkesine ve işbirliğine yer verilmiş, yüksek standartta ekolojik şartların geliştirilmesine gereken önem verilerek, insanın var oluşunun doğal temellerini korumanın yasamanın sorumluluğunda olduğu öngörülmüştür⁴⁸⁶.

2002 yılında gerçekleştirilen değişiklikler ile 20a maddesinin kapsamı genişletilmiş hayvanlarında korunması hükmü eklenmiştir⁴⁸⁷. 20a maddesi dışında, Anayasada iki rehber ilke daha mevcuttur. Bunlar 20. maddede yer alan sosyal devlet hükmü ve 23. maddenin içeriğini oluşturan birleşik Avrupa hedefidir. Bunlar devletin yasama, yürütme ve yargı organlarınca gözetilmesi gereken, bu yetkili organlarca yerine getirilmek zorunda olan ödev ve sorumlulukları içeren ve hukuki bağlayıcılığı olan anayasa hükümleridir. Rehber ilkeler aynı zamanda, devlet organlarını bağlayan bir

⁴⁸⁰ Ahmet M.Güneş, *Alman Çevre Hukukunun Anayasal Çerçevesi*, s. 793.

⁴⁸¹ Güneş, s. 790.

⁴⁸² Laskowski, s. 26.

⁴⁸³ Emin Memiş, *Çevre ve Çevre İdare Hukuku*, 2. Baskı, Fizik Kitabevi, İstanbul 2015, s. 74.

⁴⁸⁴ Laskowski, s. 22.

⁴⁸⁵ Güneş, s. 794.

⁴⁸⁶ Yokuş Sevik, s. 36.

⁴⁸⁷ Güneş, s. 792.

program teşkil eder.⁴⁸⁸. Bu ilkelerin belirlemiş oldukları hedeflere ulaşmada ilgili makamlar istedikleri yöntemi seçme hakkına sahiptirler. Bu bağlamda rehber ilkeler dolayısıyla 20a maddesi yasama organlarına geniş kapsamlı bir takdir yetkisi sunmaktadır. Çünkü bu ilkelerin muhatabı devlet organlarıdır.

Doğal yaşam kaynağı olan iklim de 20a maddesinin kapsamında yerini almaktadır. Ozon tabakası gibi çevresel unsurların korunmasında da devlete bir yükümlülük yüklenmektedir⁴⁸⁹. Böylece 20a maddesi kapsamı ve içeriği açısından devlete çok geniş bir yetki tanıyarak çevreyi korumayı amaçlamıştır.

20a maddesinde dikkat çeken diğer bir husus insan merkezli koruma yaklaşımını benimsemiş olmasıdır. Nitekim Anayasa'nın 1. maddesi *devlet erkinin temel gayesinin insan onur ve haysiyetini korumak ve yüceltmek* olduğu hükmünü içermektedir. Dolayısıyla Anayasa'nın benimsemiş olduğu yaklaşım esas olarak insan merkezli bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, çevrenin korunmasının devlete bir mükellefiyet olarak yüklenmesinin temelinde de insan ihtiyaçlarının aranması gerekmektedir. Ayrıca 20a maddesinde vurgu yapılan gelecek kuşaklar ibaresi de çevrenin korunmasında insanı merkeze alarak ve süreklilik vurgusu yaparak hareket etmeyi öngördüğünü göstermektedir.

20a maddesinde devletin gelecek nesillere karşı da sorumlu tutulması, çevrenin korunmasında sürekliliğe vurgu yapmaktadır. Diğer bir deyişle 20a maddesi sürdürülebilirlik kavramı üzerine inşa edilmiştir⁴⁹⁰. Bu kapsamda insan yaşamını gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde daha kaliteli ve insan onuruna yaraşır bir anlayışla korumayı hedeflemiştir⁴⁹¹. Böylece 20a maddesi ile nesiller arası adalet anayasal olarak güvence altına alınmıştır⁴⁹². Bu ilke gereği, yenilenebilir doğal kaynaklardan yararlanırken kıt kaynakların kendini yeniden oluşturma kapasiteleri göz önünde

⁴⁸⁸ Güneş, s. 792.

⁴⁸⁹ Güneş, s. 796.

⁴⁹⁰ Laskowski, s. 23.

⁴⁹¹ Laskowski, s. 23.

⁴⁹² Laskowski, 23.

bulundurulmalıdır. Yenilenme imkân olmayan kaynakların ise sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde gelecek kuşaklara aktarımını sağlayıcı tedbir yolları geliştirilmelidir⁴⁹³.

Yasama organları karar alırlarken çevrenin korunması ilkesini daima göz önünde bulundurmakla mükelleftirler⁴⁹⁴. İdari mercilere bu tür bir takdir hakkının tanındığı durumlarda alınacak kararlarda çevre koruma yükümlülüğünün gözetilmesi gereklidir⁴⁹⁵. Yargı organlarının sorumluluğu ise hem yasama organlarının tasarruflarını hem de idarenin gerek bireysel gerekse düzenleyici idari işlemlerini hukuki olarak denetlemektir⁴⁹⁶. Bu durumda yargı organları, 20a maddesi gereğince yasama ve yürütme organlarının çevre korumaya aykırı karar ve işlemlerini düzeltmekle sorumludurlar.

Almanya’da çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunmasına ilişkin ilk somut gelişme, 1980 tarihinde Ceza Kanununda yapılan bir değişiklikle sağlanmış, daha önce idari yaptırıma bağlanmış ve hukuka aykırı fiil olarak idari düzenlemelerde yer alan çevre ihlalleri, bu kez ceza normları ile karşılanan birer suç tipi olarak düzenlenmiştir⁴⁹⁷. Almanya’da çevrenin korunması yönünde yaptırım içeren hukuksal araçlar oldukça geniş bir yelpazede düzenlenmiştir. Bunlar idare hukuku alanında ortaya çıkabileceği gibi Ceza Hukuku alanında da ortaya çıkabilmektedir⁴⁹⁸.

Çevrenin hukuksal yaptırımlar ile korunması ilk olarak idare hukuku alanında ortaya çıkmaktadır. Alman hukukunda idari yaptırımlar konusu ya idare hukukunun veya ceza hukukunun konusu sayılmakta ya da ayrı bir alan olarak -İdari Ceza Hukuku⁴⁹⁹, Düzene Aykırılıklar Hukuku gibi- ifade edilmektedir. Almanya’daki idari kurumlar çevrenin korunması amacıyla koşulları ihlal edenlere yönelik yaptırım niteliği taşıyan çeşitli idari kararlar alabilirler. Çevreyi korumayı ihlal eden fiilleri gerçekleştirenlere yönelik para cezası hatta ihlali gerçekleştiren tüzel kişiliğin kapatılması gibi çeşitli cezalar uygulanmaktadır. İdari ceza hukuku⁵⁰⁰ kurallarının temel özelliği, bir suç değil ancak bir düzene aykırılık oluşturan fiillere, ceza yaptırımını niteliği taşımayan bir idari

⁴⁹³ Güneş, s. 809.

⁴⁹⁴ Güneş, s. 801.

⁴⁹⁵ Güneş, s. 801.

⁴⁹⁶ Güneş, s. 801.

⁴⁹⁷ Sınar, s. 428.

⁴⁹⁸ Sınar, s. 429.

⁴⁹⁹ Guido Zanolini, “İdari Ceza Hukukunda Kıtas Meselesi”, (Çev. Dr. Yılmaz Günel), AÜSBFD, C. XVIII, Eylül-Aralık 1963, No: 3-4 (301- 318), 1963 Guido Zanolini, “İdari Ceza Hukukunda Kıtas Meselesi”, s. 301.

⁵⁰⁰ Zanolini, s. 301.

para cezası uygulayabilme imkânı yaratmasıdır. Alman hukukunda yalnızca gerçek kişilere ceza yaptırımını uygulanabilmesi nedeniyle, kendilerine ceza yaptırımını uygulanamayan tüzel kişilere de Düzene Aykırılıklar Kanunu’nun 30. maddesi gereğince, idari para cezası uygulanma imkânı bulunmaktadır⁵⁰¹.

Ceza Kanunu’nda 1980 yılında yapılan değişiklikten sonra çevreyi kirleten fiiller açıkça suç olarak kabul edilmektedir. Kanun koyucunun çevreyi hem idare hukuku hem de ceza hukuku araçlarıyla bir arada korumaya yönelik düzenlemesi ceza hukuku ile idare hukuku arasında çok sıkı bir bağ ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden hem idare hukuku alanında hem de ceza hukuku alanında çevreyi korumaya yönelik yaptırımlar bulunmaktadır. Hatta idare hukuku alanındaki uygulamalar ceza hukuku alanındaki uygulamalara göre daha baskındır. Ceza Kanunu’nda 1994 ve 1997 yılında yapılan değişikliklerin temel amacı idare hukukunun, İdari Ceza Hukuku⁵⁰² üzerindeki baskın rolünü azaltmak ve aradaki bağımlılık ilişkisini hafifletmek olmuştur⁵⁰³. Ekolojik değerlerin korunmasına ilişkin olarak ihdas edilmiş olan Ceza Kanunu’nun 324-330d maddeleri çevre açısından önemlidir⁵⁰⁴. Bu bağlamda, 324. madde “Suların Kirletilmesini”⁵⁰⁵, 324a maddesi “Toprağın Kirletilmesini”⁵⁰⁶, 325. madde ise “Havanın Kirletilmesini” düzenlemektedir⁵⁰⁷.

Bu temel hükümlere ek olarak, insan sağlığını tehdit eden ses, titreşim ve iyonlaştırılmamış radyasyon yayılması (md. 325a), çevreyi tehlikeye sokar şekilde atık madde toplanması (md. 326/1), atık maddelerin izinsiz olarak ithali, ihracı ve nakli (325/2) radyoaktif atıkların tesliminin ihmali (md. 326/3), nükleer ve atık maddelere ilişkin kurumların izinsiz olarak işletilmesi (md.327), radyoaktif maddelerle izinsiz olarak (md. 328/1) ve diğer tehlikeli madde ve mallarla yasak bir şekilde (md. 328/2-3) iştilgal edilmesi, koruma altındaki alanlarda tehlike yaratılması (md.329) fiilleri suç olarak düzenlenmiştir⁵⁰⁸. Ayrıca, 326. maddesi ile gürültü kirliliğine, 327. maddesi ile çöplerin

⁵⁰¹ Sınar, s. 429.

⁵⁰² Feyyaz Gölcüklü, **İdari Ceza Hukuku ve Anlamı; İdarenin Cezai Müeyyide Tatbiki**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 02, 1963, s. 117 vd.

⁵⁰³ Sınar, s. 430.

⁵⁰⁴ Sınar, s. 430.

⁵⁰⁵ Bernhar Kretschmer, **Das Umweltstrafrecht und das Umweltordnungswidrigkeitenrecht in Deutschland**, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Sayı: 2, 2010, s. 57-65.

⁵⁰⁶ Kretschmer, s. 66.

⁵⁰⁷ Sınar, s. 430.

⁵⁰⁸ Sınar, s. 430.

uygun şekilde toplanmamasına,⁵⁰⁹ 328. maddesi ile haksız fiilden kaynaklanan çevreye zarar veren fiil ve eylemlere,⁵¹⁰ 329. maddesi ile radyoaktif ışın kirliliğine sebep olan fiil ve eylemlere cezalar uygulanmaktadır.⁵¹¹ Ayrıca zehirli maddelerin salınımı ile insan sağlığına zarar verilmesi veya ölüm gibi sonuçlara sebebiyet verilmesi 330d maddesi gereğince suç olarak kabul edilmiştir. Bu suçların müeyyideleri suçun niteliğine göre hem para cezası hem de hapis cezası olarak belirlenebilmektedir. Ayrıca çevre suçlarının cezalandırılması ile “onarıcı adalet” anlayışını hayata geçirilmesi amaçlamaktadır. Uygulamada sıklıkla başvurulanan bir diğer yöntem ise ihlal sonucu ortaya çıkan zarara ilişkin olarak zararın tazmini ve çevrenin eski haline getirilmesi gibi belirli yükümlülüklerin yerine getirilmesi ya da çevresel güvenlik standartlarının iyileştirilmesi gibi çevre dostu uygulamaların hayata geçirilmesi halinde, konunun kovuşturma aşamasına taşınmadan çözülmesidir⁵¹².

Anayasa’nın 3. maddesinin 1 fıkrasının vermiş olduğu yetki ile eyalet yönetimleri eyalet sınırları içerisinde tespit etmiş oldukları aksaklıkları giderebilmek için Anayasa’da belirlenen usuller çerçevesinde kanun ve yönetmelik çıkarabilirler. Bu kapsamda “Çevre Kirliliğinden Korunma Kanunu” ülke genelinde çevre ile ilgili hazırlanacak mevzuatın dayanağını oluşturmaktadır. Eyaletler Federal Anayasasının “Sera Gazlarının Emisyonu Kanunu”, “, Toprağı Koruma Ve Temizleme Kanunu”, “Doğal Güzellikleri Koruma Kanunu”, “Orman Koruma Kanunu”, “Tehlikeli Atıklardan Koruma Kanunu”, “Gen Teknik Kanunu”⁵¹³, “Atom Kanunu”, Çevre Ve İstatistik Kanunu” Ve “Çevre Sorumluluk Kanunu”⁵¹⁴ türünden kanunlarına bağlı kalarak; “Eyalet Çevre Kirliliğini Önleme Kanunu”, “Eyalet Orman Koruma Kanunu”⁵¹⁵, “Eyalet Su Koruma Yönetmeliği”, “Trafik Ses Yönetmeliği”, “Ozon Tabakasını Ve Zararlı Işınlardan Korunma Yönetmeliği” gibi yönetmelikler çıkararak çevreyi korumayı amaçlamışlardır. Eyalet yönetimi çıkarmış olduğu yönetmelikte uygulamada görmüş olduğu eksikliklere göre Federal Alman Anayasasına bağlı kalmak şartıyla değişiklikler yapabilmektedirler.

⁵⁰⁹ Kretschmer, s. 57-67.

⁵¹⁰ Kretschmer, s. 67.

⁵¹¹ Kretschmer, s. 57

⁵¹² Sınar, s. 432.

⁵¹³ Kretschmer, s. 59.

⁵¹⁴ Kretschmer, s. 73.

⁵¹⁵ Kretschmer, s. 60.

Çevreye ilişkin düzenlemelerde ister uluslararası isterse ulusal ölçekte olsun tam anlamıyla başarının sağlanması için çevre bilincinin olduğu toplumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Almanya da yeşiller partisinin ve ardından Çevre Bakanlığının kurulmasında ve çevreye ilişkin pek çok yasal düzenlemenin yapılmasında çevre odaklı toplumsal eylemler önemli bir rol oynamıştır⁵¹⁶.

3.2.1. Çevresel Usulü Hakların Dayanakları

Bu başlık altında Almanya da çevresel usuli hakların dayanaklarına yer verilmektedir.

Bilgi Edinme ve Haber Alma Hakkına Yönelik Uygulamaları

Aarhus Sözleşmesine taraf olan Almanya, AB'nin 90/313 Yönergesi ve 2003/4 Yönergeleri çerçevesinde çevre hususunda vatandaşların resmi makamlardan bilgi talep edebilmesini sağlamak üzere *Bilgi Edinme Kanunu* çıkartılarak vatandaşlarının bilgi edinme hakkını düzenlenmiştir. Kanun hem Federal, hem eyalet makamlarını bağlamaktadır. 16 Eyaletin 8'inde Bilgi Edinme Kanunu mevcut, diğer 7 eyaletin ise kendine özgü bilgi edinme Kanunu bulunmamaktadır. Federal kanunlar çerçevesinde bilgi edinme hakkından yerli ve yabancı özel ve tüzel kişiler kısacası herkes yararlanabilmektedir. Baden-Württemberg, Hessen, Bavyera, Aşağı saksonya, Rheinland-Pfalz, Sachsen, Sachsen-Anhalt ve Thüringen eyaletlerinde Bilgi Edinme kanunu bulunmadığından yabancılar, bilgi edinme haklarını kullanamamakta diğer ilgililer ise Federal Anayasanın düzenlemeleri çerçevesinde bilgi edinme hakkını kullanabilmektedirler⁵¹⁷.

Berlin Eyalet Belediyesi, Çevre Bilgilendirme Yasası gereği vatandaşların çevre konusunda bilgilendirmesini hukuki bir gereklilik olarak görmektedir. Berlin Eyalet Anayasanın 5. Maddesinin “ herkesin, fikirlerini sözlü, yazılı ve resimle açıklayıp yayma ve herkese açık olan kaynaklardan, herhangi bir engele maruz kalmadan, bilgiye ulaşma

⁵¹⁶ Winfried Kluth ve Ulrich Smeddinck **Umweltrecht Ein Lehrbuch**, Springer Verlag, 2014, s. 28. 1

⁵¹⁷ Resmî Gazete Tarihi: 17.10.2008 Resmî Gazete Sayısı: 27027 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Ve Buna Bağlı Yönetmelik Uyarınca Karşılıklılık İlkesi Kapsamında Bulunan Ülkeler Hakkında Tebliğ.

hakki vardır.” hükmü gereği Berlin sınırları içerisindeki gerçek ve tüzel kişiler Berlin Eyalet Belediyesinden çevreye yönelik bilgi talep edebilmekte bu taleplerini yazılı veya sözlü olarak verebilmekteler. Bilgi edinme hakkı sadece bilgilere ulaşmayı değil aynı zamanda bilgilerin yer aldığı belgelere ulaşımı da sağlamaktadır. Bu durumda Berlin Eyalet Belediyesi halkı çevresel konularda zorunlu olarak bilgilendirmek ve çevresel bilgiye erişim taleplerini karşılamak zorundadır⁵¹⁸. Bilgi edinme hakkı sahipliğine istinaden aktif vatandaşlık vasfı kazandırılmakta ve çevre demokrasisine önemli artı değer yaratılmaktadır⁵¹⁹.

Bu ödev ve sorumluluk içerisinde Berlin Eyalet Belediyesi sınırları içerisindeki vatandaşlara; bilginin çevreye ait olması ve anlaşılır olmasını, bilgi alınma zamanının uygun olmasını, bilgi edinmeye ilişkin süreçlerin basit ,kısa olmasını ve bilgiye ulaşma maliyetinin düşük ya da makul seviyede olmasını sağlamaktadır. Ayrıca Berlin Eyalet Belediyesi web sitesi üzerinden de bu bilgiler alınabilmekte yada çağrı merkezleri üzerinden de temin edilmektedir.

Çevresel sorunlara ilişkin çözüme kavuşturulması gereken pek çok idari mesele ile bilgi ve verilerin alınması hususunda Berlin Belediyesi Vatandaş Dairesi (Bürgeramt), önemli adreslerden biri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca service.berlin.de adresinde çevreye yönelik her türlü hizmetler, adresler, kanun yapıcılar ve bunun gibi birçok bilgiye ulaşılabilir. ⁵²⁰ Berlin Belediye Başkanlığında da bu şekilde bir bilgi edinme adresi bulunmakla birlikte Berlin sınırları içerisinde ikamet eden vatandaşlar kendi ilçelerindeki belediyelerden de çevresel bilgileri alabilmektedirler.

Katılım Hakkına Yönelik Uygulamaları

Alman Anayasasına göre; Anayasanın 20a maddesi çevre korumayı yerine getirirken katılım hakkını öngörmekte, bilhassa yerel yönetimleri çevre politikalarında katılım esaslı çalışmalar yapmakla yükümlü kılmaktadır. Çevrenin korunmasında etkinliğin sağlanması vatandaşın idari karar alma süreçlerine katılımı ile sağlanacaktır.

⁵¹⁸ Ahmet Mithat Güneş, **Aurus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı**, Dicle Üniversitesi HFD, Cilt: 17-18, Sayı 26-27-28-29, s. 27.

⁵¹⁹ Olgun, Işık, s. 39.

⁵²⁰ service.berlin; [http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de\(Erişim:13.05.2019\)](http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de(Erişim:13.05.2019)).

Buna göre devlet 20a maddesi ile halkın süreçlere katılımını gerçekleştirecek her türlü ortamı sağlıklı bir şekilde oluşturmak ve yerine getirmek zorundadır. Ayrıca halkın çevre ile ilgili kararlara katılmak anlamında oluşturulacak süreçle ilgili düzenlemeler yapmak ve sunmak amaçlarına hizmet edebilmek için devletin gerekli tedbirleri alması yine Federal Alman Anayasasının 20a maddesi ile zorunlu kılınmıştır. Halkın katılımı çevre hakkının doğru ve etkin kullanımı ve sorunların çözümünde temel koşullarından biridir.

Halkın katılımının Alman İdari Usul Kanunu'nun 73. maddesinin 3. fıkrasının ilk cümlesi ve aynı maddenin 4-7. fıkralarında yer alan hükümlere göre yürütülmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu hükümler esas olarak idari kararların alınması sürecinde halkın bu kararların alınmasına katılım usulünü düzenlemektedir. Berlin Eyalet Belediyesi halkın katılımının oluşmasını sağlayacak zemini hazırlaması ve halkın çevresel kararlara katılım sürecini güvence altına alan düzenlemeler ortaya koyması ve bu katılımın idari karar alma süreçlerinde sağlıklı bir şekilde yansıyabilmesi için gerekli tedbirleri alınması anlamında Belediyenin çevre sorunsalı sürecine halkın katılımının *toplantılarla* ya da *yazılı görüş bildirme* şeklinde gerçekleştirdiği görülmektedir⁵²¹.

“Halkın katılımının gerçekleşebilmesi için çevre konularında bilgilendirilmesi, idari bilgi, rapor ve belgelere ulaşabilmesi gerekmekte olup bahse konu maddenin 1b fıkrası gereği çevre hakları ve çevresel sorunların çözümünde alınacak karara etki edebilecek tüm rapor ve önerilerin, katılım sürecinde Belediye tarafından halkın incelemesine açık tutulması düzenlenmektedir⁵²². Halkın çevresel kararların alınıp sürecine katılımının ancak çevresel belge ve bilgilere erişim ile mümkün olduğu düşünüldüğünde, bu düzenlemenin önemi daha da belirginleşmektedir.”

“20a maddesinin Anayasaya eklenmesinden evvel de mahkemelerin Anayasada yer alan yaşama hakkı, bedensel bütünlüğün korunması ilkesi ve mülkiyet hakkı gibi klasik temel haklardan yola çıkarak, çevresel öğelerin korunmasına ilişkin kararlar tesis ettiği gözlemlenmektedir. Ancak mahkemelerin verdiği bu kararlarda temel hakkın korunması amaçlanmış, çevresel öğelerin korunması ise bu temel haklarla ilişkilendirilerek ikinci planda ele alınmıştır. Öte yandan çevrenin korunmasının anayasada rehber bir ilke olarak yer alması, çevrenin diğer anayasal değerler karşısında mutlak bir önceliğe sahip olmadığı anlamına gelecektir. Bu nedenle çevrenin korunması

⁵²¹ service.berlin; <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de>(Erişim:13.05.2019).

⁵²² service.berlin; <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (22.05.2019).

Berlin Eyalet Belediyesince, diğer anayasal prensiplerle aynı seviyede ele alınmakta; çevresel değerlerin anayasa tarafından korunan diğer değerlerle çatışması durumunda, çatışan değerler arasında dengeleme yoluna gidilmektedir⁵²³.”

Berlin eyalet Belediyesi ayrıca vatandaşların çevresiyle ilgili konularda bilgilendirilmesi, aydınlanması, yasal ve yönetsel girişimlerde bulunması temel hakları doğrultusunda çevre eğitimi de vermektedir⁵²⁴. Böylece yaptığı çevresel faaliyetlerden haberdar ettiği bireylerin çevresel faaliyetlere katılması, çevresel sorunların önlenmesinde veya çevresel zararların giderilmesinde aktif bir rol alması sağlanmaktadır⁵²⁵.

Berlin Eyalet Belediyesi, halk girişimi olarak belediyenin fahri görevler almak, sosyal ve sağlıkla ilgili görevlerde, kültürel kuruluşlarda, şehir gelişmesinde, çevre korumada, sporda, gençlere yönelik çalışmalarda, sivil koruma ve afet önlemleri alanlarında gösterilen faaliyetlere kadar uzanan binlerce inisiyatif grubu ile kendi kendine yardım alanında başkent olarak görülmektedir. Kendi kendine yardım grupları, kamu idareleri tarafından yeterince yerine getirilmediğini düşündükleri meselelere el atmaktadır. Bu kişilerin pek çoğu, uzman bilgiye sahip olmaları nedeniyle de, sosyal, toplumsal, çevre ve sağlık hizmetlerin de öncülük etmektedirler⁵²⁶.

Berlin’de halk girişimi, hâlihazırda son derece yaygındır. Hemen hemen her 4 Berlin’liden birisi, kendi isteğiyle fahri görevler üstlenmiş durumdadır. Berlin şehrinde 80’li yıllardan beri kendi kendine yardım aktif olarak desteklenmektedir. Bu esnada kendi kendine yardım, kontak ve bilgi merkezi (SEKIS) vatandaşların ve ilgilenenlerin kurdukları kendi kendine yardım organizasyonları için Berlin’de hem merkez hem de aracı rolünü üstlenmiştir. SEKIS kendi kendine yardım grupları hakkında merkezi bir veri bankasına sahiptir.⁵²⁷

Başvuru Hakkına Yönelik Uygulamalar

Başvuru hakkı; hak arama özgürlüğünün çevre hakkı yönünden kullanılmasıdır. Bireye tek başına veya grup halinde, çevreye verilen her türlü zararı önlemek, durdurmak

⁵²³ <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf> (27.05.2019).

⁵²⁴ Elif Çolakoğlu, **Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri ve Türkiye’de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları**, TBB Dergisi, Sayı: 88, 2010, s. 151-152.

⁵²⁵ Yokuş Sevik, s. 54.

⁵²⁶ Berlin’de aktif vatandaşlar» isimli sayfa www.berlin.de/buergeraktiv/ (17.05.2019).

⁵²⁷ SEKIS Bismarckstraße 101, 10625 Berlin Tel.: (030) 892 66 02 e-posta: sekis@sekis-berlin.de İnternet: www.sekis-berlin.de (Erişim: 13.05.2019).

ya da verilen zararların giderilmesi maksadıyla şikâyet etme olanağı veren, yürütmenin durdurulması gibi aciliyet gerektiren usulleri de kapsayan idari ve yargısal iç başvuru yollarının tanınması esasını içermektedir. Bu hak çerçevesinde hak sahipleri, çevreye zarar verilmesini önlemek, zarar veren eylemleri durdurmak ya da zararın tazminini sağlamak gibi taleplerle başvuruda bulunabilirler. Çevre değerleri karşısında yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere ve çevreye zarar verenlere karşı başvuru olanağı tanınıp, idari, hukuki ve cezai yaptırımlar uygulanamazsa, çevre hakkının normatif değerinden, bağlayıcı özelliğinden söz etmek mümkün olmayacaktır . Burada aktif bir tutum sergileyip, gerekli mekanizmaları, başvuru kanallarını oluşturmada devlete önemli sorumluluklar düşmektedir. Çevresel zararların giderilmesi, çevresel zarar tehlikesinin önlenmesi ve bu bağlamda çevre hakkının kullanımı yargı yoluna başvuru ile sağlanabilir ve yine çevre hakkının kullanılması, ulusal hukukun etkinliğine; bu hakkı korunmada etkinliği olacak yerel idari ve diğer mahkemelere, ulusal kurumlara ve kamu denetçilerine (ombudsmanlara) bağlıdır⁵²⁸.

“Berlin Eyalet Belediyesi, temel haklara riayet edip, bu hakların kullanılmasının önündeki engelleri kaldırmakla yükümlüdür. Bu bağlamda temel haklar, bireylere devletten belli bir edimin yapılmasını veya yapılmamasını talep etme yetkisi veren, sübjektif kamu hakkı niteliğindedir⁵²⁹. Rehber ilkeler, ne bireyler lehine ne de bireyler aleyhine sübjektif kamusal haklar doğurmayacağından, sadece 20a maddesine dayanarak çevresel kararları dava konusu yapmak veya bu maddeye dayanarak belediyeye karşı hak iddiasında bulunmak mümkün değildir⁵³⁰. Bu bakımdan 20a maddesini ihlal eden bir devlet işlemi ya da eylemi bireyler tarafından dava konusu edilemez.”

Milliyetinden bağımsız olarak, Berlin eyaletinin herhangi bir uygulamasından şikâyetçi olmak isteyen veya idari işlemlerde haklarının çiğnendiğini düşünen herkes, yazılı olarak parlamentoya başvurabilmektedir. Ancak dilekçede, dilekçe sahibinin kimlik bilgilerinin yer alması zorunludur. Dilekçeler hakkında, Milletvekilleri

⁵²⁸ service.berlin; <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (Erişim:13.05.2019)

⁵²⁹ Peter Badura, **Staatsrecht**, 7. Auflage Münschen 2018, s. 89 vd.

⁵³⁰ Simone Westphal, **Art. 20a GG - Staatsziel „Umweltschutz“**, JuS 2000, s. 339 vd; Heinz-Joachim Peters, **Art. 20a GG- Die neue Staatszielbestimmung des Grundgesetzes**, NVwZ 1995, s. 556; Micheal Kloepfer, **Umweltrecht**, 4. Auflage, 2016 § 3, s. 119.

Meclisi'nin üyelerinden oluşan Dilekçe Komisyonu (Petitionsausschuss) karar vermekte olup komisyonda ele alınan konular hakkında gizlilik yükümlülüğü bulunmaktadır⁵³¹.

3.2.2. Belediyelerin Çevre Hakkı Kapsamındaki Görev, Sorumluluk ve Yetkileri

Berlin Almanya'nın başkenti olarak yaklaşık 3,80 milyon nüfusu ile Almanya'nın en büyük şehridir. Aynı zamanda Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 16 eyaletinden birisidir. Berlin Eyaleti; Yönetici Belediye Başkanı ve sayısı en fazla 8 senatör ile senato tarafından yönetilir. Senato, Eyalet Parlamentosu olan Berlin Milletvekilleri Meclisi tarafından seçilir. Bu mecliste en az 130 Milletvekili görev yapar. Berlin halkı milletvekillerini en az 5 yıl için seçer⁵³².

Almanya'da bütün hizmetler Federal Devlet veya eyalet devletleri tarafından yerine getirilememektedir. Özellikle çevre ve çevre koruması olarak birçok yasalarla tanımlanmış ödev ve sorumluluklar belediyeler tarafından yerine getirilir. Böylece devletin yürütmedeki görev ve sorumlulukları paylaşılır. Federal Alman Anayasası, vatandaş haklarını korumakla birlikte rehber ilke kapsamında çevrenin korunmasının da halktan ziyade devletin yani belediyenin ödev ve sorumluluğunda olduğu kabul etmektedir⁵³³.

Berlin Eyalet Belediyesinde çevre ile ilgili birim Çevre, Trafik ve İklim Koruma müdürlüğüdür. Müdürlük: çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi konularında her türlü faaliyeti yerine getirme, çevre kirliliği ile mücadele etme, toplum, federal devlet sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde çevre koruma uygulamalarını gerçekleştirme, toplumda çevre bilincini geliştirmek ve yaygınlaştırma, eyalet bazında çevre koruma adına eyalet belediyesinin çıkarmış olduğu yönetmelikler ve federal hükümet anayasasının belirlemiş olduğu hükümler çerçevesinde görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle görevlidir.

⁵³¹ service.berlin; <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (Erişim:13.05.2019).

⁵³² Ate Senato Şansölyesi İnternet sitesi (Erişim:13.05.2019).

⁵³³ <https://www.berlin.de/sen/uvk/> (Erişim:13.05.2019).

Çevre koruma hükmüne Berlin Eyalet Anayasasının 31. Maddesinde yer vermiştir. Maddede, çevrenin ve hayvanların korunması gerekliliği yönünde düzenleme hükmüne sahiptir. Bu madde son derece kısa bir madde olmasına rağmen Alman Anayasa'sının 20a maddesinde yer alan devletin çevreyi koruma yükümlülüğüne eyalet bazında yer vermesi bakımından önemlidir. Eyalet bazlı bu düzenleme tekrardan çevre kaynaklarının sınırlı olduğunu ve çevrenin korunması gerektiğini bu korunmanın tam anlamıyla sağlanabilmesi için de en temel ve çekirdek ölçekte çalışılmasının gerekliliğini ve işbirliği ilkesin benimsemiştir⁵³⁴.

“Yasama yetkisinin federal devlet ve eyaletler arasındaki bölüşümü, esas olarak Federal Anayasanın 70–74 maddeleri arasında düzenlenmiştir. İdari alandaki yetki paylaşımı ise, Anayasanın 80–91 maddeleri arasında düzenlenmiştir. 1 Eylül 2006 tarihinde yürürlüğe giren ve 1949 Anayasasına tarihinin en büyük değişikliklerini yaşatan Federalizm Reformu (Föderalismusreform), federal devlet ve eyaletler arasındaki yetki paylaşımını köklü bir şekilde değiştirmiştir. 2006 reformu ile Alman Eyaletlere, Avcılık, doğal tabiat varlıklarının korunması, emlak ve kalkınma planlarının hazırlanması, su kaynakları gibi konularda federal yasa ve düzenlemelerine aykırı yasa kabul etme hakkı verilmiş, gürültü kirliliğinin önleme konusunda yasal düzenleme çıkarma yetkisi tanınmıştır⁵³⁵. Böylece her eyalet kendi sınırları içerisinde gerçekleşen çevre sorunları karşısında soruna en yakın birim olarak kendi içinde çözüm üretebilmekte, federal devlet tarafından alınan kararlara katılabilmektedir.”

Anayasanın 74. maddesine göre, federasyon ile eyaletler arasında paylaştırılmış yetki konuları göre⁵³⁶: karayolu trafiği ile atık sanayi, havanın korunması ve gürültüye karşı mücadelenin de yer aldığı çevre korumaya yönelik konularda eyalet belediyelerine yetki verilmiştir⁵³⁷.

⁵³⁴ Westphal, s. 339 vd.

⁵³⁵ Hüseyin Erkul, Hüseyin Kara ve Savaş Şimşek, **ABD ve Almanya Yerel Yönetimlerinin Karşılaştırılması**, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 27, 2016, s. 46.

⁵³⁶ Esat Çam, **Devlet Sistemleri**, İstanbul: Der Yayınları, 1993, s. 288.

⁵³⁷ Roland Sturm, **More Courageous Than Expected? The 2006 Reform of German Federalism**, s.34-49, New Directions Federalism Studies (Ed. Jan ERK, Wilfried SWENDEN, Newyork: Routledge-ECPR Studies in European Political Science, 2010, s. 46.

Anayasa'nın Rehber ilkelerinden Sosyal Devlet İlkesi'ne göre, Berlin Eyalet Belediyesi çevre ile ilgili ödev ve sorumlulukları gözetmek zorunda olup bu sorumluluk ve görevler için hukuki bağlayıcılığı da söz konusudur⁵³⁸.

Berlin Belediyesi Alman toplumunun demokratik değerleri ve yönetsel beklentileri açısından; bireylerin yerel hizmetlerin yürütülmesine katılımı, sorun alanına en yakın düzeyde, dolayısıyla yönetsel etkililik ve verimlilik açısından en uygun çözümlerin bulunması, çeşitli yatay ve düşey alanlarda çoğulculuğun geliştirilmesi amaçlarına hizmet eder. Bu amaçlarla vatandaşların çevre hakları ve çevre korunmasına yönelik iş ve işlevler dikkate alındığında, Belediye halkın istekleri doğrultusunda demokrasi sürecini ve bu yönetim birimlerinin varlığını garantileme rolünü de üstlenir. Bu rolde yerine getireceği hizmetler mevzuatla sınırlandırılmaz⁵³⁹.

“Öte yandan çevrenin korunmasının anayasada rehber bir ilke olarak yer alması, çevrenin diğer anayasal değerler karşısında mutlak bir önceliğe sahip olmadığı anlamına gelecektir. Bu nedenle çevrenin korunması Berlin Eyalet Belediyesince, diğer anayasal prensiplerle aynı seviyede ele alınmakta; çevresel değerlerin anayasa tarafından korunan diğer değerlerle çatışması durumunda, çatışan değerler arasında dengeleme yoluna gidilmektedir⁵⁴⁰. Berlin Belediyesi kamu sağlığı, seçimlerin yönetimi, vergileme ve binalara ruhsat verilmesi, okul binalarının yapımını, toplu taşımacılığı, koruyucu sağlık hizmetlerini, itfaiye hizmetlerini, konut yapımını ve bazı yolların yapım ve bakımı, çevre haklarının uygulanması ve çevre korumasına yönelik tedbirleri almakla mükellef tutulmuştur⁵⁴¹.”

3.2.2.1. Berlin Eyalet Belediyesi'nin Çevre Hakkı Kapsamındaki Uygulamaları

Berlin Eyaleti Belediye Başkanlığı' da “Çevre Yönetimi” olgusunu, sadece merkezi ve yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan bir konu olmadığı ve bireyden başlayarak toplumu ve toplumları ilgilendiren, etkisi itibariyle küresel olan, zaman

⁵³⁸ Westphal, s. 339 vd.

⁵³⁹ <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁴⁰ <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%202009-276.pdf> (Erişim:06.05.2019).

⁵⁴¹ <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de>(Erişim: 05.05.2019).

itibariyle gelecek nesilleri ilgilendiren, çok boyutlu bir mücadele olarak tanımlamaktadır⁵⁴². Bu bölümde bu mücadele sürecinde Berlin Eyalet belediyesinin ve Federal Alman Hükümetinin birlikte yürüttüğü çalışmalara yer verilmektedir.

3.2.2.1.1.Enerji:

Almanya taraf olduğu uluslararası çevre ve iklim koruma sözleşmeleri gereği köklü bir değişime gitmiştir. Fosil yakıtları büyük oranda azaltarak yenilenebilir enerji kullanımına yönelmiştir. Karbon salınımının yoğun olarak yaşandığı metropol şehirlerin büyük bir sorumluluğu vardır⁵⁴³. Bu açıdan Berlin özel bir önem taşımaktadır; çünkü Avrupa’da en büyük metropollerden birisidir. Hem Almanya’nın başkenti hem de Avrupa’daki ulaşım ağlarının odak noktası olması nedeni ile enerji kullanımında örnek projeler geliştirmiştir⁵⁴⁴. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri sayılabilecek proje, iklim dostu ve enerji tasarrufu sağlayan ulaşım ağının kurulmasıdır.

Almanya, yüzölçümü olarak Türkiye’nin yarısı büyüklüğünde olmasına ve rüzgâr enerjisi potansiyeli de Türkiye’ye oranla %25-%30 daha düşük olmasına rağmen rüzgar enerjisinden her yıl yaklaşık 5.000mw elektrik üretimi gerçekleştirmekte ve rüzgâr enerjisinden elektrik üretimi yapan ülkeler sıralamasında dünyada 3. sırada yer almaktadır⁵⁴⁵. Almanya’daki Federal Enerji ve Su Endüstrisi Birliği (BDEW)⁵⁴⁶, 1.800’den fazla şirketi temsil eden, elektrik ve doğal gaz satışlarının yaklaşık %90’ını gerçekleştirmekten sorumlu bir birliktir. Almanya’da BDEW’ in de içinde bulunduğu yıllarca devam eden çalışmalar, ülkenin Aşağı Saksonya eyaletinin özellikle kuzey kıyılarında rüzgâr enerjisi potansiyelinin yüksek düzeyde olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1960 yılından sonra bu bölgede, toplam kurlu gücü 8.265kw olan üç adet rüzgâr santrali kurulmuş, 1961-1966 yılları arasında artan çalışmalar neticesinde 1987 yılında 50mw’a, 1994 yılında 632mw’a çıkarak Almanya rüzgâr enerjisi bakımından Avrupa birinciliğine yükselmiştir⁵⁴⁷.

⁵⁴² <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de>(Erişim: 05.05.2019).

⁵⁴³ <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁴⁴ <http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁴⁵ <http://ekolojist.net/ruzgar-enerjisi-ve-turkiye/> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁴⁶ Alman Sanayi Birliği <https://www.bdew.de/> (Erişim: 06.05.2019).

⁵⁴⁷ Selçuk Hayli, **Rüzgar Enerjisinin Önemi, Dünya’da ve Türkiye’deki Durumu**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2001, s. 14.

Bu gelişmelerle Almanya, 1996 yılına kadar, toplam kurlu güç bakımından dünyada birinci sırada olan ABD'nin sahip olduğu miktar kadar artış gerçekleştirerek, dünya birinciliğine yükselmiştir⁵⁴⁸. BDEW'in Almanya genelinde, karada ve denizde kurmuş olduğu rüzgâr türbinlerinde 2018 yılının Aralık ayında 14,83 milyar kw/Saat elektrik üretilmiştir. Üretilen bu elektrik, Berlin ve Schleswig-Holstein şehirlerindeki binalarda, işletmelerde, sanayi kuruluşlarında ve demiryolu gibi ulaşım sistemlerinin tamamında elektrik tüketimini bir yıl boyunca karşılayabilmektedir. Ayrıca BDEW tarafından rüzgâr türbinlerinde üretilen elektriği depolamak için depolama tesisleri kurulmuştur. Rüzgâr enerjisine yönelik yoğun teşviklerin uygulandığı Avrupa'da 2014 yılında rüzgâr türbini kurulu gücünü en fazla artıran ülke Almanya, en az artıran ülke ise İspanya olmuştur. Bu durum, Almanya'nın 2021 yılına kadar ülkedeki tüm nükleer santralleri kapatarak yenilenebilir enerjiye öncelik verilmesine yönelik uyguladığı politikadan kaynaklanmaktadır⁵⁴⁹. Üye ülkeler arasında hidroelektrikten en fazla faydalanan ülke İsveç iken rüzgar, güneş ve biyokütle gibi modern yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında ise Almanya ilk sırada yer almaktadır⁵⁵⁰.

Mevcut rüzgâr türbinleri ülke genelinde elektrik tüketiminin %38'ini kapsamakta, 2030 yılı için bu oranı %65'e yükseltecek hedefler konulmaktadır⁵⁵¹. Ekoloji ve Ekonomi enstitüsüne yaptırılan 2018 yılı saha çalışmasında Berlin geneline 1.125 adet rüzgar türbini kurulmuştur. Ayrıca Hamburg'da kurulan rüzgâr türbinleri incelenmiş ve Berlin'e uyarlanma aşamasında nasıl bir stratejik plan uygulanacağı üzerine tespitler yapılmıştır. *Berlin Eyalet Belediyesi Çevre Yönetimi Politikasında* rüzgar türbinlerinin nerelerde konumlandırılacak olması, güç şebekesinin genişlemesi ve İklim değişikliğine karşı adaptasyon stratejilerine de yer vermekte ve bu sorunları ve konuları sadece yerel değil, aynı zamanda bir belediyenin küresel çevre koruması ile bağdaştırmıştır⁵⁵².

⁵⁴⁸ Hayli, s. 14.

⁵⁴⁹ Mahmut Can Şenel ve Erdem Koç, **Dünyada ve Türkiye'de Rüzgâr Enerjisi Durumu-Genel Değerlendirme**, Mühendis ve Makine Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 663, s. 50.

⁵⁵⁰ 2000-2017 Generation Data", Sandbag & Agora Energiewende, <http://sandbag.org.uk/wp-content/uploads/2018/01/2000-2017-generation-data.xlsx>, (Erişim: 17.09.2019).

⁵⁵¹ <https://www.bdew.de/presse/presseinformationen/zahl-der-woche-fast-15-milliarden-kilowattstunden/>

⁵⁵² <https://www.berlin.de/sen/uvk/> (Erişim:13.05.2019)

3.2.2.1.2. Atık Yönetimi:

Almanya’da atıkların yönetime konu edilmesi ihtiyacı 1970’lerin başında hissedilmiş ve 1972 tarihli Atık Bertaraf Yasası yürürlüğe girmiş, zaman içinde değişen koşullar ve anlayışlar nedeni ile yasanın uygulanabilirliği azalmış ve 1986 yılında Atık Sakınımı ve Yönetimi Yasası adında yeni bir yasal düzenleme oluşturulmuştur⁵⁵³. Atık yönetimi uygulamaları hala daha 1994 tarihli Geri Dönüşüm Yönetimi ve Atık Yasası (2002’de değişikliğe uğramıştır) hükümlerine göre yürütülmektedir⁵⁵⁴. Almanya genelinde yıllık 106 milyon metreküp atık çıkmaktadır. Bu atıklar sistematik olarak yürütülen geri dönüşüm sistemleri ile kontrollü olarak doğaya yılda sadece 169 metreküp çöp bırakılmaktadır. TÜİK’in verilerine göre Türkiye genelinde 2016 yılı içerisinde belediyelerce toplanan atık miktarı 31,6 milyon ton olmakla birlikte bu miktarın %61,2’si düzenli depolama tesislerine, %28,8’i belediye çöplüklerine ve son olarak %9,8’i geri kazanım tesislerine gitmiştir⁵⁵⁵.

Buradan çıkan sonuca göre, Almanya Türkiye’den yaklaşık olarak üç kat fazla çöp üretiyor olmasına rağmen, Almanya’da çevreye bırakılan çöp miktarı Türkiye’de çevreye bırakılan çöp miktarının yaklaşık olarak %1,84’üne eşittir. Almanya’nın geliştirmiş olduğu çevre politikalarının ve çevre hukukunun dayanmış olduğu prensiplere göre atık konusunda yürütülen sistem incelendiğinde; ilk olarak *‘tedbir almak’* ilkesi ön plana çıkmaktadır. Bu ilkeye göre; gerekli tedbirleri zamanında alarak çevre sorunlarının ortaya çıkmasını ve insanların zarar görmesini önlemek gerekmektedir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye’nin çevre politikalarında önleme ilkesine göre kirliliği ilk olarak ortaya çıkması muhtemel yerde engellemek gerekmektedir. Diğer bir ilke olan *‘Müsebbibin Sorumluluğu’* ilkesi ise her iki ülke tarafından benimsenen, çevreye her türlü zarar veren özel veya tüzel kişilerin bu zararın giderilmesi için gerekli olan her türlü masraflı kirlüten öder ilkesi gereğince üstlenmek zorunda olmasıdır. Diğer bir ilke ise *‘işbirliği’* ilkesidir. Çevre sorunları yapısı gereği dayanışmayı gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda özellikle belediyelerin çevre sorunları ile başa çıkmada belediye sınırları içerisinde yaşayan halkın, özel ve tüzel kuruluşların bilinçli bir şekilde birlikte hareket

⁵⁵³ Gökhan Tenikler, *Türkiye’de Tehlikeli Atık Yönetimi ve Avrupa Birliği Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Doktora Tezi, s. 240.

⁵⁵⁴ Tenikler, s. 240.

⁵⁵⁵ <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim:13.05.2019).

etmeleri için girişimlerde bulunmaları faydalı olacaktır. Berlin’de atık üreticileri atıklarının yönetimini, atık yönetim hiyerarşisine göre sağlamaktadırlar. Bu hiyerarşi şu şekildedir⁵⁵⁶: Önleme: Atık üreticileri ilk olarak atık oluşumunu önlemekle mükelleftir. Minimizasyon: Atık üreticileri yapmış oldukları önleme çalışmaları sonrasında en az atık çıkması için çalışmaktadır. Geri Dönüşüm: Atık üreticileri yeniden kullanım imkânı olan atıkların geri dönüşümünü sağlamaktan sorumludur. Enerji Geri Kazanımı: Geri dönüşümü mümkün olmayan atıkların enerjisi geri kazanılacaktır. Bertaraf: Bütün bu aşamalardan sonra kalan atıklar nihai olarak bertarafa gönderilecektir.

Sınıflandırmadan anlaşılmaktadır ki Berlin’de atıkların ayrışımı İstanbul’a göre daha sistematik yapılmaktadır. Atık ayrışımı kaynağında yapılmaktadır. Bu ayrım; kâğıt konteyneri, cam konteyneri, biyolojik çöpler, geri dönüşüm çöpleri, ev çöpü, kıyafet konteyneri şeklinde ayrılan ayrı ayrı konteynerlerde çöplerin toplanması ile başlamaktadır. Alman Katı Atık Kanunu’nun önemli yanlarından biri “ürün sorumluluğudur”. Herhangi bir malın üreticisi, bu mal satıldıktan ve kullanıldıktan sonra atık niteliğine kavuşması durumunda Kullanılmış Ambalajlar Kanunu gereği bu malı alıp bertaraf etmekle sorumludur. Üretici veya piyasaya sürücü, bu işlem için gerekli olan masrafı satış işlemleri esnasında malın fiyatı üzerine ilave eder⁵⁵⁷.

Berlin, Atık ve Atıkların Dönüştürülmesi Kanunu’nun 7. maddesine göre, Berlin eyaleti yıllık atık bilançosu oluşturmakla yükümlüdür. Bu bilançoda atıkların kökeni, çeşidi, miktarı ve bunların nasıl değerlendirilmesi gerektiği, atıkların bertarafı, mümkünse geri kazanımının nasıl yapılacağı ayrı ayrı belirtilmek zorundadır. Berlin Atık ve Atıkların Dönüştürülmesi Kanunu’nda yapılan değişiklik ile atıklar üç şekilde sınıflandırılmıştır. Bu değişikliğe göre; geri dönüşümü olan atıklar, enerji olarak geri dönüştürülen atıklar ve yok edilmesi gereken atıklar olarak sınıflandırılma yapılmıştır. Daha önce değinildiği gibi Almanya genelinde ve Berlin’de özellikle evsel atıklarda ağırlıklı olarak yerinde ayrıştırma yöntemi kullanılmakta, bunun için ev ve sokaklarda bulunan çöp konteynerleri ayrıştırmaya uygun olarak tasarlanmaktadır. Berlin eyaletinde yıllık ortalama 828.320 ton evsel atık ortaya çıkmakta, bu atıkların %4 oranındaki kısmı

⁵⁵⁶ <https://www.berlin.de/sen/uvk/> (Erişim: 13.05.2019).

⁵⁵⁷ <https://www.berlin.de/sen/uvk/> (Erişim: 17.05.2019).

yani 33.133 tonu geri dönüştürülerek kullanılmakta, % 1’lik kısmı çevre kirliliğine sebebiyet vermeden yok edilmekte, geri kalan kısmı ise elektrik üremi olarak kullanılmaktadır⁵⁵⁸.

Dünyanın en büyük atık toplama şirketlerinden birisi olan The Berliner Stadtreinigungsbetriebe (BSR), atık yönetiminden sorumlu olarak 1951 yılında Berlin’de belediye bünyesinde kurulmuştur. BSR, toplamış olduğu atık ücretleri ve diğer hizmet ücretleri ile kendini finanse ederek maliyetlerini karşılamakta, kar amacıyla çalışarak geri dönüştürülebilir ambalaj atıkları ile kâğıt ve cam atıklarını evsel atıklardan farklı bir şekilde toplamaktadır⁵⁵⁹. Berlin’de 2013 yılında evsel katı atıkların ücretlendirilirken konteyner boyutu dikkate alınıp sabit ücret sistemi uygulanırken toplama sıklığına göre indirim yapılmaktadır. Atıkların koyulması için 60-120-240 ve 1100 litreden oluşan konteynerler tahsis edilip her haneden 24,60 Euro sabit ücretin yanı sıra tek haneli evler için uygun görülen konteyner boyutu olan 60 litre için 66,75 euro, küçük apartman dairelerinin tercih ettiği 120 litrelik konteynerler için 81,87 euro, 10 daire ve üzeri apartman blokları için uygun görülen konteynerler için 101,88 euro, 60 daire ve daha üzeri apartmanlar için uygun görülen konteynerler için 320,09 euro aylık ücretlendirmeyapılmaktadır⁵⁶⁰. Hafta da bir kez toplanan bu konteynerler ev sahiplerinin talepleri ile iki haftada bir toplanırsa konteyner fiyatı yarıya inmektedir. Bu sistemin uygulanması ile birlikte 1990’lı yılların başından 2018 yılına gelindiğinde atık miktarının yaklaşık olarak %40 azaldığı, geri dönüşüm oranının ise %10’lardan %40’lara çıktığı gözlemlenmiştir⁵⁶¹.

AB 1013/2006 Atıkların Toplanmasına İlişkin Yönergesinin 50. maddesinin 2a fıkrasında 660/2014 sayılı Yönerge ile değişiklik yapmıştır. Buna göre AB’ye üye olan devletler 1 Ocak 2017 yılına kadar tehlikeli atıkların kontrolü ve yok edilmesine ilişkin düzenlemeleri iç hukuk sistemlerine aktarmak zorundadırlar. Yönergenin amacı çevre ve sağlığa yasal olmayan atıklar sebebiyle verilen zararların azaltılmasıdır. AB’ye üye olan devletlerde yasak atıkların denetimine dair birlikteliğin sağlanması ve atıkların yok

⁵⁵⁸ <https://www.berlin.de/sen/uvk/> (Erişim: 17.05.2019)

⁵⁵⁹ Suat Hayri Şentürk, Levent Yahya Eser, Sedat Polat, **Evsel Katı Atıkların Vergilendirilmesi: Türkiye’de Çevre Temizlik Vergisine Fayda İlkesi Çerçevesinde Eleştirel Bir Bakış**, Maliye Dergisi, Sayı: 169, Aralık 2015, s. 10.

⁵⁶⁰ Şentürk, Eser ve Polat, s. 10.

⁵⁶¹ Şentürk, Eser ve Polat, s. 10.

edilmesine dair meydana gelecek zararların azaltılması hedeflenmektedir⁵⁶². Yönergede atıkların toplanması, depolanması ve ayrıştırılması aşamasında üye devletlerin gerekli kontrolleri yapması amaçlanmaktadır.⁵⁶³

Bu kapsamda Almanya’da iç hukukuna gerekli düzenlemeyi aktarmıştır. Atıkların kanuna aykırı bir şekilde toplanması ve bertaraf edilmesi engellenmekte ve kirleten öder ilkesi kapsamında hukuka aykırı davrananlara meydana gelen zararlar tazmin ettirilmektedir ve ağır cezalar uygulanmaktadır⁵⁶⁴.

3.2.2.1.3. Kent Temizliği:

Kent temizliği Berlin Eyalet Belediyesi’nin Çevre, Trafik ve İklim Koruma Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Berlin şehir içinde çöp ve atık gibi kirlenmeye sebebiyet veren durumların yok denecek kadar az olmasıdır. Bunun nedeni olarak toplum bilinci gösterilebilir. Bu nedenle Berlin’de kent temizliği belediyenin yetkili birimlerince atıkların belli merkezlerden toplanması şeklinde yapılmaktadır⁵⁶⁵.

Kent temizliğinde bir başka husus Berlin sokaklarında yer alan yaklaşık 44.000 ton bitki türünün sonbahar mevsiminde yapraklarının düzenli olarak toplanması ve biyogaz merkezlerinde yakılarak elektrik üretiminin gerçekleştirilmesidir. Böylece elektrik üretiminde çevre dostu bir uygulama tercih edilmektedir⁵⁶⁶.

⁵⁶² Senatverwaltung für Umwelt, **Verkehr und Klimaschutz, Kontrollplan nach Artikel 50 Abs.2a der Verordnung über die Verbingung von Abfaellen für Berlin**, s. 4. <https://www.berlin.de/senuvk/umwelt/abfall/> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁶³ Senatverwaltung für Umwelt, **Verkehr und Klimaschutz, Kontrollplan nach Artikel 50 Abs.2a der Verordnung über die Verbingung von Abfaellen für Berlin**, s. 5. <https://www.berlin.de/senuvk/umwelt/abfall/> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁶⁴ Senatverwaltung für Umwelt, **Verkehr und Klimaschutz, Kontrollplan nach Artikel 50 Abs.2a der Verordnung über die Verbingung von Abfaellen für Berlin**, s. 11. <https://www.berlin.de/senuvk/umwelt/abfall/> (Erişim: 05.05.2019).

⁵⁶⁵ www.bund-berlin.de (Erişim: 13.05.2019).

⁵⁶⁶ www.bund-berlin.de (Erişim: 13.05.2019).

3.2.2.1.4. Yeşil Alan Yönetimi

Berlin, Avrupa'nın en yeşil kentlerinden biridir. Berlin içerisindeki kent sokaklarında yaklaşık 44.000 ton bitki örtüsü yer almaktadır.⁵⁶⁷ Berlin'de yeşil alanlardan sorumlu olarak görev yapmakta olan Bitki Koruma Müdürlüğü (Pflanzenschutzamt Berlin), Berlin Çevre, Trafik ve İklim Koruma Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmaktadır. Görevi ise, yasalarda ve yönetmeliklerde belirtilen şekillerde Berlin genelinde bitki türlerini ve yeşil alanları korumak, geliştirmek ve halkı bu konuda bilinçlendirmektir. Bu müdürlüğün çalışmaları neticesinde Berlin şehir içinde örnek teşkil edecek oranda bitki çeşitliliği mevcut olup diğer metropollere kıyasla daha fazla tarım alanları mevcuttur⁵⁶⁸. Berlin'de sürdürülebilir enerjiye hızla geçmek isteyen şehirlerden biri olup dünyadaki en yeşil şehirler arasında yer almaktadır. Berlin 3.501.872 nüfusu ile kişi başına düşen yeşil alan miktarı %37,84'tür⁵⁶⁹.

3.2.2.1.5. İklim Değişikliği İle Mücadele:

İklim değişikliğiyle mücadele konusunda önde gelen ülkelerden biri olarak bilinmesine karşın, halen kömürle çalışan 77 enerji santrali bulunan Almanya, elektriğinin yaklaşık %40'ını söz konusu santrallerden sağlamaktadır.

28 Ekim 2010 tarihinde Berlin Eyaleti tarafından “Berlin için yeni enerji” adı altında bir Kanun çıkarılmıştır⁵⁷⁰. Kanunun amacı en geç 2050'ye kadar Berlin'i iklim ve çevre dostu bir şehir haline getirmektir. Berlin 2009 yılında kabul etmiş olduğu 2020 enerji politikaları hedefleri ile 2018 yılı itibariyle Berlin'deki sera gazı salınımlarını 1990 yılına oranla %85 oranında azaltmıştır. Yine belirlemiş olduğu 2030 yılı hedefi ile fosil yakıt kullanımını tamamen sıfırlamayı diğer taraftan nihai olarak 2050 yılında sera gazı salınımını nötr duruma çekmeyi hedeflemiştir⁵⁷¹.

Berlin Belediyesi 2017 yılında aşamalı olarak kömür kullanımını sonlandırmaya başlamıştır. Kömür kullanımı Berlin'de 2030 yılında tamamen kaldırılmış olacak şekilde

⁵⁶⁷ www.bund-berlin.de (Erişim: 13.05.2019).

⁵⁶⁸ <https://www.berlin.de/senuvk/pflanzenschutz/pflanzenschutzamt/de/aufgaben.shtml>.

⁵⁶⁹ www.bund-berlin.de (Erişim: 12.05.2019).

⁵⁷⁰ BT-Drs. 17/3049 Ayrıca 17/3050.

⁵⁷¹ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

planlanmış, bu sürece entegre olma aşamasında ara geçiş olarak daha çok doğal gaz kullanımı ön plana çıkarılmıştır. 2030 sonrasında ise tamamen yenilenebilir enerji kullanımına geçilmesi hedeflenmektedir. Berlin Eyaleti 1990'dan bu yana karbondioksit salınımını üçte bir oranında azaltarak iklim korumaya katkı sunmuştur. Almanya genelinde başlatılan enerji geçişi ile uyumlu olarak, Berlin iklim koruma politikaları yerel enerji politikaları ile ilişkilendirilmiş ve önemli oranda sera gazı ortaya çıkaran, petrol, kömür ve doğal gaz gibi karbondioksit emisyonlarını azaltmak için enerji verimliliğini artırmak, yenilenebilir enerji kullanımı yaygınlaştırmak ve enerji tasarrufunu sağlamak gibi yerel enerji politikalarının temel taşları olan alanlarda tedbirler almıştır. Bu kapsamda 17 Mart 2016'da Berlin Enerji Geçiş Yasası (EWG Bln) kabul edilmiştir. Yasa kapsamında Berlin, Paris İklim Anlaşması ışığında iklim korumaya katkı sunmakta ve 2020 yılına kadar %40, 2030 Yılına kadar %60 oranında karbon emisyonlarının azaltılması ve nihai olarak 2050 yılında Berlin'de karbon salınımının sıfırlanması hedeflenmektedir⁵⁷².

Bu hedeflerin gerçekleşmesi için Berlin Enerji ve İklim Koruma Programı hazırlanmıştır. Bu programın somut olarak uygulanması için kurulmuş olan izleme kurulu ile sürekli olarak değerlendirme yapılmaktadır. Öncelikli olarak iklim politikası kamu sektöründe örnek teşkil edecek şekilde yürütülmektedir. Bu kapsamda, kamu binalarında enerji kullanım sistemleri yenilenecek ve enerji verimliliğine uygun, yenilenebilir, güvenli, uygun fiyatlı ve iklim dostu enerji üretiminin kurulması sağlanarak, elektrik ve ısı temini sağlanacaktır. Bunun yanı sıra, Berlin eyaletindeki kamu binalarında ve diğer kamu arazilerinde yenilenebilir enerji kullanımını arttırıcı tedbirler bu yasa ile güvence altına alınmış olacaktır. Yine tüm bu çalışmaları destekleyici olarak kamu şirketleriyle yapılan iklim koruma anlaşmaları ile önemli kurumlar ve şirketler, iklim koruma hedeflerini destekleyerek somut ve değerlendirilebilir önlemler almaktadırlar. Bu çalışmalar kapsamında Berlin'deki halkın katılımı sağlanarak fotovoltaik hücreler ile yenilenebilir enerji kullanımı sağlanarak, binalara fotovoltaik hücreler monte edilmiştir. Bu çalışmalara ilk olarak kamu binalarında başlanmıştır. Berlin'deki 70 metrekare uzunluğundaki apartmanlarda 420 metrekarelik alana kurulmuş fotovoltaik hücreler

⁵⁷² www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

yardımları ile yıllık ortalama 25,000kw solar enerji üretilmekte ve bu ortak şebekeye aktararak enerji maliyeti azaltılmaktadır⁵⁷³.

Berlin Eyaleti'nin bu alandaki çalışmalarının en önemli özelliği çalışmalara halkı, özel ve kamu sektörünü dâhil etmesidir. Bu kapsamda Berlin Eyaleti'nde bulunan tüm şahsa ait evlerin (200.000 adet), kamu binalarının, ticari binaların, çatı ve dış yüzeylerini kiralarak güneş paneli ve fotovoltaik hücreler yerleştirilerek elektrik üretimi sağlamayı hedeflemektedir. İlk hedef olarak 2020'de kamu binalarının %80'i, 2030'da ise tüm kamu binaları özellikle metro ve tren istasyonlarının tamamı bu çalışma kapsamında kullanılması hedeflenmektedir⁵⁷⁴. Bu çalışmaları gerçekleştirirken Berlin'deki üniversitelerin görev alması sağlanmakta, ilk aşamada pilot bölgeler oluşturulmakta ve böylelikle bu binaların elektrik ihtiyacı karşılanırken halk, üniversite ve özel kuruluşlar arasında dayanışma sağlanmaktadır. Pilot bölgelerin en güzel örneklerinden birisi olan Berlin yakınlarındaki Braunschweig'ta güneş enerji panellerinin kurulduğu 5 km'lik alandır⁵⁷⁵.

Böylece 655.000mwh elektrik üretimi elde edilmekte, Braunschweig'ın elektrik ihtiyacının yarısı buradan karşılanmakta ve böylelikle 600 bin ton karbondioksit salınımı engellenmiş olmaktadır. Kömür ocaklarının kapatılmasının ardından enerji ihtiyacını karşılamak için Berlin'de yenilenebilir enerjilere dönük çalışmalar yapılmıştır. Berlin Eyaleti ilk hedef olarak bin tane yenilenebilir enerji ağı (rüzgâr, güneş, fotovoltaik vb.) kurmayı hedeflemiştir⁵⁷⁶. Almanya'da bu alandaki bir başka çalışma ise trafikteki sera gazı salınımını önlemek amacıyla Hamburg, Stuttgart ve Frankfurt'un ardından Berlin'de de kentin belirli bölgelerinde dizel motorlu araç kullanımına Berlin İdare Mahkemesi tarafından kısmi yasak getirilmesidir. Böylece trafikten kaynaklanan karbon salınımı ve çevre kirliliği önlenerek Berlin'i daha yaşanabilir bir şehir haline getirmek hedeflenmiştir⁵⁷⁷.

⁵⁷³ <http://www.elektrikport.com7universite/yenilenebilir-enerjinin-uretimine-10-muhtesem-ornek/17183#ad-image-0> (Erişim: 15.05.2019)

⁵⁷⁴ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

⁵⁷⁵ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

⁵⁷⁶ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

⁵⁷⁷ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

3.2.2.1.6. Gürültü Kirliliği İle Mücadele:

Berlin Çevre, Trafik ve İklim Koruma Bakanlığı, kent genelinde gürültüyü azaltmak amacıyla yapmış olduğu çalışmalarla çeşitli tedbirler almıştır.⁵⁷⁸ Bakanlık, katılım ilkesini uygulayarak resmi internet sayfasından başlatmış olduğu anket çalışmaları ile vatandaşların vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda kent genelinde vatandaşların yaşadıkları bölgelerde rahatsız oldukları gürültü kaynaklarını belirlemiştir. Belirlenen bölgelerde gürültüyü önleyici tedbirler alınmıştır. Friedrich-Engels-Strabe bölgesinde binalarda yapılan restorasyon çalışmalarından kaynaklanan gürültüyü önlemek amacıyla çalışmalar Bakanlık tarafından belirlenen saatler arasında yapılmıştır. Bölge içerisinde trafikten kaynaklanan gürültüyü azaltmak için yol yapımında kullanılan malzemeler değiştirilmiş sesi önleyici malzemeler kullanılmıştır. Özellikle otoban gibi gürültü düzeyinin yüksek olduğu yerlerde yol kenarlarına gürültüyü önlemek amacıyla cam duvarlar örülmüştür⁵⁷⁹.

Zossener Strabe bölgesinde vatandaşlar ile yapılan anlaşma sonucu nüfusun yoğun olduğu caddelere araçların girmesi yasaklanmış, bu durumun vatandaşları mağdur etmemesi için de trafik yasağının başladığı noktalarda toplu taşıma araç sayısı arttırılmıştır. Ayrıca bu bölgede otobana yakın ikamet eden vatandaşlar evlerine ses geçirmeyen özellikte cam taktırmak için teşvik edilmiş ve bu işlemin masraflarının %75'i Berlin Çevre, Trafik ve İklim Koruma Bakanlığı tarafından karşılanmıştır. Berlin şehir merkezinde bulunan Tegel havalimanındaki uçuşlardan kaynaklanan gürültüyü azaltmak için 23.00-05.59 saatlerinde uçuş yasağı getirilmiştir. Uzun vadede ise Bakanlık tarafından havalimanının şehir dışına taşınması planlanmıştır. Bakanlık tarafından Berlin şehir içinde banliyö trenlerinden çıkan gürültüyü önlemek amacıyla teknikler geliştirilmekte ve tren seslerini engellemek amaçlanmaktadır⁵⁸⁰.

Federal Alman Çevre Kirliliğinden Korunma Yasası'nın (BImSchG) 22. maddesine göre yerleşim yerlerinde kurulan işletmelerin ve fabrikaların kullandığı teknik

⁵⁷⁸ www.bund-berlin.de (Erişim: 13.05.2019).

⁵⁷⁹ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

⁵⁸⁰ www.bund-berlin.de (Erişim: 15.05.2019).

aletlerin çıkardığı ses belirli bir desibelin üzerinde olmamalıdır. Yasaya göre Berlin eyaletinde gündüz 60 desibelin, gece 45 desibelin üzerinde gürültü çıkaran aletler çalıştırılmaz. Bu sınırlarda bulunan aletler gece en fazla saatte 6 dakika çalıştırılabilirler. Eyalet Çevre Kirliliğinden Korunma Yasası'nın 3. maddesi insanlardan kaynaklı gürültüleri düzenlemektedir.⁵⁸¹ Yasanın 3. maddesine göre gece 22.00-06.00 saatleri arasında gürültü yapılması yasaklanmıştır. Yasağa uyulmaması durumunda Eyalet Çevre Kirliliğinden Korunma Yasası'nın 15. maddesine göre 500 Euro'ya kadar idari para cezası uygulanmaktadır. Belirlenen saatler dışında gürültü kirliliğine sebep olacak her türlü eylemler yasaklanmıştır⁵⁸².

3.3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İle Berlin Eyalet Belediyesi Çevre Hakkı Uygulamalarının Karşılaştırılması

Bu başlık altında İBB ve BEB tarafından gerçekleştirilen çevre hakkı uygulamaları bir tablo şeklinde düzenlenerek incelenmektedir.

İBB VE BEB ÇEVRE HAKKI UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI		
	İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ	BERLİN EYALET BELEDİYESİ
2019 Yılı Çevre Koruma Bütçesi	İBB 2018 Mali Yılı Bütçesi'nin 782.798.000 TL'lik kısmı Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü'ne ayrılmıştır ⁵⁸³ .	BEB 2018 Mali Yılı Bütçesi'nin 1. 546.259. 900 Euro tutarındaki kısmı Çevre ve İklim Koruma Senatosu'na ayrılmıştır. Ayrıca çevre ve doğal bitki örtüsünün korunmasına 23.613.700 Euro tutarında ayrı bir bütçe ayırmıştır ⁵⁸⁴ .
Enerji	Ağırlıklı olarak geleneksel enerji kaynakları kullanılmaktadır. (Türkiye genelinde 2018 yılı itibariyle enerji ihtiyacının %1'i yenilenebilir enerjiden sağlanmaktadır)	Yenilenebilir enerji yaygın olarak kullanılmaktadır. (Almanya genelinde 2018 yılı itibariyle enerji ihtiyacının %33'i yenilenebilir enerjiden sağlanmaktadır.
Atık Yönetimi	İstanbul'da yalnızca kamu binalarında atıklarda kaynağında ayrıştırma yöntemi uygulanmaktadır. Diğer kurumlar ve evlerde atıklar kaynağında ayrıştırılmadan, ağırlıklı olarak düzenli depolama alanlarında bertaraf etme yöntemi ile işlenmektedir.	Tüm kamu binalarında ve evlerde kaynağında ayrıştırma yöntemi ile atıklar ilk çıkış yerlerinde ayrıştırılarak geri dönüşüm sağlanmaktadır.

⁵⁸¹ www.bund-berlin.de (Erişim:09.05.2019).

⁵⁸² www.bund-berlin.de (Erişim:09.05.2019).

⁵⁸³ <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2018/3/2018-IBBMaliyeButcesi.pdf> (Erişim: 05.11.2019)

⁵⁸⁴ <https://www.berlin.de/sen/finanzen/haushalt/haushaltsplan/artikel.5697.php> (Erişim: 05.11.2019)

Kent Temizliği	Kent temizliği belediyenin ilgili birimleri tarafından yapılmaktadır.	Kent temizliği belediyenin ilgili birimleri tarafından yapılmaktadır.
Yeşil Alan	İstanbul’da kişi başına düşen yeşil alan 2018 yılı itibariyle 8,5 m ² dir.	Berlin’de kişi başına düşen yeşil alan 2018 yılı itibariyle 37,84 m ² dir.
İklim Değişikliği	İklim Değişikliği Eylem Planı hazırlanmaktadır. Bu Plan çerçevesinde çalışmalar yapılmaktadır ⁵⁸⁵ .	Taraf olunan Paris Anlaşması çerçevesinde 2050 yılına kadar iklim nötr durumu getirme çalışmaları yapılmaktadır. Bu bağlamda ara hedef planları hazırlanarak bu hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır. 2030 yılı ara eylem planları çerçevesinde görüşmeler yapıp mevcut olan Kömür santrallerinin tamamen kapatılması hedeflenmektedir.
Gürültü Kirliliği	İBB’nin Web sayfasından hava kalitesi oranları anlık olarak yayınlanmaktadır.	BEB’nin web sayfasından hava kalitesi oranları anlık olarak yayınlanmaktadır. Havada bulunan polen oranları da sitede yer almaktadır. Alerjisi olan vatandaşların için her gün havada ne miktar ve hangi bitkinin poleni olduğu ölçülerek yayımlanmaktadır.
Bilgi Edinme	4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu uyarınca tüm kamu kurum ve kuruluşları her türlü bilgi veya belgeyi kendisine müracaat edenlerin yararlanması amacıyla açıklamak ve başvuruları sonuçlandırmakla yükümlüdür.	Çevre Bilgilendirme Yasası ve Federal Alman Anayasa’sının 5. Maddesi uyarınca vatandaşlar bilgi edinme hakkı sahip olup bu hak aynı zamanda bilgilerin yer aldığı belgelere ulaşımı da sağlamaktadır. Bilgi edinme hakkı sahipliğine istinaden aktif vatandaşlık vasfı kazandırılmakta ve çevre demokrasisine önemli artı değer yaratılmaktadır.
Başvuru Hakkı	1982 Anayasası’nın 74. Maddesine göre kamu denetçisine başvurma bir hak olarak tanınmıştır. İBB bu kapsamda çevresel eylem ve işlemlerde kendisine müracaat edenlerin yararlanması amacıyla başvuruları kabul etmektedir. Ayrıca Anayasa’nın 148. Maddesi ile Çevre Kanunu’nun 30. Maddesi uyarınca çevre hakkının ihlal edildiğini düşünen vatandaşlara başvuru hakkı tanınmıştır.	Aarhus Sözleşmesi 9. Maddesinde açıkça başvuru hakkından bahsedilmiştir. Berlin’de vatandaşların birçok konuya ilişkin başvuru hakları ve bunların cevapları açıkça sitede yer almaktadır. Ayrıca çeşitli dernekler ve halkın inisiyatifiyle özellikle çevre konusu gibi herkesi etkileyen konularda “toplu dava” açılmasına imkan tanınması üzerinde tartışılmakta ve vatandaşların çevre hususlarında Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru başta olmak üzere birçok imkanı kullanıldıkları görülmektedir.

⁵⁸⁵ <https://www.iklim.istanbul/>

Katılım Hakkı	Çevre Kanunu'nun 3. Maddesinde çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. "bakanlık ve yerel yönetimler, meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakta yükümlüdür" ifadesiyle hem katılım hakkını konu edinmiş hem de yönetim esaslı bir sürece göndermede bulunmuştur.	Berlin'de halk girişimi, hâlihazırda son derece yaygındır. Hemen hemen her 4 Berlinliden birisi, kendi isteğiyle Belediye'nin çevre politikalarında fahri görevler üstlenmiş durumdadır. Bir sokağın tamamen trafiğe kapatılması, boş bir alanın akıbeti vb. konularda vatandaşların katılımı ve istekleri doğrultusunda kararlar alınmaktadır. Vatandaşların katılım hakkını layıkıyla kullanabilmeleri için vatandaşlara ilgili belge rapor vb. ulaşma imkanı sağlanmaktadır.
----------------------	---	---

İBB 2018 Mali Yılı Bütçesi'nin 782.798.000 TL'lik kısmı çevre koruma hizmetlerinde kullanılmak üzere Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü'ne ayrılmıştır. Bu tutarın 596.931.000 TL'lik kısmının atık yönetim hizmetlerinde kullanılması planlanmıştır.

BEB 2018 Mali Yılı Bütçesi'nin 1. 546.259. 900 Euro tutarındaki kısmını çevre koruma hizmetlerinde kullanılmak üzere Çevre ve İklim Koruma Senatosu'na ayırmıştır. Ayrıca çevre ve doğal bitki örtüsünün korunmasına 23.613.700 Euro tutarında ayrı bir bütçe ayrılmıştır. Çevre korumaya ayrılan bütçe tutarları açısından iki şehir arasında oldukça büyük bir fark görülmektedir.

Almanya rüzgâr enerjisi potansiyeli Türkiye'ye oranla %25-%30 daha düşük olmasına rağmen rüzgar enerjisinden her yıl yaklaşık 5.000mw elektrik üretimi gerçekleştirmekte ve rüzgâr enerjisinden elektrik üretimi yapan ülkeler sıralamasında dünyada 3. sırada yer almaktadır.

Türkiye' de yenilenebilir enerji üretimi henüz gelişme aşamasındadır. Bu konuda mevzuata ilişkin çalışmalar yapılmış ve oluşturulmuştur. Fakat uygulama aşamasında eksiklikler mevcuttur.

Berlin şehrinin çevre politikaları doğrultusunda daha mobilleşmesi, daha güvenli ve daha iklim dostu olması yönünde belediyenin çalışmaları mevcuttur. BEB, Berlin'de 2018 yılında "Hareketlilik Yasası" çıkartarak şehrin hem güvenilirliğini hem de temizliğini sağlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Çevresel yaya ve bisiklet

trafiği ağıının yanı sıra toplu taşımacılığın da özel bir rolü vardır ve gerekli alan açısından daha verimlidir. Yine Senato'nun Berlin'de araba trafiğini en geç 2050'ye kadar nötr hale getirme hedefi bulunmaktadır.

“İBB Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na göre İstanbul'da kişi başına düşen yeşil alan miktarı yasal sınır olan 15 metrekarenin çok altında kalarak 8 metrekare civarında gerçekleşmiştir. İlçelerinin 21'i ise 8 metrekarenin de altında olan İstanbul, dünyanın 50 popüler şehri arasında kişi başına düşen 4.9 metrekarelik yeşil alan miktarı ile 49. sıra gibi oldukça gerilerde yer almıştır. BEB ise %37,84 kişi başına düşen yeşil alan oranı ile ilk 10 ülke arasında yer almaktadır.”

Berlin 2009 yılında kabul etmiş olduğu 2020 enerji politikaları hedefleri ile 2018 yılı itibariyle Berlin'deki sera gazı salınımlarını 1990 yılına oranla %85 oranında azaltmıştır. Yine belirlemiş olduğu 2030 yılı hedefi ile bu oranı fosil yakıt kullanımını tamamen sıfırlamayı diğer taraftan nihai olarak 2050 yılında sera gazı salınımını nötr duruma çekmeyi hedeflemiştir. İBB, Türkiye ve Avrupa'nın en kalabalık şehri sıfatına sahip olan İstanbul için özellikle sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda büyük fırsatlar sunmaya çalışmaktadır. İklim değişikliği bilinci ve bu çerçevede geliştirilen stratejilerin İstanbul ölçeğinde başarılı olabilmesi için geniş katılımlı bir süreç, aktörlerin yakın koordinasyonu, uzun vadeli irade ve projeye en üst düzeyde ilgi gösterilmesi ve destek olunması son derece önemlidir. Bu hedefler doğrultusunda İBB ve İSTAÇ ortaklığıyla, iklimle ilgili risk ve fırsatları değerlendirebilecek, iklim değişikliği uyum (“adaptasyon”) ve azaltım (“mitigasyon”) opsiyonlarını göz önünde bulunduracak, paydaşların katılımını destekleyecek, kapasite artırıcı faaliyetlere destek olacak bir İklim Değişikliği Eylem Planı hazırlamaktadır.

BEB'in çevreye ve çevrenin korunması gerekliliği konusuna çok daha önceden eğilmiş olması nedeniyle İBB ile arasında önemli fark yaratmış olduğu görülmektedir. Çevre hakkı uygulamalarında BEB'nin daha hızlı, daha sistematik ve kaliteli davranarak ivme kazandığı, İBB'nin de bu anlamda daha yoğun çalışma yapması gerektiği açıkça görülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüz itibariyle çevre sorunları karmaşık ve küresel bir sorun halini almış, insanların yaşamlarını sürdürmek için doğal çevrenin olanaklarını yapay ortamlarına aktarmasıyla ortaya çıkmıştır. Genel olarak çevre sorunları, çevresel kaynakları kendine döndürmeye çalışan bireyin bu çabasının paradoksal olarak olumsuz yansımasıdır. Çevre kavramının niteliği gereği çevre sorunlarının bölgesel veya yerel bir ölçekte değerlendirilmesi düşünülemez. Bu açıdan çevresel problemler diğer sosyal ve hayati problemlerden farklıdır. En önemli ayırt edici özelliği, evrensel bir problem olmasıdır. Diğer taraftan çevre ile kalkınma arasında sıkı bir ilişki bulunmakta, kalkınma adına gerçekleştirilen adımlar çevre sorunlarının ortaya çıkmasında başat neden olarak görülmektedir. Bu çerçevede çevre korumanın insan neslinin devamı için küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınma kavramı çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken ilk amaç olarak benimsenmesi gerekmektedir.

Çevrenin korunması sadece hukuki enstrümanlarla ulaşılabilecek bir amaç değildir. Konunun çevresel eğitim, üretim politikaları, siyasal katılım kültürü, tüketim alışkanlıkları ve yoksullukla mücadele başta olmak üzere birçok bileşeni bulunmaktadır. Bununla birlikte hukuk, çevre hakkının korunması bağlamında yadsınamaz katkılar sunabilecek bir disiplindir. Bu kapsamda çevre sorunlarının sınır aşan niteliği ve insanlık başta olmak üzere tüm canlıları hayatını ve geleceğini yok etme tehlikesiyle karşı karşıya bırakması nedeniyle dünya genelinde bilhassa 1970’li yıllardan sonra çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle hem şimdiki hem de gelecek nesillere sağlıklı, temiz ve yaşanabilir bir çevre bırakmak adına düzenlenen uluslararası sözleşmeler, protokoller ve konferanslar yoğunluk kazanmıştır.

Bu gelişmeler ışığında Almanya ve Türkiye’de gerek ilgili uluslararası gelişmelere katkı sunarak gerekse kendi ulusal düzenlemeleri ile çevre hakkını hayata geçirmeye çalışarak çevre alanında önemli çalışmalar yapmaktadır. Almanya 1949 yılında kabul edilen Anayasası’nın 20a maddesi ile çevre korumayı hedeflemiştir. Bu madde devletin yasama, yürütme ve yargı organlarına çeşitli sorumluluklar yüklemekte,

çevre korumayı sosyal devlet anlayışının bir getirisi olarak görmektedir. Yerel yönetim birimlerine tanınan özerk haklar ile ülke içerisinde 20a maddesi çerçeve kanun işlevi gördüğünden, çevre koruma çalışmaları kapsamındaki mevzuat ilgili eyalet anayasaları tarafından oluşturulmaktadır. Her eyaletin kendi çevre sorununa göre çözüm üretme yetkisine sahip olması çevre koruma da daha kesin sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Bu noktada toplum bilinci oluşturularak, yerel yönetim birimleri, sivil toplum kuruluşları gibi ilgili kuruluşlar arasından entegre bir çalışma hedeflenmiştir.

Türkiye ise bu gelişmelerin paralelinde ilk olarak 1961 Anayasasında sağlık hakkı çerçevesinde dolaylı olarak çevre hakkına yer vermiş, 1982 Anayasasında daha kapsamlı olarak sosyal haklar başlığı altında çevre hakkı düzenlemesine gitmiştir. Devlete ve vatandaşlara çeşitli görevler atfedilmiş, devlete çevreyi koruma ve geliştirme hususunda anayasal bir dayanak oluşturulmuştur. Fakat çevre hakkı başlığı ile müstakil bir maddenin olmayışı bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Ayrıca yerel yönetim birimlerine tanınan yetkilerin kısıtlı olması, farklı özellikteki bölgelerin aynı düzenlemeler ile yönetilmesi, kalkınma adına atılan adımlar ve ekonomik belirsizlikler çevre politikalarını etkileyen sebepler olarak ortaya çıkmaktadır.

Çevre hakkı, bilinçli veya bilinçsiz olarak çeşitli insan faaliyetleri ve uygulamaları sonucu ortaya çıkan problemler nedeniyle ihlal edilebilmektedir. Her ne kadar çevre hakkını ihlal eden unsurlar küresel bir niteliğe sahip olsalar da meydana gelmelerinde yerel faktörler ön plana çıkmaktadır. Çalışmada, her iki ülkede belediyelerin görev ve sorumlulukları arasında yer alan pek çok unsurun aslında “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını gerçekleştirme amacına hizmet ettiği görülmektedir.

Yasalar, düzenlemeler ve düzenlemelerin yanı sıra konut ve ulaşım hizmetleri, belediyelere çevresel hizmetlerde doğrudan ve dolaylı olarak önemli yetkiler vermiştir. Bu nedenle koruyucu sağlık hizmetleri, katı atıkların toplanması, bertarafı, su kaynaklarının ve kıyıların korunması, planlı kentleşme, kanalizasyon, belediyelerin temel çevresel görevleri arasındadır. Türkiye'deki hızlı nüfus artışı, kentsel göç ve kentsel yayılma çevre üzerinde önemli boyutta etki yaratan unsurlardır. Bu kapsamda belediyelerin sorumlulukları dahilinde çevre politikaları oluşturmaları gerekmektedir.

AB ülkeleri arasında yer almaya gayret eden Türkiye’de çevreye ilişkin yasal düzenlemeler yapılmış ve hala yapılmakta ancak arzu edilen seviyeye henüz ulaşamadığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır. AB’nin birincil enerji tüketimindeki yenilenebilir enerji kaynaklarına bakıldığında en yüksek payın geleneksel yenilenebilir enerji olarak adlandırılan hidroelektriğe ait olduğu ve ardından sırasıyla rüzgar, güneş ve biyokütle gibi modern yenilenebilir enerji kaynaklarının geldiği görülmektedir.

Bu kapsamda şu önerilerde bulunulabilir;

- Kentsel gelişme planlı sürdürülmeli, imar planları tam olarak uygulanmalıdır.
- Kentleşmenin orman ve sit alanlarını tahrip etmemesine karşı önlemler alınmalıdır.
- Kent içindeki açık alanlar ve meydanlar çoğaltılmalı, yayalaştırma uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.
- Ulaşımında deniz yolu, bisiklet, raylı sistemler gibi çevreci yollara başvurulmalıdır.
- Merkezdeki kurumları, yerel yönetimleri ve özel sektörü yönlendirmek üzere uzun vadeli, kapsamlı, tutarlı bir çevre planı hazırlanmalıdır.
- Çevre dostu yöntemlerden, uygulamalardan, yeniliklerden yararlanılmalı, çevreye ilişkin araştırma, geliştirme çalışmaları desteklenmelidir.
- Kurumsal yapısında çok sık değişikliğe gidilmeyen, siyasetin, sermayenin etkilerinden uzak, etkili bir çevre yönetim birimi kurulmalı, liyakat sahibi, konunun uzmanı kişiler göreve getirilmelidir.
- Enerji kullanımında karbon salınımı yüksek olan fosil yakıt gibi kaynaklar yerine çevre dostu yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik çalışmalar hızlandırılmalıdır.
- Katı atık yönetiminin uygulamada daha iyi sonuç vermesi için atıkların ayrıştırılmasına yönelik daha sıkı önlemler alınmalıdır.

- İmar planları hazırlanırken kentsel çevre zarar verilmeyecek şekilde planlar oluşturulmalıdır.
- Şehir içinde yeterince yeşil alan oluşturulmalı, bitki ve hayvan türlerinin korunması için önlemler alınmalıdır.

Bu kapsamda çevre hakkının korunması, çevrenin korunmasını sağlamakta daha yaşanabilir şehirlerin oluşmasına katkı sunmaktadır. Bu çerçevede belediyelerin çevre hakkını koruyucu çalışmaları büyük önem arz etmektedir.



KAYNAKÇA

Kitaplar

Akbaba, Ahmet. **İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar**. 1. Basım. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016.

Akdur, Recep. “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları Türkiye’nin Avrupa Birliğine Uyumu”, Sayı:23, Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, 2005.

Badura, Peter. **Staatsrecht**, 7. Auflage, München 2018.

Başlar, Kemal. **İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri**. 1. Basım, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım yayıncılık, 2001.

Çam, Esat. **Devlet Sistemleri**, İstanbul: Der Yayınları, 1993.

Çeçen, Anıl. **İnsan Hakları**. 2. Baskı, Ankara: Gündoğdu Yayınları, 1989.

Çiçekli, Bülent. **Avrupa Sosyal Şartı-Temel Rehber**. 1. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001.

Çörtoğlu, Sahir. **Komşuluk Hukukunda Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasının Çevreye Etki ve Sonuçları**. 1. Basım Ankara: AİTİA Yayınları, 1982.

Duru, Bülent. **Avrupa Birliği Çevre Politikası, Avrupa Birliği Politikaları**. Erhan Çarı, Deniz Senemoğlu (drl.), Ankara: İmaj Yayınevi, 2007.

Doğan, İlyas. **İnsan Hakları Hukuku**, Astana yayınları, Ankara: 2016.

Ertaş, Şeref. **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku**. 2. Basım, İzmir: İleri Kültür Merkezi Yayınları, 2012.

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**. 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1980.

Gören, Zafer. **Anayasa Hukukuna Giriş**. İzmir: Barış Yayınları, 1997.

- Göymen, Korel. **Türkiye’de Kent Yönetimi**. 1. Basım, İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**. C. II, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011.
- Güler, Mahmut. **Kentsel ve Kente Karşı Suç: Haklar ve Yükümlülükler, Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları**. 1. Baskı, İstanbul: Bera Yayıncılık, 2012.
- Güneş Yusuf ve Aynur Aydın Çoşkun, **Çevre Hukuku**, 1. Baskı, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 2004.
- Güneş, Ahmet Mikdat. **Avrupa Birliği Çevre Hukuku**. 1.Baskı, İstanbul: 12 Levha Yayınları, 2011.
- Kaboğlu, İbrahim. **Çevre Hakkı**. 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları,1992.
- Kaboğlu, İbrahim. **Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme**. 7. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi, 2013.
- Kapani, Münci. **Kamu hürriyetleri**. 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993.
- Keleş, Ruşen ve Birol ERTAN. **Çevre Hukukuna Giriş**. 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Keleş, Ruşen ve Birol Ertan. **Çevre Hukukuna Giriş**. 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Kılıçoğlu, Pınar. **Türkiye’nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme**. 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.
- Kluth Winfried ve Smeddinck Ulrich. **Umweltrecht Ein Lehrbuch**. Springer Verlag, 2014.
- Kloepfer, Micheal. **Umweltrecht**, 4. Auflage, 2016.
- Kuzu, Burhan. **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**. 1. Baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1997.

Memiş, Emin. **Çevre ve Çevre İdare Hukuku**. 2. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2015.

Mumcu, Ahmet ve Elif Küzeci. **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**. 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2007.

Oğuzman, Kemal. **Medeni Hukuk Dersleri**. 5. Bası, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayını, 1985.

Önder, Fahrettin. **Kentli Hakları ve Yerel Siyaset**. 1. Basım, İstanbul: Okutan Yayınları, 2007.

Öndül, Hüsnü. Kentli haklarının Kavramsal temelleri, İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri, İnsan Hakları Derneği yayınları, Ankara 2015.

Özdek, Yasemin. **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**. Ankara: Todaide Yayınları, 1993.

Özlüer, Fevzi. **Çevre İçin Küresel Antlaşma**. Serde Atalay (çev.), Ekoloji Kolektifi Yayınları, 2018.

Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk Dersleri**. 1. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.

Tekeli, İlhan. **Kültür Politikaları Ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**. 1. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Toroslu, Nevzat. **Ceza Hukuku ve Çevre Hukuku**. 1. Basım, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, 1982.

Turanlı Yücel, Kıvılcım. **Barış Hakkı ve Hayata Geçirilmesi**. 1. Basım, İstanbul: XII Levha Yayınları, 2012.

Turgut, Nükhet. **Çevre Hukuku**. 2. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, 2001.

Turgut, Nükhet. **Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri**, Çevre Hukuku Sempozyumu, Çeşme 10-11 Nisan 2006, (Ed.). Emel Badur, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006.

Turgut, Nühket. **Çevre Politikası ve Hukuku**. 2. Basım, Ankara: İmaj Yayınevi, 2012.

Üçışık, H. Fehim ve H. Güzin Üçışık. **Çevre Hukuku**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.

Ünal, Şeref. **Temel hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**. Ankara: Yetkin yayıncılık, 1997.

Yıldırım, Ferzan Bayramoğlu. **Çevre ve Yerel Yönetim**. 2. Baskı, İstanbul: TC Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayını, 1994.

Yokuş Sevük, Handan. **Çevre Hukuku**. Ankara: Adalet yayınevi, 2017.

Makaleler

Abdulahkimoğulları, Erdal, Özcan SEZER ve Mahmut AKPINAR. “**Küresel ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi**”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:14 (61-88), 2011.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. “**Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi**”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 3 (195-228), 1989.

Akay, Aslı ve Fatma Kaldırım Akgün. “**Türkiye’de Planlamada Dönüşüm Süreci: Çevre ve Koruma mı? Kentleşme ve Yapılaşma mı?**”. Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 4 (93-115), 2014.

Akçakaya M.(1999).”**Belediyelerde Halkla İlişkiler.**” Sayıştay Dergisi. Sayı:34 (77-91), 1999.

Akkoyunlu, Ertan Kıvılcım. “**Kent Hakkı Üzerine Düşünceler**”. Amme İdaresi Dergisi. Cilt: 41, Sayı:4 (125-141), 2008.

Akyüz, Emrah. “ **Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi**”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 15 (427-436), 2015.

Akıllıoğlu, Tekin. “**Temel Hakların Korunması Üzerine Bazı Düşünceler**”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 1 (161-194), 1989.

Alica, Süheyla Suzan. **“Türkiye’de Çevre Yönetimi”**. Ankara Barolar Dergisi”. Cilt: 66, Sayı:1 (241-251), 2008.

Aybay, Aydın. **“Çevre ve Hukuk”**. Ruşen Keleş (hızl), **İnsan Çevre Toplum İçinde** (361-371), 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2016.

Aydın, Ahmet Hamdi ve Ömer Çamur. **“Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme”** Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı: 13 (21-44), 2017.

Aydınlı, Halil İbrahim. **“1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler”**. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 5, Sayı: 1 (73-86), 2003.

Barna, Murat. **“Sosyal Devlet ve Eşitlik”**. İzmir Barosu Dergisi, Sayı: 3 (1-6), 2002.

Baysal, Tan. **“Türkiye’de Çevre yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi “**. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:13, (476-492), 2010.

Berberoğlu, Ahmet. **“Çevre Hukukunun İdari Yargı Düzeyinde Uygulanması”**. Emel Badur (Ed.), Çevre Hukuku Sempozyumu İçinde (45-56), Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006.

Bilgili, Muhammed Yunus. **“Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı”**. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:6 Cilt: 2, (563-584), 2015.

Çalık, Ethem. **“İnsan Hakları Meselelerinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”**, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 16 (41-67), 2017.

Çelebi, Burak. **“Yerel Yönetimlerin uluslararası Müdahaleleri İçin Yasal Bir Dayanak: Uluslararası Hukuk ve Kentli Hakları”**. TESAM Akademi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1 (129-155), 2013.

Çiçek, Erol. **“İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hâkim Olan Bazı İlkeler”**. Türkiye Barolar Birliği Dergisi Cilt: 103 (351-378), 2012.

Çoban, Ayşe ve Selim Kılıç. **“Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Çevreye Yönelik Çözümünde Bölge ve Belediye İdarelerinin Rolü”**. Atatürk Üniversitesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1 (73-86), 2003.

Çolakoğlu, Elif. **“Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri ve Türkiye’de çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları”**. TBB Dergisi, Sayı: 88, (151-171), 2010.

Çukurçayır, M. Akif ve Hayriye Sağır. **“Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları”**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20 (257-278), 2008.

Çürük, Leyla. **“Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması”**. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı:2 (83-99), 2017.

Dadak, Kemal. **“Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”**. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5 (309-326), 2015.

Demirbaş, Timur. **“Kişi Güvenliği”**. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 43, Sayı:1-4 (149-172), 1977.

Demirci, Mustafa. **“Kentsel İklim Değişikliği Yönetişimi”**. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 46 (75-100), 2015.

Erdoğan, Melike. **“Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı Açısından Aarhus Sözleşmesi ve Türkiye Üzerine Değerlendirme”**. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 9, Sayı: 43 (1812-1817), 2016.

Erdoğan, Gülnur. **“Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”**. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 77 (123-166), 2008, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-78-454> (Erişim: 21.07.2019).

Erkul, Hüseyin, Hüseyin Kara ve Savaş Şimşek. **“ABD ve Almanya Yerel Yönetimlerinin Karşılaştırılması”**. Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 27 (33-58), 2016.

Ertan, Birol ve Kıvılcım Akkoyunlu Ertan. **“Çevre Hukukunda Sorumluluk”**. Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 3 (1-18), 2005.

Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu. **“Kent Hakkı Üzerine Düşünceler”**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:41, Sayı: 4, (125-141), 2008.

Gemalmaz, Mehmet Semih. **“Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”**. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 52, Sayı:1-4 (233-278), 1986-1987.

Geray, Cevat. **“Yerel Yönetimler ve Çevre”**. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, (57-64). 1998.

Geray, Cevat. **“Yerel Yönetimler ve Habitat II”**. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt:5, Sayı: 3 (323-345), 1996.

Gökpınar, Mahmut. **“Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”**. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 120 (11-72), 2015.

Gölcüklü, Feyyaz. **“İdari Ceza Hukuku ve Anlamı; İdarenin Cezai Müeyyide Tatbiki”**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2 (115-182), 1963.

Gönüllü, Günay. **“Çevresel-Kentsel hakların Gelişimi: Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Haklar”**. İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 32 (31-52), 2014.

Güneş, Ahmet Mithat. **“Aurus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı”**. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 17-18, Sayı 26-27-28-29 (25-40), 2012.

Güneş, Ahmet Mikdat. **“Alman Çevre Hukukunun Anayasal Çerçevesi”**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 4 (777-824), 2009.

Güneş, Ahmet Mikdat. **“Almanya’da Çevresel Etki Değerlendirmesi Uygulaması”**. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 66, Sayı: 1 (39-62), 2008.

Güneş, Ahmet Mikdat. **“Yeni Anayasa Tartışmaları Bağlamında Çevre”**. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı: 3 (259-283), 2015.

Gürseler, İ. Güneş. **“İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”**. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Cilt: 21, Sayı 75 (199-208), 2008.

Hakan Olgun ve Volkan Işık. **“Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri”**. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1 (33-52), 2017.

Hamamcı, Can. **“Çevre hakkı Üzerine Düşünceler”**. Ankara: İnsan Hakları Yıllığı, TODAİDE, Cilt: 5-6, (171-180), 1983-1984.

Hayli, Selçuk. **“Rüzgâr Enerjisinin Önemi, Dünya'da ve Türkiye'deki Durumu”**. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1(1-26), 2001.

Hekimoğlu, Mehmet Merdan. **“İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki Gelişimi”**. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, (73-92), 2003.

İnce Akman, Nurten. **“Legal Responsibility for Pollution the Environment in Türkisch Law”** Strategic Perspectives on Sustainable Development and Migration Issues in Turkey and Abroad (İmam Bakır Kanlı Edt), Cambridge Scholars Publishing (185-213), 2019.

Kaboğlu, İbrahim. **“İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı”**. Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 9 (121-136), 1992.

Kanlı, İmam Bakır ve F.Feyza Kavak. **Metropolitan Şehirlerde Katı Atık Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Karşılaştırmalı Bir Analiz: İstanbul ve Berlin Örneği**, ICPESS 4. Bildiriler Kitabı, Cilt 1: Politik Araştırmalar (16-43), 2018.

Kara, Barış ve Bülent Deniz. **“Çevre Suçlarının Yeni Türk Ceza Kanunu Özelinde İncelenmesi”**. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1 (15-20), 2006.

Kaypak, Şafak. “Çevre Hakkı ve Kentsel Alanlarda Uygulanması”. 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 2017.<https://www.academia.edu.tr>. (Erişim: 21.04.2019).

Keleş, Ruşen. “Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 49, Sayı: 3 (275-281), 1994.

Kılıç, Selim “Çevre Hakkının Gelişim Sürecinde İnsan Haklarının Rolü”. İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 30, 2012.

Kızılboğa, Rüveyda ve Salih Batal. “Türkiye’de Çevre Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Önemi”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 20 (191-212), 2012.

Kızılboğa, Rüveyda Özaslan ve Ecem Bozkurt.”**The Right to Environment and Its Reflections on Municipalities**” Strategic Perspectives on Sustainable Development and Migration Issues in Turkey and Abroad (İmam Bakır Kanlı Edt), Cambridge Scholars Publishing (91-117), 2019.

Köse, İsmail. “İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye’nin Paris Anlaşması’nı İmza Süreci”. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1 (55-81), 2018.

Kretschmer, Bernhard: “Das Umweltstrafrecht und das Umweltordnungswidrigkeitenrecht in Deutschland” . Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Sayı: 2 (55-78), 2010.

Laskowski,Silke, R. “Das umweltrecht in Deutschland im Spannungsfeld Von Verfassung und EU(Anayasa ve AB Çerçevesinde Almanya’da Çevre Hukuku)”. Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Sayı: 2 (21-38), 2010.

Mutlu, Ahmet. “Nükleer Demodelik mi, Sürdürülebilir Enerji mi”. Standart Dergisi, Cilt: 41, Sayı: 487 (64-72), 2002.

Mutlu, Ahmet. “Yerel Yönetimlerin Çevre politikaları: Çorum Örneği”. Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi, Cilt: 6, Sayı :8 (31-47), 2001.

Olgun, Hakan ve Volkan Işık. **“Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri”**. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Nisan 2017, Cilt: 3, Sayı: 1 (33-52), 2017.

Orhan, Gökhan. **“Yerel Yönetimler ve İklim Değişikliği”**. http://www.academia.edu/30762305/YEREL_Y%C3%96NET%C4%B0MLER_VE_K%C3%96RESEL_%C4%B0KL%CB0M_DE%C4%9E%C4%B0%C5%9E%C4%B0KL%C4%B0%C4%9E%C4%B0.

Öğütçü, Muhlis. **“Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı Ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı”**. İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 27 (35-48) 2009.

Öğütçü, Muhlis. **“Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanında Bazı Kavramlar”**. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Özel Sayı, (555-616), 2015.

Ökmen, Mustafa. **“Bir İnsan Hakkı Olarak Yerel Haklar ve Avrupa Kentsel Şartı”**. https://www.academia.edu/23007073/Bir_%C4%B0nsan_Hakk%C4%B1_Olarak_Yerel_Haklar_ve_Avrupa_Kentsel_%C5%9Eart%C4%B1 (Erişim: 21.04.2019).

Öncü, Ali Servet ve Erkan Cevizliler. **“Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım: Avrupa Konseyi ve Türkiye’nin Konseye Üyeliği Meselesi”**. Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 7, Sayı:13 (15-44), 2013.

Öztaş, Cemal ve Eyüp Zengin. **“Yerel Yönetimler ve Çevre”**. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 54 (181-200), 2008.

Parlak, Bekir. **Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği**, TESAM Akademi Dergisi, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 2018, s (11-48).

Parfit, Michael. **“Alternatif Enerji”**, National Geographic, Ağustos (76-106), 2005.

Peters, Heinz-Joachim. **Art. 20a GG- Die neue Staatszielbestimmung des Grundgesetzes**, NVwZ 1995(555-557), 1995.

Sturm, Roland. **“More Courageous Than Expected? The 2006 Reform of German Federalism,”** New Directions Federalism Studies (Ed. Jan ERK, Wilfried SWENDEN), (Newyork: Routledge-ECPR Studies in European Political Science,) (39-49), 2010.

Şenel, Mahmut Can ve Erdem Koç. **“Dünyada ve Türkiye’de Rüzgâr Enerjisi Durumu-Genel Değerlendirme”**. Mühendis ve Makine Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 663 (46-56), 2013.

Şengül, M. **“Çevre Yönetimine Halk Katılımı Yolu Olarak Belediye Yönetimine Halk Katılımı”**, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt. 11, 2002.

Şengül, M. **“Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Belediyeler”**, Çağdaş Yerel Şikâyeti Hakkında Rapor), Anayasa Yargısı Dergisi 2004, Cilt. 21, 2004.

Şentürk, Suat Hayri, Levent Yahya Eser ve Sedat Polat. **“Eysel Katı Atıkların Vergilendirilmesi: Türkiye’de Çevre Temizlik Vergisine Fayda İlkesi Çerçevesinde Eleştirel Bir Bakış”**. Maliye Dergisi, Sayı: 169 (1-20), 2015.

Sınar, Hasan. **“Çevre Ceza Hukukunun Gelişimi ve Çevrenin Ceza Normları İle Korunması Rejimi Yönünden Almanya ve Fransa Örnekleri”**. Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2 (417-444), 2013.

Taşkın, Ahmet. **“Çevrenin Hukuksal Yönden Korunması”**. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1 (239-292), 2010.

Tekeli, İlhan. **“Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler”**. Mülkiyeliler Birliği Vakfı (hızl.), Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan İçinde (729-746), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2001.

Tıraş, H. Hayrettin. **“Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme”**. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2 (57-73), 2012.

Turhan, Mehmet. **“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Parti Kapatma Davaları”**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi, Cilt: 57, Sayı: 3 (129-150), 2002.

Turhan, Aydın. **“İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”**. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 4 Sayı: 2 (357-378), 2013.

Turgut, Nükhet. **“Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri”**. Çevre Hukuku Sempozyumu, Emel Badur (Ed.), Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları,(15-37), 2006.

Turgut, Nükhet. **“İhtiyat İlkesi”**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 45, Sayı:1 (67-102), 1996.

Turgut, Nükhet. **“Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku”**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:44, Sayı:1 (607-654),1995.

Turgut, Nükhet. **“Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Katılımın Rolü”**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 52, Sayı: 1-4 (701-715), 1997.

Türk, Bahar ve Aysel Erciş. **“Türkiye’de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri”**. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 54 (351-362), 2017.

Türkeş, Murat. **“Küresel İklim Değişikliği Nedir Temel Kavramlar Nedenleri Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler”**. Su Vakfı İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1 (26-37), 2008.

Yavilioğlu, Cengiz. **“Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”**. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1 (59-77), 2002.

Westphal, Simone. **Art. 20a GG - Staatsziel „Umweltschutz“**, JuS 2000 (339-343), 2000.

Zanobini, Guido. **“İdarî Ceza Hukukunda Kıstas Meselesi”**, (Çev. Dr. Yılmaz Günel), AÜSBFD, C. XVIII, Eylül-Aralık 1963, No: 3-4 (301- 318), 1963.

Zeytin, Mustafa ve Hilmi Kırlioğlu. **“Çevre Yönetim Sistemi ve Yerel Yönetimler”**. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 5 (238-254), 2015.

Tezler

Ceylan, Hilal. **“Çevre Hakkı Çerçevesinde İran’ın Unie Gölü’ndeki Uygulamaları”**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Mutlu, Levent. **“Anayasal bir Hak Olarak Çevre Hakkı ve Çevresel Etki Değerlendirmesi”**. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Palabıyık, Hamit. **“Kentli Hakları ve Avrupa Kentsel Şartı”**. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Anlaşmaları İçinde, Z. Toprak, H. Yavaş, M. Görün (Ed.), 197-253), İzmir: Birleşik Yayınları, 2004.

Semiz, Yasemin. **“Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevre Hakkına Yaklaşımı”**. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Tenikler Gökhan. **“Türkiye’de Tehlikeli Atık Yönetimi ve Avrupa Birliği Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Bir Analiz”**. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2007

İnternet Kaynakları

www.ibb.gov.tr (Erişim: 22.07.2019) .

<http://ekolojist.net/ruzgar-enerjisi-ve-turkiye/> (Erişim: 07.07.2019).

<http://www.enerji.istanbul/gunes-enerji/> (Erişim: 07.07.2019).

<http://www.enerji.istanbul/hidro-elektrik> (Erişim: 16.07.2019).

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Biyokutlee> (Erişim: 16.07.2019).

<http://bepa.yegm.gov.tr/>(Erişim: 19.06.2019).

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Biyokutlee> (Erişim: 16.07.2019).

<https://cevrekorumu.ibb.gov.tr/> (Erişim: 19.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/duzenli-depolama> (Erişim: 19.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/hizmetlerimiz/endustriyel-atik-yonetimi/> (Erişim: 19.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/aktarma-istasyonlari-yonetimi> (Erişim: 19.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/copgazindan-enerji-uretimi/> (Erişim: 19.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/kompost-geri-kazanimi/> (Erişim: 06.06.2019)

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/evsel-atiklar/atiktan-turetilmis-yakit-uretimi> (Erişim: 18.06.2019).

<https://atikyonetimi.ibb.istanbul/hizmetlerimiz/ana-arter-ve-meydanlarin-temizligi/> (Erişim: 25.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/kent-temizligi/cevre-kontrolmerkezi> (Erişim: 26.06.2019).

<https://www.istac.istanbul/tr/temiz-istanbul/kent-temizligi/deniz-kiyi-ve-plaj-temizligi> (Erişim: 26.06.2019).

<http://www.yesilalanlar.com/kurumsal.php> (Erişim: 21.06.2019).

<https://www.ibb.istanbul/News/Detail/34690> (Erişim: 21.06.2019).

<http://www.integrationsbeauftragte.berlin.de> (Erişim: 13.05.2019).

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf> (27.05.2019).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim: 13.05.2019).

www.berlin.de/buergeraktiv/ (17.05.2019).

<https://www.berlin.de/sen/uvk/>” (Erişim: 17.05.2019).

<https://www.berlin.de/senuvk/pflanzenschutz/pflanzenschutzamt/de/aufgaben.shtml>.
(Erişim: 18.05.2019)

<https://www.ibb.istanbul/Uploads/2018/3/2018-IBBMaliyeButcesi.pdf> (Erişim: 05.11.2019)

<https://www.berlin.de/sen/finanzen/haushalt/haushaltsplan/artikel.5697.php>(Eriřim:
05.11.2019)

<https://www.berlin.de/senuvk/umwelt/abfall/> (Erişim: 05.05.2019).

<https://www.iklim.istanbul/> (Erişim: 05. 08. 2019)